

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

LUCY M.J GARNETT'İN "TÜRK HALKI" ADLI ESERİNE GÖRE TÜRKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahar KARATAŞ

MAYIS-2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

LUCY M.J GARNETT'İN "TÜRK HALKI" ADLI ESERİNE GÖRE TÜRKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahar KARATAŞ

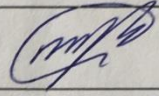
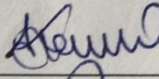
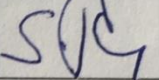
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

MAYIS-2018

TRABZON

ONAY

Bahar Karataş tarafından hazırlanan “Lucy Garnett’ın Türk Halkı Adlı Eserine Göre Türkler” adlı bu çalışma 05/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-AdıveSoyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☒	☐	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Sezai BALCI	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜR MEN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Bahar KARATAŞ

02. 05. 2018

ÖNSÖZ

Tarih boyunca dünya, din, dil ve toplum açısından birçok farklı İmparatorluklara sahne oldu. Bu İmparatorluklarla ilgili binlerce çalışma yapıldı. Ancak içlerinden biri var ki, hâkimiyet kurduğu toprakların genişliği neticesinde yabancı milletlerden çok fazla ilgi gördü. Bu İmparatorluğun adı Osmanlı İmparatorluğu'dur. Bu çalışmada, dünyanın var oluşundan beri Doğu ve Batı kıtalarında yaşayan insanların geçirmiş oldukları değişimler neticesinde, birbirlerine olan bakış açılarının zamana, mekâna ve toplumsal olaylara dayanarak nasıl değişiklik gösterdiği araştırıldı. Bu araştırmayı yapabilmek için Doğunun büyük bir bölümüne hâkim olan Osmanlı Devleti ve güçlü bir devlet olan İngiltere'den Türkiye'ye gelen seyyah Lucy M.J Garnett'ın *Türk Halkı-Sosyal Yaşantıları, Dini İnanışları ve Kuruluşları, Ev Yaşantıları* adlı kitabı incelendi.

Çalışmaya başlandığında İngiliz seyyah hakkında geniş çapta bilgiye ulaşılamamasına rağmen, eserlerinde Osmanlı toplumunu detaylı incelediği fark edildi. Kitabın Türkçe çevirisinin olmaması ve Türkiye'de bulunamaması nedeniyle, yurt dışından getirilen kitabın çevirisi tarafımdan yapıldı ve birçok farklı kaynaktan yazarın bakış açısının doğruluğu teyit edilmeye çalışıldı.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana her konuda destek ve yol gösteren, emeklerini her daim hissettiğim, engin tecrübeleriyle beni her konuda aydınlatan danışman hocam Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimi titizlikle okuyan, düzelten ve yanlışlarımın farkında olmamı sağlayan sayın Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR ve sevgili babam Prof. Dr. Selahattin Köse'ye, çevirimde bana oldukça yardımları dokunan meslektaşlarım Öğr. Gör. Hilal ÖZTÜRK BAYDERE ve Öğr. Gör. Muhammed BAYDERE'ye, tezimin düzenlenmesinde emeklerini benden esirgemeyen İlyas COMBA'ya teşekkürlerimi sunarım. Son olarak çalışmamın hazırlığında benden maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen sevgili eşim, oğlum ve aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ, ORYANTALİZM VE TÜRK ALGISI.....	5-29
1.1. Osmanlıların İngiltere ile Münasebetleri.....	5
1.2. Oryantalizm Kavramına Kısa Bir Bakış.....	13
1.3. İngiliz Edebiyatında ve XIX. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Türk İmgesi.....	21
1.4. Lucy M.J Garnett'in Hayatı.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. LUCY M.J GARNETT'İN GÖZÜNDEN OSMANLILAR.....	30-90
2.1. Garnett'in Kitabında Türkler.....	30
2.1.1. Türklerde Sosyal Yaşam.....	37
2.1.2. Türklerde İdare ve Askeriye, Köy Halkı.....	42
2.1.3. Osmanlıların Tatil Yaşamı.....	45
2.2. Dini İnanışlar ve Kurumları.....	47
2.2.1. Camiler ve Bekçileri.....	47
2.2.2. Türklerde Dini ve Batıl İnançlar.....	51
2.2.3. Osmanlıda Bayramlar.....	57
2.2.4. Osmanlıda Eğitim ve Dervişler.....	60
2.3. Osmanlıda Sosyal Yaşam.....	75
2.3.1. Düğün, Sünnet, Cenaze Merasimleri.....	75
2.3.2. Türklerin Evi, Ev Yaşantıları ve Osmanlı Kadını.....	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.“TÜRK HALKI” KİTABINDA OSMANLI TÜRKLERİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	91-96
3.1. Osmanlı Türklerinin Geleceği.....	91
SONUÇ.....	977
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	100
EKLER.....	1088
ÖZGEÇMİŞ.....	121

ÖZET

Uzun ve görkemli imparatorlukların başında gelen Osmanlı Devleti, tarih boyunca gerek siyasi gerekse kültürel ve sosyal açıdan birçok Avrupalı seyyahın ilgisini çekmiştir. Doğuyu mistik bir havaya sokan ve merak ettiği Doğu'yu görme imkânına sahip olamasa da, kitaplar sayesinde onu yaşama ve inceleme şansı bulan okuyucu, seyyahların eserlerine oldukça fazla ilgi göstermiştir. Bu kitaplar birçok bakımdan tarih çalışmalarına oldukça fazla katkı sağlamıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dünyada yaşanan değişimler seyahat etmeyi kolaylaştırmış, birçok imkânı seyyahlara sunmuştur. Batının, çoğu zaman öteki olarak gördüğü ancak birçok bakımdan kopamadığı coğrafyaya yüzyıllarca egemen olan Osmanlı Devleti birçok seyyah, tarihçi, halkbilimci sosyolog ve antropoloğun ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların bazıları önyargılarından kurtulamayıp, oryantalist söylem çerçevesinde Batı'dan daha geri kalmış bir Doğu resmetse de, önyargılarından arınıp Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu daha az yansız ve olduğu gibi göstermeye çalışan seyyahlar da olmuştur. Bu tezde Türklere daha tarafsız olarak bakabilmeyi başarmış ve Türk halkını her yönüyle, özellikle de kadın gözüyle incelemeyi başaran Lucy M.J Garnett (1849-1934)'in *Türk Halkı-Sosyal Yaşantıları, Dini İnanışları ve Kuruluşları, Ev Yaşantıları* adlı eserinde Osmanlı Türklerinin nasıl yansıtıldığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Seyyahlar, Lucy M.J Garnett, Oryantalizm, Türk Halkı

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which was one of the long-lasting and magnificent empires, attracted a lot of European travellers' attention politically, culturally and socially. The readers, who saw the East mystically and didn't find any chance to see it, were interested in the travellers' works as they had a chance to see and observe the East. These works have contributed to the studies of history in many respects. In the XVIII. and XIX. centuries, the changes in the world enabled travelling and offered a lot of opportunities to the travellers. The Ottoman Empire that dominated the geography, which the West couldn't break out and saw as the other, for many centuries aroused the attention of many travellers, historians, folklorists, sociologists and anthropologists. Although some travellers, coming to the Empire with their prejudices, described the East less developed than the West with Orientalist expressions, some travellers, purified from their prejudices, tried to show the Ottoman Empire and its society impartially and as they were. This study aims to dwell on a book by Lucy Garnett who managed to look at the Turks impartially and to examine Turkish people in many respects. *The Turkish People-Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life* book is outstanding as it scrutinizes Turkish people, especially, from the perspective of a Western woman.

Keywords: Ottoman Empire, Travellers, Lucy M.J Garnett, Orientalism, The Turkish People

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
AÜ. : Atatürk Üniversitesi
Bkz. : Bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev. : Çeviren
DTCF : Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed. : Editör
İA. : *İslam Ansiklopedisi*
No. : Numara
ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi
S. : sayfa
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
UK : United Kingdom
Vd. : Ve diğerleri
Vol. : Volume

GİRİŞ

Avrupa’da Rönesans’ın doğuşu ve birbirini takip eden reformlar neticesinde aydınlanma yaşanmış, Batının gittikçe bilime, insana, sanata ve bununla birlikte egzotik olarak gördüğü Doğuya merakı artmaya başlamıştır. Avrupa, dünyanın diğer köşelerini tanımaya ve karşılaştırma yapmaya başlamış, hatta daha XV. yüzyılda dünyanın diğer köşelerini tanıtan seyahatnameleri okumuştur¹. Ortadoğu ülkeleri ve bu ülkelerin insanlarını anlatan seyyahlar, her zaman geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmiş, okuyucu seyyahları orada bulunup önemli kişilerle tanışmış ve bilgi edinmiş kişinin üstün görüş ve bilgeliğine sahip uzmanlar olarak görmüştür.² Tarih boyunca Avrupa’dan Doğuya birçok gezgin gelmiştir. Bu kişiler, Orta Çağdaki haclı seferlerine katılanlar ve hacılar, Hristiyanlığın gittikçe büyümesiyle gelen diplomatlar ve casuslar, turistler ve tüccarlar, kaçaklar, misyonerler, bilim adamları ve edebiyatçılar bunlardan birkaçı ya da daha fazlasıyla uğraşan kimselerdir.³ Birçok alanda geçirdiği yeniliklerle beraber tüm dünyayı etkileyen Rönesans hareketini yaşayan Batı, kendisinin ve Doğunun gittikçe farkına varmaya başlamıştır. İnsanlar gerek deniz, gerekse kara yolunu seçerek, farklı toplumları tanımak için hayatlarını kaybetme pahasına da olsa uzun ve yorucu seyahatlere çıkmıştır. Her ne kadar Doğu kavramı çok geniş bir yelpazede yer alsada da, birçok seyyah, asırlar boyu büyük bir coğrafyada hâkimiyet kurmuş Osmanlı Devleti topraklarına, özellikle de Balkanlar ve Anadolu’ya birçok seyahat düzenlemiştir. Bu seyahatler yıllarca seyyahlar için çok meşakkatli olmuştur. Ancak İngiltere’de başlayan ve yayılan Sanayi Devrimiyle birlikte Batılı uluslar, gözünü sömürgeci altına alabileceği ülkelere çevirmiş, buharlı makineler ve gelişen demiryollarıyla seyahat etmek daha da kolaylaşmış, böylece Batı soyut olarak varlığını bildiği ve merak duyduğu Doğu’ya karşı somut adımlar atmaya başlamıştır. Emperyalizm kavramının ortaya çıkmasıyla politik ve ekonomik bir güce sahip olan devletler, hâkimiyet altına almaya çalıştığı milletler hakkında bilgi sahibi olmak ve kafalarında yer eden imajı daha da güçlendirmek için Doğu’ya birçok seyahat düzenlemiştir. Doğunun yüzyıllar boyunca en büyük gücü olan ancak değişime ayak uydurmakta geç kalan Osmanlı Devletine yapılan seyahatler bu somut adımların başını çekmiştir. XIX. yüzyılda güçlü İngiltere çılgınca girişimle “Fetihler” sürecindeki dünyayı tanıyabilmek için çok fazla gezi-yolculuk edebiyatı üretmiş, böylece gezginler hem izleyici hem anlatıcı olarak vatanseverce gezmişlerdir.⁴ XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına birçok seyahat yapılmış ve bu seyahatler sonucunda 5.000’in

---

¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, 33. Baskı, İstanbul, 2011, s. 17

² Bernard Lewis, “Some English Travellers In The East”, **Middle Eastern Studies**, Vol: 4, No: 3, London, 1968, s. 296

³ Lewis, “English Travellers”, s. 296

⁴ Rana Kabbani, **Avrupa’nın Doğu İmajı**, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, Ankara, 1993, s. 15

üzerinde seyahatname yazılmıştır.⁵ Kitlesele okuryazarlık, seyahat kitapları için yeni bir pazar sağlanmış ve sanayileşme neticesinde, Avrupalıların iştahı Doğu'nun egzotik masallarına karşı kabarmıştır.⁶

Emperyalizmin doruğa çıktığı XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen birçok İngiliz ve Avrupalı seyyah, Osmanlı'nın sosyal, ekonomik ve siyasi yapısıyla ilgili gözlemlediklerini kaleme almış ve zengin eserler okuyucuya sunmuştur. Bazı seyyahlar Osmanlıyı kötü, vahşi, çirkin, barbar, çağın gerisinde kalmış olarak gösterirken, bazıları da Doğuya mistik açıdan yaklaşmış, çoğu insanın kafasında var olan olumsuz düşüncelerden ziyade daha pozitif özellik aramaya çalışmıştır. Seyahatnamelerin bazılarında oldukça fazla ön yargılı yaklaşım göze çarpsa da, daha tarafsız olmayı başaran seyyahlar da yok değildir. Örneğin 1652 yılında Osmanlı topraklarına gelen Fransız seyyah Jean Thevenot, Hristiyan coğrafyasında Türklerin barbar ve inançsız bir millet olduğuna inanan çok fazla insan olmasına rağmen Türkleri tanıyanların onlarla konuşan insanların çok farklı fikirleri olduğundan bahsetmiştir.⁷ Bu gözleme birçok seyyah da katılır. *The Turkish Embassy Letters* kitabının yazarı olan Lady Montagu, *The City of Sultan and Domestic Manners of the Turk* kitabının yazarı Julia Pardoe, F. Henri Ubucini, M. Butler Johnstone, Türk aşığı Pierre Loti bunlardan sadece birkaçıdır. Birçok seyyahın eserlerinde siyasi tarihin yanı sıra, Osmanlı toplumunun gelenek ve göreneklerine, yaşam tarzlarına, inanışlarına da yer verilmiştir. Ancak bu kitaplar incelendiğinde çoğu seyyahın eserlerinde oldukça yanlış varsayımlar ve ön yargılar göze çarpar. İngiliz seyyah Lucy M.J Garnett'ta diğer seyyahlar gibi her açıdan Osmanlı halkını ele almaya çalışmış, XIX. yüzyıl İstanbul'unda ve Balkanlarda siyasi, sosyal ve kültürel incelemeler yapmıştır. Gezdiği ve hatta yaşadığı topraklarda Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısından gelenek göreneklerine, kadın ve erkeklerin yaşamına hatta evlerin sokakların nasıl olduklarına, binaların şekillerine kadar çarpıcı yazılar yazmış ve okuyucuya Osmanlı Devleti'ni tanıtmayı amaçlamıştır. Zaman zaman Oryantalist söylemin ve Batı düşüncesinin etkisinde kalsa da yazarın tarafsız olduğu ve toplumu doğru tanıtmaya çalıştığı yerler de oldukça fazladır.

---

⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek-1**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 91

⁶ Mark Mazower, "Travellers And The Oriental city 1840-1920", **Transactions of the Royal Historocal Society**, Vol.12, Cambridge University Press, 2002, s. 60

⁷ Bernard Lewis, **İslam ve Batı**, 2. Baskı, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2017, s. 145

Amaç, Kapsam ve Teknik Bilgiler

Bu çalışmada XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne seyahat eden birçok İngiliz seyyahattan biri olan Lucy M. J Garnett'ın "*Türk Halkı-Sosyal Hayatları, Dini İnanışları ve Kurumları, Ev Yaşantıları*" adlı kitabının çoğu kısmı İngilizceden Türkçeye çevrilerek, kadın gözüyle Osmanlı toplumunun nasıl yansıtıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsam doğrultusunda yazılan tez, üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci Bölümün ana başlığı Osmanlı Devleti, Oryantalizm ve Türk Algısıdır. Bu bölümün dört ayrı alt başlığı bulunmaktadır. İlk olarak, seyahatimizin İngiliz olması ve Osmanlı Devleti'nin İngiltere'yle uzun yıllar boyunca kurmuş olduğu çıkar ilişkileri doğrultusunda Osmanlı-İngiliz ilişkilerine değinilmiştir. İkinci ayrı başlıkta, Doğu ve Batı algısını meşrulaştıran Oryantalizmin yani "Şarkiyatçılık" biliminin örneklerle tanımlaması yapılmış, üçüncü başlıkta ise İngiliz halkında var olan olumlu ya da olumsuz "Türk" kavramını gösterebilmek için, İngiliz edebiyatında ve seyahatnamelerde Türk algısına değinilmiştir. Son kısımda ise Lucy Garnet'ın hayatına değinilmiş eserleri kronolojik olarak verilmiştir.

İkinci bölümün ana başlığı, "Lucy M. J. Garnett'ın Gözünden Osmanlılar"dır. Bu kısım üç ayrı bölümden oluşmaktadır ve her bölümün kendi içerisinde alt başlıkları bulunmaktadır. İlk bölümün başlıkları "Garnett'ın Kitabında Türkler", Türklerde Sosyal Yaşam, Türklerde İdariye ve Askeriye, Köy Halkı, Osmanlıların Tatil Yaşamı"dır. "Dini İnanışlar ve Kurumları", ikinci bölümün ikinci ana başlığıdır. Bu bölüm üç ayrı alt başlıktan oluşmaktadır: "Camiler ve Bekçileri, Türklerde Dini ve Batıl İnançlar, Osmanlıda Bayramlar, Osmanlıda Eğitim ve Dervişler"dir. Üçüncü ana başlık "Osmanlıda Sosyal Yaşam"dır. Düğün, Sunnet, Cenaze Merasimleri, Türklerin Evi, Ev Yaşantıları, Osmanlı Kadını bu bölümün alt başlıklarıdır. Her ana ve alt başlık ayrı ayrı incelenerek, yazarın verdiği bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığı diğer kaynaklarla desteklenmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken de birçok yerli ve yabancı kaynaktan yararlanılmıştır.

"Türk Halkı" kitabında Osmanlı Türklerinin Geleceği Üzerine Değerlendirmeler tezin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Garnett'ın kitabında bulunan "Osmanlı Türklerinin Geleceği" kısmı temel alınarak bu bölümün alt başlığı "Osmanlı Türklerinin Geleceği" olarak verilmiştir. Yazarın siyasi düşüncelerini ön plana çıkardığı bu bölümde, tarihi olaylar örnek verilerek yazarın düşüncelerinin yanlışlığı ve ya doğruluğu gösterilmiştir.

Lucy M.J Garnett'ın Türkçeye çevrilmiş olan Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar⁸ ve Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri⁹ adlı kitaplarındaki bazı bölümlerin, bu çalışmada incelenen ve Türkçeye çevrilen kitapta bazı kısımlarla aynı olması bir engel teşkil etmesine rağmen, birçok özgün ve ayrıntılı gözlem, söz konusu kitapta oldukça fazla ağır basmaktadır. Diğer iki kitapta verilmeyen ayrıntılar incelediğimiz kitapta daha detaylı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın başında kısaltmalar, sonunda ise bibliyografya ve ekler kısmında resimler yer almaktadır. Kitaptan bazı sayfalar da örnek olarak ekler kısmına konulmuştur. İkinci bölümde Türkçeye çevrilen kısımlar ayrı bir paragraf olarak verilmiştir. Bibliyografya bölümünde çalışmada geçen tüm kitap ve makaleler yazar, soyadı, yayın yılı biçiminde kısaltılmıştır. Bu çalışmada dönemin şartları, toplum yapısı birçok yabancı ve yerli kaynaklara başvurularak incelenmiştir.

---

⁸ Lucy M.J Garnett, **Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar**, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010

⁹ Lucy M.J Garnett, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2009

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ, ORYANTALİZM VE TÜRK ALGISI

1.1. Osmanlıların İngiltere ile Münasebetleri

Osmanlılar, birçok başarılı savaştan galip çıkarak büyük bir devlet kurmuştur. İlk başlarda Avrupalı devletler tarafından çok fazla önemsenmemesine rağmen, sınırları genişledikçe Avrupa'ya korku salmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlılar, Avrupa siyasi coğrafyasını ve ekonomisini belirleyen temel etkenlerden biri olmuştur.¹⁰

Avrupa ve dünya tarihinin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle gerek ekonomi gerekse siyasi ve sosyal alanlarda birçok münasebeti olmuştur. Bu devletlerin en önemlilerinden biri de İngiltere'dir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İngiltere ile olan münasebetleri başka hiçbir devletle bu kadar olumlu veya olumsuz kutupların uç noktalarında buluşmamıştır.¹¹ Osmanlılar ile İngilizler arasındaki ilk ilişki 1396 yılında Niğbolu Meydan Savaşı ile başlamıştır.¹² Her ne kadar İngilizlerin Türkler hakkında pek fazla bilgisi olmasa da Osmanlıları Balkan yarımadasından çıkarmak için Macar Kralı Sigismund'un idaresinde toplanan kuvvetlere Huntington Kontu kumandasında 1000 kişilik bir İngiliz kuvveti de katılmıştır.¹³ 1570 yılında İngiliz kraliçesi I. Elizabeth (1558-1603), Papa tarafından aforoz edilince ve papalığın Müslümanlarla ticari ve siyasi ilişkileri yasaklayan hükümlerinden kurtulan İngiltere, Osmanlı Devleti ve İslam âleminin uzandığı hemen hemen bütün coğrafyalarda seyahat ve ticaret yapmaya başlamıştır.¹⁴ Britanya İmparatorluğu, gelişmek ve büyümek için ticaretin ne kadar önemli olduğunu erkenden kavramış bir devlettir. Denizaşırı ticarete büyük önem vermiştir.

---

¹⁰ Halil İnalcık, **Osmanlı ve Avrupa-Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 123

¹¹ Erdoğan Karakuş, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri**, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 33

¹² Hasan Şahin, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış" (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar), **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 29, Erzurum, 2006, s. 214

¹³ H. Şahin, a.g.m, s. 214

¹⁴ Süleyman Derin, **İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf**, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, s. 41

XV. yüzyılda Osmanlı-İngiltere ilişkileri başlarda ticari faaliyetlere dayansa da, İngiltere'nin her alanda gittikçe gelişmesi Osmanlı Devleti ile her açıdan ilgilenmeye zemin hazırlamıştır. XV. yüzyılda İngiliz tacirler, ülkelerinin başlıca ihraç malı olan yünlü kumaş satarak boy göstermişlerdir.¹⁵ Yüz yıl sonra, 1566-1573 Venedik-Osmanlı çatışmaları sırasında meydana gelen kısa kesintiden sonra, İngiliz tacirler tüm güçleriyle Akdeniz'e girmeye çalışmıştır.¹⁶ Çünkü 1250-1500 yılları arasındaki dönemde Levant, yani iktisaden bütünleşmiş iç kesimleri de kapsayan Doğu Akdeniz ülkeleri, 1500'de büyük keşiflerden önce Doğu ve Batı arasındaki mal ve teknoloji alışverişinin en canlı bölgesi olmuştur.¹⁷

Muhtemelen kayıtlara geçmiş, Osmanlı hükümetiyle direk ilişki kurulmasını başlatan ilk İngiliz Anthony Jenkinson'dur.¹⁸ Ordusuyla Halep'ten İran'a doğru giderken I. Süleyman (1520-1566)'ın karşısına çıkmış ve 1553 yılında Süleyman tarafından kendisine bir Ferman verilmiş ve Jenkinson, Süleyman'ın egemenliği altındaki topraklarda ticari bakımdan koruma izni elde etmiştir.¹⁹ Jenkinson'dan sonra, 1578 yılında üç tüccardan oluşan bir grup, resmi izin almak ve Osmanlı-İngilizler arasındaki ticaret hakkında müzakere yapmak için arkadaşları William Harborne'ü İstanbul'a yollamış ve Harborne'un çabaları I. Elizabeth ve Sultan III. Murad (1574-1595) arasındaki yazışmalara vesile olmuş, bu yazışmalarla tüccarlar imtiyazlar elde etmişlerdir.²⁰ Harborne'un elde ettiği başarılar neticesinde kraliçenin sekreteri Francis Walsingham *Türkiye ile Ticaretle ilgili Düşünceler* adlı bir rapor yazmış, bu raporda İstanbul'da bir İngiliz elçinin bulunmasını ve tüccarlar için avantajlar sağlamasını tavsiye etmiştir.²¹ Bunun üzerine Harborne, tüm İngiliz tüccarları için bir imtiyaz anlaşması yapılması maksadıyla İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilmiştir.²² 11 Eylül 1581 tarihinde verilen fermanla Edward Osborne ve Richard Staper Türk Kumpanyası kurmuş ve bu ferman Türklerle ticaretin başlamasının tamamıyla bu iki tacirin gayreti sayesinde olduğunu; onların "gizli ve emin vasıtalara başvurdukları kadar denizde karada her türlü tehlikeyi de göze alarak, o zamana kadar düşünülmemiş bir işi gerçekleştirdiklerini ve her türlü masrafını, zahmetini çekerek hükümdarları adına da padişahın dostluğunu kazandıklarını takdirle belirtmiş ve sayıları on ikiyi geçmemek üzere, aralarına istediklerini de ortak alarak, Edward Osborne, Thomas Smith of London Esquier, Richard Staper, William Garret of London Merchants, ile "bunların hizmetkârları, satıcıları, vekilleri olan kimselere" bir ticaret birliği kurmak iznini

¹⁵ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya**, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017, s. 250

¹⁶ Faroqhi, a.g.e., s. 250

¹⁷ İnalçık, **Osmanlı ve Avrupa**, s. 134

¹⁸ Michael Talbot, **British-Ottoman Relations, 1661-1807, Commerce and Diplomatic Practice in Eighteenth Century Istanbul**, The Boydell Press, U.K, 2017, s. 20

¹⁹ Talbot, a.g.e., s. 20

²⁰ Talbot, a.g.e., s. 21

²¹ Ahmet Dönmez, **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi, Diplomasi ve Reform (1833-1841)**, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 27

²² Talbot, a.g.e., s. 27

vermiştir.²³ Daha sonra ismi “Levant Company” olarak değişen kumpanya büyük ticaret kumpanyalarının öncüsü olarak İngiltere’nin ticari olarak dünyaya yayılışına ve kapitalizmin gelişmesine neden olmuştur.²⁴ 200 yıldan fazla bir süre Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde hayati bir rol oynayan Levant Company ticari faaliyetlerden öte siyasi bir etkide yaratmıştır.²⁵ 1581-1804 arasında Osmanlının hüküm sürdüğü yerlerde İngiliz temsilcilerinin masraflarını üstlenmiş, İstanbul’daki tüm elçilerin harcamalarını karşılamış ve bölgede konsoloslara geniş bir bilgi ağı sağlamıştır.²⁶ Bu dönemde elçiler hem diplomatik görevli hem de şirketin ticari çıkarlarını gözeten kişiler olarak çift rol oynamışlardır.²⁷ Levant Company, faaliyete geçtikten sonra, gerek Akdeniz’e gönderilecek olan İngiliz malları, gerekse Akdeniz memleketleri mahsulleri veya Kızıldeniz ve Halep yoluyla gelen Uzak Doğu emtiası İngiliz gemileriyle başlanmıştır.²⁸

Osmanlı-İngiliz ilişkileri 1583 yılından daha geriye gitmekle beraber bu tarihten sonra İngiliz Hükümeti, büyükelçiliklerinden Osmanlı Devleti’nin çıkarlarının korunmasını ve yeni çıkarlar elde edilmesini istemiştir.²⁹ Bu çıkarların başında gelen ticari işlemlerin yürütülmesi, çok iyi organize olmuş diplomatik temsilcilikler vasıtasıyla yapılmaktaydı ve bunun farkında olan İngiltere, İstanbul’daki büyükelçilikleri dışında İzmir, Halep, İskenderiye, Selanik gibi büyük şehirler başta olmak üzere ülkenin bütün bölgelerinde resmi veya fahri konsolosluklar oluşturmuştur.³⁰ III. Selim(1789-1808) döneminde de Nizam-ı Cedid diye bilinen reformlar neticesinde Osmanlı Devleti, geçici haberciler yerine orada yaşayan elçileri yurtdışına yollamaya başlamış ve ilk elçi olarak Yusuf Ağâh Efendi Londra’ya gönderilmiştir.³¹ Ahmet Cevdet’in Tarih-i Cevdet eserine göre eski dost Fransa yerine İngiltere’ye elçi yollanmasına, Fransız devrimin neden olduğu karmaşa ve Avrupa’da artan politik belirsizliktir.³²

---

²³ Orhan Burian, “Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, cilt: IX, sayı: 1-2, 1951, s. 9

²⁴ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1**, 47. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 317

²⁵ Christine Laidlaw, **The British in the Levant Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century**, I.B Tauris Publishers, London, 2010, s. 1

²⁶ Laidlaw, a.g.e., s. 1

²⁷ Laidlaw, a.g.e., s. 1

²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı- İngiliz İktisadi Mnasebetleri (1580-1850), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 21

²⁹ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Sir Robert Ainslie’nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)”, Osmanlı Araştırmaları XXXI, Neşir Heyeti-Halil İnalçık, İsmail E. Erünsal, Heath W. Lowry, Feridun Emecen, Klaus Kreiser, Bilgin Aydın, **TDV, İslam Ansiklopedisi**, 2008, s. 127

³⁰ Yalçınkaya, a.g.m., s. 127

³¹ Talbot ,a.g.e., s. 17

³² Talbot, a.g.e, s. 17

Uzun ve görkemli bir imparatorluk kuran Osmanlı Devleti, diğer devletlerden birçok bakımdan üstün olmasına rağmen, Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan atma hayalinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Ancak XVI. yüzyılda Osmanlı gücü, Avrupa Devletler Denge Sistemi'nin önemli bir ögesi olmuş, Avrupa'da üstünlük kurmaya çalışan Habsburgların Alman İmparatorluğu ve II. Philip İspanya'sının bu doğrultudaki çabalarını önlemiş ve Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi yükselen milli devletlere yardım ederek bir Avrupa Devletler Sistemi'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır.³³ Avrupa tarihinde önceki Hıristiyanlık-İslam çatışması yerine, Doğu-Batı arasında siyasi dayanışma ve bütünleşme dönemi gelmiş, XVI. yüzyıl sonlarında uzun süren Osmanlı-Habsburg savaşları (1593-1606) sırasında, Avrupa'nın savaş teknolojisinde başardığı büyük devrim sonucu Osmanlı, Avrupa politikasında önceki siyasi önemini kaybetmiştir.³⁴ Osmanlılara karşı 1684 yılında yapılan Haçlı ittifaka birçok ülke katılmış, Osmanlılar çok zor bir duruma düşmüştür. Ancak Fransa'nın ilerlemesinden dolayı endişelenen İngiltere ve Hollanda, Karlofça Antlaşmasının yapılmasını sağlamıştır. Sultan, İngilizlere yeni imtiyazlar vermiş ve bu İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi ve ekonomik bakımdan 1878 yılına kadar sürecek olan nüfuzun başlangıcını oluşturmuştur.³⁵ Bu imtiyazlar sayesinde İngiltere, Ortadoğu pazarı ve Hint yolunu güvence altına almıştır.³⁶ Kapitülasyonların sağladığı güvence sayesinde Osmanlı ülkesiyle gelişen ticaret, İngiliz ve Hollanda kumpanya ticaretinin, yani kapitalist ekonominin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.³⁷ Bu esnada tarih sahnesine çıkan ve gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti'nin bir diğer rakibi de Rusya'dır. Babıali 1774 yılında Osmanlı-Rus savaşı esnasında uğradığı yenilgiler neticesinde yaptığı Küçük Kaynarca Antlaşması'yla toprak kaybetmiş, dağılma sürecine girmiş ve Osmanlı Devleti'nin ne olacağı sorusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁸ 1768-1774 döneminde Rusya'nın Osmanlı Devletine karşı kazandığı ezici üstünlükler, Türk kökenli Müslümanların oturduğu Kırım ve Kuzey Karadeniz ülkelerinin Rusya tarafından ilhakı bütün Avrupa'yı telaş içine sokmuştur.³⁹ Çünkü Rusya Karadeniz'de Akyar (Sivastopol) ve Odesa'da yeni deniz üsleri kurarak İstanbul ve boğazları da tehdit etmeye başlamıştır.⁴⁰ Kuvvetler dengesi için gerekli olan Osmanlı devleti, topraklarını muhafaza etme sorununu bundan sonra Avrupa diplomasisinde Şark meselesi olarak adlandırılmıştır.⁴¹

---

³³ Halil İncalcık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 12. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 305

³⁴ İncalcık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk**, s. 306

³⁵ İncalcık, **Osmanlı ve Avrupa**, s. 125

³⁶ İncalcık, **Osmanlı ve Avrupa**, s. 125

³⁷ İncalcık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk**, s. 308

³⁸ Thierry Hentsch, **Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 173-174

³⁹ İncalcık, **Osmanlı ve Avrupa**, s. 126

⁴⁰ İncalcık **Osmanlı ve Avrupa**, s. 126

⁴¹ İncalcık, **Osmanlı ve Avrupa**, s. 126

XIX. yüzyılda ise zayıf olan devletleri, her anlamda sömürme ve sanayileşme çok önemli bir hal aldığı için Avrupalı devletler ile yıkılmaya doğru giden Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkiler tabiri caizse tam bir cadı kazanı halini almıştır. Bir yanda gücünü göstermeye başlayan ve Osmanlı Devletini parçalamak isteyen Rusya, diğer yandan ise sömürgelerine giden yolları kontrol altına almak isteyen ve Osmanlı toprak bütünlüğünden yana olan İngiltere ve Fransa vardır. Bu esnada Yunan İsyanı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Navarin Olayı, Rus yenilgisi ve Cezayir'in işgali gibi olaylarla Osmanlı Devleti güç kaybederken, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa güçlenerek Anadolu'nun içlerine ilerlemiş ve Avrupa'nın dikkati tekrar Doğu sorununa yönelmiştir.⁴² Osmanlı Devleti, İngiltere'den yardım istemiş ancak İngiliz donanması Belçika ve İspanya meseleleriyle uğraştığı ve İngiliz hükümetinin elinde belediye reformu projesi, kilise harcamaları ve birçok kişinin ölümüne sebep olan kolera salgınına karşı alınması gereken tedbirler için kısıtlı bir bütçe olduğundan Mehmet Ali Paşa'yı durduracak güçte bir donanmayı Akdeniz'e gönderememiştir.⁴³ İngiltere ve yardımını beklediği Fransa'dan gereken desteği alamayan Osmanlı Devleti Rusya'ya yaklaşmış, Rusya'da bunu fırsat bilerek Osmanlı Devleti'nin yardımına koşmuş ve tehlike bertaraf edilmiştir. 1833 yılında iki devletin imzaladığı düşman tehlikesi altında birbirlerini koruması ve yardımda bulunması esasına dayanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın, Rusya'nın talebi halinde boğazların kapatılacağı anlamına gelen gizli maddesi İngiltere açısından kabul edilemez bir madde olmuştur.⁴⁴ Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston için bu anlaşma çok çirkindir ve Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı, bütünlüğü ve çıkarları tehlikeye girmiştir.⁴⁵ 1838 baharında Mehmed Ali Paşa'nın istiklalini tekrar ilan edeceği söylentileri dolaşmaya başlayınca, siyasi bakımdan İngiltere'nin yardımına muhtaç duyan Osmanlı Devleti 1838 yılında İngiltere'yle Balta Limanı Ticaret Antlaşması imzalamıştır.⁴⁶ Bu antlaşma İngilizler için çok önemli ve kazançlı olmuş, Osmanlı Devleti'ni ise gittikçe felakete sürüklemiştir. Lord Palmerston, İngiliz Parlamentosu ve basında muhalefet görmesine rağmen, 1840 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğunu koruma politikası benimsemiştir.⁴⁷ Palmerston'un Osmanlı yanlısı bir kamuoyu yaratma çabaları Rus düşmanları ve Osmanlı yanlıları David Urquhart ve Richard Cobden'in ateşli destekleriyle etkili olmuştur.⁴⁸ Başta İngiliz halkı gibi Yunan sempaticisi olan ancak Osmanlı Devleti topraklarına gelip Türkler hakkında fikirleri oldukça değişen Urquhart'un *Turkey and Its Resources* (Türkiye ve Kaynakları) adlı kitabına göre, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzu engellenmeli ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı desteklenmesi İngiliz çıkarlarının gereğini

---

⁴² Dönmez, a.g.e., s. 54-55

⁴³ Dönmez, a.g.e., s. 57

⁴⁴ Dönmez, a.g.e., s. 63

⁴⁵ Dönmez, a.g.e., s. 63

⁴⁶ Kütükoğlu, a.g.e., s.129,130

⁴⁷ Jale Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 101

⁴⁸ Parla, a.g.e., s. 102

oluşturmaktadır.⁴⁹ Bu kitap sadece İngiliz politikacıların değil İngiliz halkının da ilgisini çekmiş ve bu sayede kitap Osmanlıları hiç tanımayan İngilizler üzerinde olumlu etkiler yapmıştır.⁵⁰ 1833-1841 yılları arasında İngiltere, Osmanlı reformlarıyla yakından ilgilenmiş ve reform sürecini desteklemiş, İngiltere'nin 1878'e kadar izlediği bu koruma politikası Osmanlı modernleşme sürecini büyük ölçüde etkilemiştir.⁵¹ 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı da İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri doğrultusunda önemli olmuştur. Bu savaş sırasında İngiliz halkı, Osmanlı Devleti topraklarının korunması politikasına daha çok destek vermiştir. Rusya, 1853 yılından itibaren devam ettirdiği Osmanlı'yı koruma politikasını bırakarak Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden yararlanarak Ortodoksların koruyuculuğunu istemiş ancak bu teklif Osmanlı Devleti tarafından reddedilince Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Savaşa İngilizler ve Fransızlar da dâhil olmuştur. Savaştan Osmanlı Devleti zararlı çıkmış, çok pahalı olan bu savaşı yürütebilmek için çok fazla borç para alınmıştır. Savaşın gerektirdiği yeni harcamalar ve yarattığı büyük bütçe açığı, bu tarihten itibaren artık Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarından borçlanma sürecini başlatmış, iç kaynakların yetersizliği sonucu başvurulmuş dış borçlanma, Osmanlı ekonomisinin ve mali yapısının yeni bir sürece girmesine yol açmıştır.⁵²

Geniş topraklara egemen olan ve Batıyla uzun yıllar komşuluk yapmış olan Osmanlı Devleti toprak kaybetmeye devam ettikçe beraberinde birçok sorunla da uğraşmaya başlamıştır. Avrupalı devletler güçlendikçe ve yeni ticari yollar ortaya çıktıkça, Osmanlı para birimi de değer kaybetmiş, ekonomik sorunlar baş göstermiştir. Yeni reformlarla devletin canlandırılması istense de çok geçmeden Osmanlı Devleti git gide büyüyen mali kriz gibi daha acil meselelerle uğraşır olmuştur.⁵³ 1861 yılına gelindiğinde ise bir kriz ile karşılaşmış ve İngiltere ile Fransa Osmanlı Devletinin yerel borçlarını yapılandırmasına yardım ederek yeni bir mali araç meydana getirmesini sağlamıştır ki, bu araç Osmanlı Bankasıdır, yine de Osmanlı Devletini, iflastan kurtaramamıştır.⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin, 1854 yılından 1875 yılına kadar olan 21 yıllık süre içerisinde dış borçlanmaları her geçen gün artmış ve devletin bütçe gelirleri o yıl ödenecek borçlara yetmediğinden açıklar vermeye başlamıştır.⁵⁵

---

⁴⁹ Dönmez, a.g.e., s. 82

⁵⁰ Dönmez, a.g.e., s. 82

⁵¹ Dönmez, a.g.e., s. 319

⁵² Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 6

⁵³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 9. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2017, s. 167

⁵⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 167

⁵⁵ Aysal, a.g.m., s. 6

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Almanya–Avusturya bloku Osmanlı pazarına girene kadar dış ticarete İngiliz üstünlüğü olmuştur.⁵⁶ İngiltere, XIX. yüzyılın ortalarına kadar Hindistan’a giden yolda Kızıldeniz ile Basra Körfezinin giriş çıkış noktalarına yerleşerek Hint Okyanusu ve çevresinin tek ve en büyük devleti haline gelmiştir.⁵⁷ Britanya adaları ile bu bölgeler arasında bağlantıyı sağlayacak yol için büyük proje ve girişimler yapan İngiltere, Ortadoğu’daki çıkarları için Osmanlı topraklarını doğrudan kontrolü altına almıştır.⁵⁸ Bu yüzden Osmanlı Devleti ile Araplar arasında nifak sokmak için Arap hilafetini gündeme getirmiş, böylece Sultan II. Abdülhamid’in hassas olduğunu bildikleri bu konuda ona bir şey yaptırmak istediklerinde el altından Arap hilafeti ile korkutmak istemişlerdir.⁵⁹ XIX. yüzyılın sonunda ise İngiltere öncü bir sanayi devleti olmuş, milyonluk şehirler Britanya kıtasında peş peşe ortaya çıkmıştır, hatta Britanya’nın kırsal kesimlerinde köylü nüfusu %15’lere kadar düşmüştür.⁶⁰ Ülke işgücü sağlama ve üretilen mallara karşı talep artışı bakımından hızla artan bir nüfusa sahip olmuş ve bu güçler eşi benzeri olmayan, sürekli devam eden bir endüstriyel büyüme yaratmıştır.⁶¹ Bu büyüme neticesinde gözünü uzak ülkelere diken İngiltere’nin en önem verdiği ülkelerin başında da Osmanlı Devleti gelmiştir. Amerika’da iç savaşın bitmesiyle buğday, özellikle de pamuk ticareti tekrar eski hâline dönünce, Batı Anadolu ve Tuna düzlükleri İngiltere için alternatif kaynak olmaktan çıkmıştır.⁶² İngiltere’nin asıl başarısı Başbakan Benjamin Disraeli’nin bir Fransız projesi olan Süveyş Kanalı’nı ani ve akıllıca bir iktisadi kararla ele geçirmesidir.⁶³ Süveyş Kanalı’nın 1869 yılında açılmasıyla Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü korumak ve Mısır’ı ele geçirerek Hindistan’a giden yolu sağlamlaştırmak her şeyden önemli olmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak İngiltere’nin dünyanın diğer bölgelerindeki ticari faaliyetleri, sömürgeleri ve ticari politikaları sayesinde hızlı bir şekilde artış gösterince İngiliz malları için önem arz eden Osmanlı pazarı gittikçe önemini kaybetmeye başlamıştır.

Sömürgelerini kontrol altında tutmak isteyen İngiltere Rusya’ya karşı bir yol takip edip, Fransa ile birlikte Rusya’yla savaşan Osmanlı Devleti’nin yanında yer alarak Paris Antlaşmasıyla sömürgelerine giden yollarını güvence altına alarak Ortadoğu ve Akdeniz’e inmeyi hayal eden Rus tehdidini ortadan kaldırmıştır. Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü koruma politikasını savunan, padişahlara reformlar ve modernleşmeler konusunda yardım eden ve Osmanlı’nın her alanda

⁵⁶ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 123

⁵⁷ Şennur Şenel, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Basra Körfezindeki Faaliyetleri”, **Akademik Bakış** 187, cilt: 9, sayı 18, 2016, s. 193

⁵⁸ Şenel, a.g.m., s. 194

⁵⁹ Şenel, a.g.m., s. 194

⁶⁰ İlber Ortaylı, **Üç Kıtada Osmanlılar**, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 151

⁶¹ J.M Roberts, a.g.e., s. 446

⁶² Şevket Pamuk, **The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913 Trade, Investment and Production**, Cambridge University Press, 1987, UK, s. 78

⁶³ Ortaylı, **Üç Kıtada Osmanlılar**, s. 150

modernleşmesini destekleyen bir İngiltere devleti olsa da bu süreç sonsuza kadar sürmemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını sona erdiren ve neticesinde yapılan Berlin Kongresi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de dönüm noktası haline gelmiştir.⁶⁴ İngiltere, toprak bütünlüğü koruma politikasından vazgeçerek Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemek için güçsüz gördüğü Osmanlı İmparatorluğundan toprak koparma çabası içine düşmüştür.⁶⁵ İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden vazgeçmesinin sebepleri arasında başka nedenler de olmuştur. İkinci Abdülhamid'in önem verdiği Hicaz demiryolu politikasının İstanbul'u Medine'ye bağlayarak hac vazifesini kolaylaştırması ve iktisadi yarar sağlanması planlanmıştır.⁶⁶ İngilizlerin şiddetli muhalefetlerine rağmen Mısır, Hindistan ve İran Müslümanlarının ve Türk halkının seveceği verdiği yardımlar sayesinde hat Medine'ye ulaşmış ancak Alman halkının Hindistan yolu üzerindeki bölgelere yerleşmesi ve Süveyş'ten geçen ticaret yolunun önemini kaybetme tehlikesi İngilizleri tedirgin etmiş, bunun üzerine el altından yaptıkları politikalarla Arap memleketlerinde karışıklık çıkarmışlardır.⁶⁷ Diğer yandan Rusya'nın önem verdiği Doğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesini İran'a bağladığından İngiltere için önemli ticari bir yol haline gelmiştir. İngiltere ile olan dış ticaret hacminin yarısı İran transit ticaretine ait olmuştur.⁶⁸ 1840 yılından itibaren Manchester'a yerleşen Ermeniler, İngiltere tezgâhlarının dokuduğu pamuklu kumaşları ticaret yoluyla İran ve Orta Asya pazarlarına gönderdikleri için İngilizler, Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştır.⁶⁹ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Kongresi'nden beklediği ilgiyi göremeyen Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'ye bu şartlar altında sığınamayacağı için, ayrıca liberalleri anti-Türk bir politika güttüklerinden dolayı ister istemez Almanya'ya yanaşmıştır.⁷⁰ Bu olaylar neticesinde İngiltere önce Kıbrıs'ı ele geçirmiş ve daha sonra Mısır'ı işgal etmiştir. Osmanlı topraklarının devamlılığı, siyasetinin terk edildiğinin kanıtı olarak değerlendirilebilecek bu olaydan sonra, Türk-İngiliz ilişkileri, İngiltere'nin Arap yarımadasına yönelik parçalayıcı siyaseti nedeniyle kopma noktasına gelmiştir.⁷¹ Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca hâkimiyet kurduğu Arap Yarımadasının karışıklıklarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Çünkü bu yüzyılda Ortadoğu'daki petrolün önemi ortaya çıkmış, Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'ni parçalara ayırarak petrole de sahip olmak istemiştir. İngiltere ve Fransa tarafından reddedilen Osmanlı Devleti, 1914 yılında Avusturya-Macaristan ve Almanya ittifakına katılarak I. Dünya Savaşına sürüklenmiş ve ağır kayıplar vermiştir. Osmanlı Devleti bu savaşta mağlup olsa da Anadolu'da doğan hareketle Kurtuluş Savaşı başlamış ve İngilizlerin planlarını suya düşürmüştür. Osmanlı Devleti, İngiltere ile

---

⁶⁴ Karakuş, a.g.e., s. 34

⁶⁵ Karakuş, a.g.e., s. 34

⁶⁶ Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı VI. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 3361

⁶⁷ Sertoğlu, a.g.e., s. 3361-3362

⁶⁸ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 254

⁶⁹ Sertoğlu, a.g.e., s. 3367

⁷⁰ Ortaylı, **Üç Kıtada Osmanlılar**, s. 148

⁷¹ Karakuş, a.g.e., s. 35

Mısır, Mezopotamya ve Çanakkale cephelerinde ilk defa doğrudan çarpışmış, 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti’ne zorla kabul ettirilmiştir.⁷² Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin yenilmesi, savaş boyunca İngilizlerin büyük kayıpları, Türklerin vatanını kurtarması, İngilizlerin Güneydoğu’da halkı isyana teşvik ederek ve Musul’u Türkiye’den ayırarak karşılık vermesi gibi nedenlerle hem Türkler hem İngilizler henüz birbirlerinden hırslarını alamamış ancak 1938 yılına yaklaşırken Türkiye ve İngiltere arasında dostane ilişkiler kurulmuştur.⁷³

1.2. Oryantalizm Kavramına Kısa Bir Bakış

Oryantalizm, yani “Doğu Dünyası” bilimi eski tabirle Şark ilmi demektir.⁷⁴ Oryantalizmle ilgili çok fazla söylem ve eleştiri bulunmaktadır. Peki, nedir Oryantalizm? Doğu – Batı ayrımı mıdır? Yoksa Batı’nın Doğu’yu ötekileştirmesi midir? Ötekileştirirken küçümsemesi ya da Doğuyu fantastik bir dünya olarak görmesi midir? Ya da Batı’nın Doğu’yu tanıırken aslında kendisini de tanıması mıdır? Bilim, ekonomi, demokrasi, ilerleme ve modernleşme alanında Doğu’nun geride kaldığının vurgulanması mıdır? Kendini eril bir toplum olarak gören Avrupa’nın pasif olarak gördüğü ve dışıleştirdiği Doğu’yu keşfetme, hâkimiyet altın alma çabası mıdır? Aslına bakılırsa bunların hepsi ve daha fazlasıdır. Oryantalizm başlangıçta Doğu dillerini içine alan saha iken sonraları daha geniş manalar kazanmış ve Doğunun dinlerini ve kültürlerini de içine alacak olan bir araştırma sahasına dönmüştür.⁷⁵ Ancak bilim açısından bakarsak, oryantalizmi bilimsel açıdan tanımlamaya çalışan ve geniş kapsamlı açıklamalar getiren Edward Said olmuştur. Oryantalizmle ilgili o kadar fazla kitap ve makale yayımlanmıştır ki, Edward Said 2003 baskılı kitabının önsözünde “Şarkiyatçılık” kitabının tüm dünyada otuz altı dile çevrilip tartışma konusu olmasının onun için çok şaşkınlık verici olduğundan bahsetmiştir. Ancak bu düşünceler ve tartışmalar sosyal bilimler açısından oldukça fayda sağlamış yeni bakış açıları kazandırmıştır.

Oryantalizmin ne olduğuna gelirse, Edward Said’e göre Şarkiyatçı düşünceler, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca bir takım farklı gelişmelere girmiştir.⁷⁶ Bu gelişmeler neticesinde Batı, Doğu’yu ruhu olmayan bir yer olarak görmeye başlamıştır. Said’e göre Şarkiyat bağlamında metin yazarlar önyargılarından kurtulamamış kimselerdir. Said’in oryantalizmi daha çok Arap ülkelerini kapsamaktadır ve kitabında da Türklerden çok az bahsetmektedir. Ancak kastettiği Doğu’nun uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında olduğunun herkes tarafından bilinen bir

---

⁷² Karakuş, a.g.e., s. 37

⁷³ Karakuş, a.g.e., s. 426

⁷⁴ Derin, a.g.e., s. 17

⁷⁵ Derin, a.g.e., s. 17

⁷⁶ Edward Said, **Şarkiyatçılık, Batı’nın Şark Anlayışları**, 9. Baskı, Metis Yayınları, 2016, İstanbul, s. 52

gerçek olmasıdır. Said, Doğu hakkındaki Batı bilgisini Oryantalizm olarak adlandırmış ve Doğu'nun nasıl anlamlandırıldığını ve bu adlandırmaların Doğu'nun denetim altına alınmasına nasıl hizmet ettiğini betimlemeye çalışmıştır.⁷⁷ XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa felsefesinin belli başlı kulvarlarında ve tartışmalarında karşımıza çıkan felsefi oryantalizm, Avrupa'nın akıl, bilim ve hür düşüncenin merkezi olduğunu; ancak Doğu'nun ve İslam dünyasının kaderciliğin, dini fanatizmin ve mutlaklığın vatanı olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁸

Aslında tarih açısından bakıldığında Doğu algısı Herodot hatta Homeros'a kadar uzanır.⁷⁹ Homeros *İlyada*'sında Doğu'nun ihtişamlı yaşamından bahsederken, Herodot Babil, Asur ve Hindistan'ı anlatırken Doğu'nun egzotizmini öne çıkarır.⁸⁰ *Herodot Tarihi*, Doğu-Batı ilişkileri açısından çok önemli bir kitaptır. Bu kitap, Batı tarihinin ilk resmi kaynağı olarak Batı'nın Doğu algılamasını vermesi açısından ilginç bilgiler içermektedir.⁸¹ Modern Batı uygarlığının orijinalinde nasıl bir Doğu hayali olduğunu anlamak açısından da önem taşımaktadır.⁸² Doğu-Batı çatışma olgusu tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkmasıyla yeni bir zeminde ilerlemiştir.⁸³ Hristiyanlığın Batıya yayılmasıyla beraber kutsal toprakları ele geçirme adı altında birçok Haçlı Seferleri düzenlenmiş ve Batı, Doğu'yla yakın münasebet içine girmiştir. Her ne kadar farklı dilleri konuşup, farklı kültürleri yaşasalar da birbirini çok iyi tanıyan bir Batı uygarlığı vardır. Değişim topluluğu olan Batı, değişimin bilincine diğer toplumlardan daha erken varmıştır.⁸⁴ Ortak dinleri Hristiyanlık olmasına rağmen uygarlık bilinci Avrupa'yı birleştirerek dinin önüne geçmiştir. Bu esnada pek çok keşif seyahati yapılmış hem ticaret hem de savaşlar neticesinde iki bölge arasında temaslar gerçekleşmiştir.⁸⁵ Bilgi birikimi artıp, sömürge faaliyetleri hızlanıp yeni bilim dalları da ortaya çıkınca Doğu her zamankinden daha cazip hale gelmiştir. Batı, Doğu'dan toprak kazandıkça Batı'nın Doğu'ya dair keşif yapması da ivedi bir hal almıştır.⁸⁶ Said'e göre yabancıyı ele alan bir düşünce biçimi olan Şarkiyatçılık, modern tarihin başlangıcından bugüne "Doğu ve Batı" gibi katı

---

⁷⁷ Nilgün Tunal, "Edward Said'in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?", **Doğu-Batı Oryantalizm II**, Doğu Batı Yayınları, 20, 2002, Ankara, s. 120

⁷⁸ İbrahim Kalın, **Ben, Öteki ve Ötesi, İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, 13. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 318

⁷⁹ Himmet Umunç, "Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği" (Lady Montagu ve Richard Chandler), **Bilig**, Sayı: 66, 2013, s. 299.

⁸⁰ Umunç, a.g.m., s. 301

⁸¹ Ergün Yıldırım, "Herodot Tarihi'nde Doğu'yu Okumak", Ertan Eğribel-Ufuk Özcan (Ed.), **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2017, s. 229

⁸² Yıldırım, a.g.m., s. 229

⁸³ Mustafa Kemal Şan, "Tek Tanrılı Evrensel Dinlerin Doğuşu ve Doğu-Batı Çatışması", **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, s. 261

⁸⁴ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 21

⁸⁵ Gürsoy Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, 1. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2017, s. 19

⁸⁶ Said, a.g.e., s. 235

ayrımalar yaparak düşünceyi bir Batı ya da Doğu macerasına sokmuştur.⁸⁷ Said'e göre Şarkı resmetmek için kullanılan dilin amacını Dante'nin, *İlahi Komedya* eserindeki "Cehennem" bölümünde yaptığı gibi Şark'ı hem yabancı diye adlandırmak hem de tertipçi bir yaklaşımla izleyicinin, yönetmenin ve oyuncularının sadece Avrupa'nın tarafını tutan bir tiyatro sayfasına dâhil etmek olarak ifade eder.⁸⁸

Peki, Said'in eserinde katı bir biçimde ele aldığı ve yıllardır dile getirilen Doğu-Batı ayrımı ne zaman başlamıştır? Tarih boyunca ve günümüzde insanların zihnini oldukça fazla meşgul eden bu ayrım, toplumların neden olduğu bir ayrımdır. Aslında Yunanistan'dan önce Avrupa'nın mirası, İran Antik Çağının derinliklerinde aranabilir.⁸⁹ Helen uygarlığı geliştiği zaman, İran artık Avrupalı karakterini yitirmiş ve Asya'nın içinde erimeye başlamıştır ki, bu da Doğu-Batı ayrımını başlatmıştır ve Müslümanlığın hızla yayılması Hristiyanlığı Avrupa'ya hapsederken Doğu'yla Batı'yı birbirinden ayırmıştır.⁹⁰ İslamiyet hızla yayılmasına rağmen Batı bunu çokta önemsememiştir. Ancak kutsal topraklar olarak gördükleri Kudüs'ü ele geçirme bahanesiyle başlatılan Haçlı Seferleri, Batı'nın Müslümanlarla karşılaşmasına ve bu toplumu fark etmesine neden olmuştur. İki din tek bir Allah'a inansa da her açıdan farklı toplumlardır. Ancak Haçlı Seferleri neticesinde Doğu Akdeniz ticareti Avrupalılara açılmış ve Doğu'nun zenginliklerinden yararlanmaya başlayan Batı, İslam dünyasının bilimde, tıpta, felsefede ve edebiyattaki ilerleme ve gelişmişliklerine hayran kalarak beraberlerinde birçok yazılı eseri Avrupa'ya götürüp onlardan faydalanmıştır.⁹¹ Batı'nın İslam dünyasına karşı merakı Doğulu bilim adamları, matematikçiler ve düşünürlerin erken başarıları sayesinde olmuş ve Batı, Arapça çeviriler sonucunda tanıdığı Antik Yunan düşünürlerinin eserlerine ulaşmış ve cebir, Batı tarafından tanınmıştır.⁹²

Batı-Doğu ayrımı birçok düzeyde incelenmesi ve farklı dallara indirgenmesi gereken çok kapsamlı bir konudur. Ancak şu bir gerçek ki, İslam'ın doğuşu ve yayılışı Akdeniz'in politik ve dinsel coğrafyasını kalıcı bir biçimde değiştirip kuvvet dengesini altüst ederek, İç denizin doğu ve güney kıyılarında yaşayan toplumların geleceğini günümüze kadar belirlemiştir.⁹³ Müslümanlar politik bakımdan zayıflayınca Batılı Hristiyan beyleri İspanya'da, Sicilya'da hatta Suriye'de saldırıya geçerek Akdeniz ötesi ticareti yoğunlaştırmış, böylece Doğudaki liman kentleri arasındaki

---

⁸⁷ Said, a.g.e., s. 55

⁸⁸ Said, a.g.e., s. 81

⁸⁹ Hentsch, a.g.e., s. 28

⁹⁰ Hentsch, a.g.e., s. 44

⁹¹ Yücel Bulut, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, 6. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35-36

⁹² Silvia Marchetti, "Avrupalıların Gözüyle Türkler: Mitos ve Yanlış Anlaşılma", **Dünyada Türk İmgesi**, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 9

⁹³ Hentsch, a.g.e., s. 52

ilişkiler git gide artarak Batı Hristiyanlığından İslam'a doğru bağlantılar kurulmuştur.⁹⁴ İlber Ortaylı'ya göre, Batı'ya Doğu medeniyetini aktaranlar, Kudüs'e, Antakya'ya, Urfa'ya yerleşip işgal eden Haçlılar değil İtalya, Sicilya ve Katalonya gibi tüccar, diplomat ve tetkikçi gezgin milletler olmuştur.⁹⁵ Doğu ve Batı arasındaki bu ilişkiler bin yılları aşan bir tarihe sahiptir ve hem Doğu hem de Batı, kendisine her iki toplum arasındaki karşılıklı ilişkileri sürdürmek misyonu yüklemiş, farklı toplumlar ve devletler tarih sahnesinde rol almışlardır.⁹⁶

Hristiyanlık temelde Avrupa dini olarak kalmıştır.⁹⁷ Haçlı Seferleri bile Hristiyan topraklarını savunmaya ya da geri almaya yönelik olurken, İslam uygarlığı üç farklı kıtada birçok farklı ırk ve kültürden gelen insanları kucaklaması bakımından evrensel olarak nitelendirilebilir ve ayrıca uzun bir dönem boyunca İspanya ve Güney İtalya'da, Rusya bozkırlarında ve Balkan Yarımadası'nda varlığını sürdürmüş olması bakımından Avrupalı bir özelliği vardır.⁹⁸ Asyalı ve aynı zamanda Afrikalı olmasının yanı sıra, egemen olduğu topraklar Avrupa'nın güneyinden Afrika'nın ortasına ve Asya içlerine ve nihayet Hindistan ve Çin sınırlarının ötesine uzanmış, Hz. Muhammed'in VII. yüzyılda Arabistan'da peygamber olmasından ve onu takip edenlerin Akdeniz dünyasına doğru yayılmasından beri İslamiyet, Hristiyanlık âleminin komşusu, rakibi ve çoğu zaman düşmanı olmuştur.⁹⁹ Hristiyanlık ve İslamiyet sadece büyük dinler olmamış, aynı zamanda evrensel iddiaları ve özlemleri olan ortak tarihlerinin büyük bir kısmı boyunca ana iktidar üsleri Akdeniz'in kıyısında ya da yakınında bulunan iki önemli iktidar blokları olmuştur.¹⁰⁰ Hristiyanlık âlemi İslamiyet'in sürekli ve yakın tehdidi altında yaşamış ve İslami yayılma büyük ölçüde Hristiyanların zararına gelişmiş, halifelerin yönetimi altına girmeden önce Hristiyan Roma İmparatorluğu'nun eyaletleri olan Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika gibi bütünüyle Hristiyan olan ülkeler başka Hristiyan hükümdarlara bağlı olmuş, ancak bir süre sonra fetihçi İslam ordularının eline geçince, halkları savaççı dinin safında yer almıştır.¹⁰¹ Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılışı, Doğu-Batı çatışmasını dini ve siyasi yönden etkileyecek yeni bir merkezin parlamasına zemin hazırlamış ve Batı Hristiyanlığı papalığın güç kazanmasıyla Doğu Roma'yı ve doğusundaki dünyayı uygar zengin toplumlar olarak görmüş ve İstanbul bu iki karşı dünyanın ana kesişme noktasını oluşturmuştur.¹⁰² Ancak o dönemde Hristiyanlığın da kendi içinde çatışmaları vardır. Ortodoks Hristiyanları, Latin

---

⁹⁴ Hentsch, a.g.e., s. 57

⁹⁵ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, 14. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 228

⁹⁶ Bulut, a.g.e., s. 19

⁹⁷ Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, İstanbul, s. 4

⁹⁸ Lewis, **Çatışan Kültürler**, s. 4

⁹⁹ Lewis, **Çatışan Kültürler**, s. 4

¹⁰⁰ Lewis, **İslam ve Batı**, s. 310

¹⁰¹ Lewis, **İslam ve Batı**, s. 5

¹⁰² Feridun M. Emecen, "Batı'nın Doğu'su-Doğu'nun Batı'sı", **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, s. 304-305

ve Katolik Hristiyanlardan bariz biçimde ayrıdır. Ortodoksluğa inananlar kutsal bakire ve bizzat Hz. İsa'nın tablolarına kutsal bir nesne olarak saygı gösterdikleri için, ibadetleri esnasında bunlarda medet umarak ikona adı verilen tabloları Ortodoks mezhebinin ruhaniyet ve öğretilere odaklanmasında önemli araçlardan biri haline getirmişlerdir.¹⁰³ Bu ikonalar, İkonaklast (ikonalara karşı çıkanlar) Batı Kilisesini kızdırmış, Ortodoksların inandıkları bu ikonaları put olarak gördüklerinden gittikçe Ortodoks inancı Latin Hristiyan dünyasından uzaklaşmış, Latin kültürü Cermen kavimler arasında yayılıp Ariuşçuluktan dönmelerini sağladıkça bölünmeler ve tartışmalar daha derin bir hal almıştır.¹⁰⁴ Bizans İmparatorluğu tek başına İslam ordularına karşı savunmadayken, Batı Hristiyanları bu durumla çok ilgilenmemiştir. Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasında 1045 yılında meydana gelen nihai bölünmeyi, Papalığın güney İtalya'daki Normanları desteklemesi daha da kışkırtmış ve yapılan Haçlı Seferleri ile Batı Hristiyan dünyası Doğu'dan ayrılmış, Konstantinopolis'i yağmalayan ilk savaşçılar Müslümanlar değil Haçlılar olmuştur.¹⁰⁵ Böylece Batı Hristiyanlığından daha az fanatik ve ılımlı olan Bizans Hristiyanlığı daha insancıl olan Müslüman komşularına yakınlaşmıştır.¹⁰⁶ Çünkü Müslümanlar o dönemde Batının İslamiyet'i zaman mekân gözetmeksizin suçladığı fanatiklikten çok uzakta kalmıştır.¹⁰⁷ Nitekim Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nu sona erdirdiğinde İslam geleneğini sürdürerek Ortodoks Hristiyanların dinine karışmamış ve onları Müslüman olmaya zorlamamıştır.

Doğu, Batı'yla tarih boyunca gerek savaşlarla gerekse ticaret yaparak etkileşime geçmesine, Batı'nın Doğuda yüzyıllarca var olan bilgi birikiminin farkına varıp bunları kendi kültürlerine aktarmasına ya da farklı coğrafyalara bin bir zorluklarla gelen seyyahlar eserlerinde farklı Doğu imajı çizmeye çalışmalarına rağmen, Doğu, Batı'nın gözünde ötekileştirilmekten bir türlü kurtulamamıştır. Batı, karşı tarafı ötekileştirerek, yani kendisinden tamamıyla farklı olan bir "Doğu" icat ederek, Doğu'yu "Doğululaştırarak" kendisini tanımlamış ve kendisinde iyi olan şeylerin karşı tarafta olmadığını ve hatta kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu'da olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁸ İngiltere, Fransa, İspanya gibi Avrupa ülkeleri Doğunun birçok ülkesini sömürgeleştirdince oryantalistler Doğu dillerini incelemeye başlamış, Batı'nın üstünlüğü vurgulayıcı Doğu imajını karşı tarafa da kabul ettirmiştir.¹⁰⁹ Haçlı Seferlerinden itibaren Oryantalistlerin en önemli hedefi, araştırdıkları milletlerin Batı hâkimiyetine girmesine hizmet etmeleri olmuştur.¹¹⁰ İstisnaları bulunmakla birlikte pek çok Batılı oryantalist, İslam'ın "orijinal" bir nitelik arz

---

¹⁰³ Roberts, a.g.e., s. 153

¹⁰⁴ Roberts, a.g.e., s. 155

¹⁰⁵ Roberts, a.g.e., s. 211, 215

¹⁰⁶ Hentsch, a.g.e., s. 64-65

¹⁰⁷ Hentsch, a.g.e., s. 65

¹⁰⁸ Bulut, a.g.e., s. 13

¹⁰⁹ Derin, a.g.e., s. 31

¹¹⁰ Derin, a.g.e., s. 33

etmediğini; dini temellerinin Yahudilik, Hristiyanlık ve Arap paganizmine; kültürel başarılarının ise İslam öncesi Yunan, Hint, İran ve Çin medeniyetlerine ait olduğunu ileri sürmüştür.¹¹¹

Büyük ölçüde İngiliz-Fransız projesi olan Şarkiyatçılık, tüm Hindistan'ı, Levant'ı, İncilin coğrafyasını, Baharat ve İpek yolunu, sömürgeci devletleri, idarecilerini, sayısız Doğu uzman ve teknisyenini, Doğu felsefesi- despotizmi-ihtişamı, Doğu zulmü, Doğu duygusallığı gibi karmaşık kavramları içine almıştır.¹¹² XIX. yüzyıla kadar Doğu ile ilgili çalışmalar ve seyahatnameler olmasına rağmen, XIX. yüzyılda Doğu merakı romantizm ile birlikte bir zorunluluk halini almıştır ve Doğu, sıradan bir eğlencelik ya da bir merak konusu olmaktan çıkarak bir panzehir hâline gelmiştir.¹¹³ Yayılmacı Batı emperyalizmi, sömürü ilişkilerini, sermaye hareketlerini, soygunculuğu düzenlemeye başlamış ve kendi içindeki çelişkilerden kaynaklı olarak Doğu toplumlarına yönelmiş, kendi iç sıkıntılarını, sorunları Doğu-Batı eksenine oturtarak aşmaya çalışmış yani kendisini Doğu-Batı ilişkileri ve Doğu-Batı çatışması içinde var kılmıştır.¹¹⁴ XIX. yüzyılda Batı, Doğu karşısında artık üstün bir konumda olduğunu idrak etmiş ve kendisinde Doğu'yu çürümüşlüğünden kurtarma, onu biçimlendirme gücü görürken ona olan hayranlığını da dile getirmiştir.¹¹⁵ Kendi içlerinde çatışma yaşayan Batı toplumu endüstri ve Fransız Devrimi'nin etkisiyle yapılarında önemli kırılmalar gerçekleştirerek bir örgütlenme içine girmiş ve Batının bu durumu Doğu-Batı ilişkilerini yeniden şekillendirerek, Batı'nın dünya üzerinde hâkimiyet kurmasına da neden olmuştur.¹¹⁶

Ünlü Fransız düşünür Michael Foucault'a göre bilgi üretimi ve idari gücün uygulanışı birbirine bağlı olmuştur ve bu görüşleri sonraki düşünürler tarafından sert ve tartışmalı bir şekilde Batı Avrupa ve Doğu arasındaki düşünsel ve kültürel etkileşim üzerinde uygulanmıştır.¹¹⁷ Temel düşünce şudur: Batı Avrupa ve Amerika'yı da içine alan Batı, Doğu üzerinde sadece sömürgeci ve emperyalist bir egemenlik kurmamış, kendini üstün medeniyet seviyesine sahip olarak gören bir "Batı" ile bayağı ve çağdışı olarak gördüğü "Doğu" arasında, düşünsel ve estetik yolları kullanarak özcü, ontolojik ve epistemolojik açıdan katı bir ayırım yaratılmıştır.¹¹⁸ Doğu -Batı arasındaki epistemolojik ve ontolojik ayırımın temeli, öteki Avrupa'nın maddi uygarlığının ve kültürünün

---

¹¹¹ Kalm, a.g.e., s. 316

¹¹² Parla, a.g.e., s. 21

¹¹³ Bulut, a.g.e., s. 121

¹¹⁴ Sezgin Kızılcılık, "XIX. Yüzyılda Batı Yayılmacılığı, Devrimler ve Batı İçi Çekişmeler", **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, s. 465

¹¹⁵ Bulut, a.g.e., s. 87

¹¹⁶ Kızılcılık, a.g.m., s. 482

¹¹⁷ Michael Curtis, **Şarkiyatçılık ve İslam, Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri**, 1.Baskı, Matbu Kitap, İstanbul, 2015, s. 10

¹¹⁸ Curtis, a.g.e., s. 10

ayrılmaz bir parçası olarak kurulmuşluğudur.¹¹⁹ Batı, kendisini gelişmeci, modern, demokratik ve bireyci gösterirken, farklı olan Doğu'ya kendisinin zıttı nitelikler yüklemiş, Doğu'yu geleneksel, fanatik, az gelişmiş, toplulukçu ve otoriter olarak görmüştür.¹²⁰

Bernard Lewis makalesinde, Said'i ve onun gibi düşünenleri eleştirerek, Said'i keyfi hükümlerden hareket ettiğini, Doğu'nun, Orta Doğu'ya ait olduğunu, Orta Doğu'yu da Arap dünyasının bir parçasına indirgediğinden bahsetmiştir.¹²¹ Bunu yaparken Türkçe ve Farsça incelemelerini, bir yandan da Sami dili incelemelerini bir kenara atarak Arap incelemelerini hem tarihsel hem de filolojik bağlamından koparttığından yakınmıştır.¹²² Lewis'in eleştirdiği diğer bir konu da oryantalizm kavramına yüklenen yeni anlamlardır. Çünkü oryantalizmin yeni anlamı, Doğulu halklara karşı sempati duymayan ve onlara düşmanca yaklaşan bir içeriğe sahiptir.¹²³ Lewis, Said'in tezini kanıtlamak için Şarkiyatçılığın hem coğrafyasını hem de tarihini yeniden düzenlediği ve özellikle Arap çalışmalarının esas gelişimini İngiltere ve Fransa'ya yerleştirerek bunların tarihini İngiltere ve Fransa'nın Arap dünyasındaki yayılmalarıyla başlattığından dolayı eleştirmiştir.¹²⁴ Ancak Lewis'e göre bu çalışmalar, İngiltere ve Fransa'da Said'in İngiltere ve Fransız yayılması için verdiği hatalı erken tarihten çok daha önce yerleşmiş ve katkıları, emperyalist çağın ne öncesinde ne de sonrasında, ölçek, derinlik ya da standartlar açısından Alman ve komşu ülkelerdeki büyük Şarkiyat araştırma merkezlerinin başarılarına ulaşabilmiştir.¹²⁵ Lewis, Avrupa'da Almanya'yı dışarda bırakan her türlü Arap çalışmaları tarihi ya da kuramı, ancak Almanya'yı göz ardı eden bir Avrupa müzik ya da felsefi tarihi ya da kuramı kadar anlamlı olacağını savunmuştur.¹²⁶ Ancak Lewis'in gözden uzak tuttuğu gerçek daha esaslı bir belirleyici olarak Avrupa bilincinin oluşmasında başrolü oynamıştır. Burada söz konusu olan Latincenin Avrupa, eğitim, düşünce ve bilim tarihinde oynadığı rolden ve ortak bir Avrupa idealinin halen en önemli metinlerinin bu dilde olmasından kaynaklanan ortak bilinci görmezden gelmektedir. Yani bütün Batı aslında aynı kaynaktan beslenmektedir ve Doğu'ya bakışı esasta pek farklı değildir. Farklı olan ulus çağındaki politik çıkar çekişmelerinin oluşturduğu gündelik siyasettir. Bu ise ana referansları ve bunların oluşturduğu Doğu algısını değiştiren bir özelliğe sahip değildir. Son tahlilde Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca mücadele ettiği Habsburg Hanedanı Germen kökenlidir. Ama daha spesifik bir örnek Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanmıştır. İngiliz Ordusu, General

¹¹⁹ Fuat Keyman, "Globalleşme Oryantalizm ve Öteki Sorunu, 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet", **Doğu Batı Düşünce Dergisi, Oryantalizm II**, s. 21

¹²⁰ Keyman, a.g.m., s. 21

¹²¹ Bernard Lewis, "Oryantalizm Sorunu", Aytaç Yıldız (Ed.), **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 229

¹²² Lewis, "Oryantalizm Sorunu", s. 229

¹²³ Bulut, a.g.e., s. 1

¹²⁴ Lewis, **İslam ve Batı**, s. 194

¹²⁵ Lewis, **İslam ve Batı**, s. 194

¹²⁶ Lewis, **İslam ve Batı**, s. 194

Allenby komutasında Kudüs'ü ele geçirdiğinde, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'da da kilise çamları zafer için çalmış, üç gün üç gece zafer şöleni düzenlenmiştir. Bu örnek konjonktürel ittifakın Almanların diğer Avrupalılarla ortak Doğu algısında hiçbir değişiklik yapmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Nihayetinde şu bir gerçektir ki, Batı'nın egemenliği altında şekillenen modern çağda her ulus kendi Doğusunu yaratmıştır.¹²⁷ Doğu'yu incelemek isteyen kim olursa olsun kafasında bir Doğu imajıyla uzun ve yorucu yolculuklara katlanmıştır. Kimisi ötekileştirerek kimisi olduğu gibi görerek Oryantalist çalışmalara katkı sağlamaya çalışmıştır. Oryantalist hareket, ister emperyalizmin bir keşif kolu olarak değerlendirilsin isterse akademik çalışmaların sonucu olarak ele alınsın, bugün hem Batı'da hem de Doğu'da geniş kitleler tarafından kabul görmüştür.¹²⁸ Batının kendi eksenini çerçevesinde yarattığı Doğu, Batı toplumunda olduğu gibi Doğu'da da kabul edilmeye devam etmiştir ve görünen o ki devamı da edecektir. Kendisini ayırıp öteki, yabancı kavramlarını oluşturmak sadece Avrupalıya has bir davranış değildir, büyük olan toplumların hepsi kendini öteki olandan herhangi bir şekilde ayrı olarak tanımlamıştır.¹²⁹ Oryantalizm çalışmalarında bizi en çok ilgilendiren konulardan bir tanesi de Türk toplumunun bu söylemlerin arasında nerelerde olduğudur. Nitekim nesnel tarihi açısından bakıldığında İslam medeniyetinin ve Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasi ve ekonomik başarıları, negatif gerçeklerle izah edilmiştir.¹³⁰ Osmanlılar akıllı ya da medeni oldukları için değil fanatizme, hayvani duygulara ve Doğu despotizmine mahkûm oldukları için bu başarıları elde etmişler, böylece Türk, Osmanlı ve Müslüman tipi, ontolojik olarak Hristiyan ve Aydınlanmacı (daha sonra seküler) Avrupa kimliğinin karşısında negatif anlam kazanan bir unsur hâline gelmiştir.¹³¹ Önemli olan Oryantalizm söylemi altında Doğu'ya giden gezginlerin, yazarların, siyasilerin ve daha birçok kişinin inceleme altına aldığı Doğu'yu değerlendirirken başkalarının bakış açısını referans olarak değil, Doğu'yu okuyarak, tarihini, toplumunu inceleyerek, yaşayarak tüm yönleriyle ele almasıdır. Çünkü medeniyeti oluşturan ve tarih boyunca yeryüzünün şekillenmesinde büyük rol oynayan toplumlara, insani duyguların en anlaşılma ve en kötüsü olarak nitelendirebileceğimiz önyargı ile değil, nasıl, neden, niçin sorularının cevapları olan asıl gerçeklerle bakılmalıdır.

---

¹²⁷ Ussama Makdisi, "Osmanlı Oryantalizmi", **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, s. 271

¹²⁸ Derin, a.g.e., s. 31

¹²⁹ Felix Konrad, "Türk Tehlikesi Söyleminden Egzotizm ve Oryantalizme (1453-1914): İslamiyet Avrupalının Antitezi Mi?", M. Çağatay Özdemir ve Yunus Emre Tekinsoy (Ed.), **Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2016, s. 44

¹³⁰ Kalın, a.g.e., s. 318

¹³¹ Kalın, a.g.e., s. 319, 320

1.3. İngiliz Edebiyatında ve XIX. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Türk İmgesi

Edebiyatın ve sanatın insan hayatındaki yeri tartışmasız çok önemlidir. Dil, yüzyıllardır insanlar arasında iletişimi sağlamış ve dil sayesinde insanlar kendi ortak kültürlerini diğer toplumlara gösterirken aynı zamanda diğer toplumların da kültürlerine ve yaşayış biçimlerine vakıf olmuşlardır. İnsanı düşünmeye sevk eden edebiyat aynı zamanda tarih, coğrafya, felsefe, sosyoloji gibi diğer bilim dallarına da oldukça katkı sağlamıştır. Çünkü bu bilim dalları da edebiyat gibi kendini dil aracılığıyla anlatır. Söz gelimi bir devletin sahip olduğu edebi eserlere bakarak o ülkenin hangi yıllarda neler yaşamış olduğunu, toplumun hangi yüzyılda hangi değişimler içerisine girdiğini, yaşayışlarını görebilir, inanışları, hayata ve diğer ırklara bakış açıları hakkında fikir sahibi olabilirsiniz. Bu çalışmada seyahatimizin İngiliz olmasından kaynaklı İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine değindik. Ama İngiliz toplumu için Türkler ne ifade ediyordu? Toplumunu oldukça fazla etkileyen edebi eserlerinde Türk imgesi nasıldı? Avrupa'ya korku salan Türkler onlardan çok mu uzaktaydı? Yaşayışları birbirine mi benziyor muydu? Bu bilgilere İngilizlerin edebi eserlerinden belli örnekler vererek ulaşabiliriz.

İngiltere, Avrupa'yı etkisi altına alan Rönesans zamanında kendi altın çağını yaşamıştır. Bu çağ Elizabeth çağıdır. Elizabeth çağında İngilizler Türklere karşı çok ilgilidir hatta ünlü yazar Gabriel Harvey, 1580 yılında Edmund Spenser'e yazdığı mektupta Cambridge'de okuyanların nelerle ilgilendiklerini anlatırken şu cümleyi kullanır: "Turkish affairs are familiarly known." (Türklerle alakalı işler yakından bilinmektedir.)¹³² Hatta Shakespeare'den önce en büyük şairlerden biri olan Christopher Marlowe'un *Tamburlaine* (Timur) adlı bir tragedyası vardır. Oyunun ilk beş perdesinde Yıldırım Beyazıt'a Timur'un yaptığı korkunç işkenceler yer alır.¹³³ Diğer bir eseri *Jew of Malta*'da (Maltalı Yahudi) Osmanlılarla ilgilidir. Elizabeth döneminde Doğulu karakterler ve tipler Sarazenler, Türkler, Faslılar, Kara Derililer adı altında geniş ve etkili olarak kullanılmıştır.¹³⁴ Yurtseverlik kavramını eserlerinde bolca vurgulayan İngiltere'nin ve dünyanın en önemli tiyatro yazarı olan Shakespeare'de meşhur tragedyası *Othello*'da Türklerden bahseder. Olay Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya korku saldığı XVI. yüzyılda geçer. Avrupa ve İngilizlere göre Türkler barbardır ve nefret edilmesi gereken düşmanlardır. Oyunda güzel ve soylu Desdemona'ya aşık olan Othello siyahi bir Farslıdır. Oyunun ilk sahnesi Venedik'te sonraki sahneler ise Kıbrıs'ta geçer ve Venediklilerin rakibi geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'dir.¹³⁵ Othello,

¹³² Mina Urgan, **İngiliz Edebiyatı ve Tarihi**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 207

¹³³ Urgan, a.g.e., s. 209

¹³⁴ Kabbani, a.g.e., s. 30

¹³⁵ William Shakespeare, **Othello the Moor of Venice**, The Emc Masterpiece Series Access Editions EMC/Paradigm Publishing St. Paul, Minnesota, 2005, s. 16

Türk istilasını önlemek için Kıbrıs'a gönderilir.¹³⁶ Hristiyan ve Müslüman, yani Avrupa ve yabancılar, medeniyet ve barbarlık çatışması oyun boyunca ana konudur.¹³⁷ İngiltere sınırları dışına hiç çıkmamış olan Richard Knolles ilk temel eseri olan *General History of Turks* (1603-1604)'ü Osmanlı tarihi hakkında İngilizce olarak yazmış, Türklerin Avrupa'da yayılmasının sebebini hainlik ve güçten ziyade, kurnazlık olarak görmüş ve Türkler için “dünyanın yeni baş belası” terimini üretmiştir.¹³⁸ Richard Knolles'ın “*Genel Türk Tarihi*” başlığı altında yazdığı, aslında, Osmanlı tarihidir ve başlığın devamında geçen “ ... Osmanlı hanedanının yükselişi..., Osmanlı sultanlarının hayatları ve fetihleri ...” merkezlidir; iddiasına göre, eski ve çağdaşı en iyi kaynaklara dayandırılarak yazılmıştır.¹³⁹ Şair, çevirmen ve aynı zamanda seyyah olan George Sandys de 1610 yılında İstanbul'a seyahat etmiş ve 1615 yılında *A Relation of a Journey* adlı kitabı yazmış ve kitapta Osmanlı Devleti ve İslam'ı eleştirmiştir.¹⁴⁰ Shakespeare gibi İngiliz edebiyatının en önemli şairlerinden John Milton'da Türkleri dinsiz olarak resmeder. *Tenure of Kings and Magistrates* adlı eserinde der ki, “Eğer bir İngiliz beşerî, medeni ya da dinî yasaları unutup hayata ve özgürlüğe kastederse, bir Türk'le bir Sarazenle, bir kâfirle arasında hiçbir fark kalmaz.”¹⁴¹ Ancak İskoç filozofu David Hume tam tersini savunur ve *Essays* kitabında “Türk'ün dürüstlüğü, ağırbaşlılığı ve cesaretinden bahseder.”¹⁴² Diğer bir örnek de Lady Mary Montagu'nun eserinden verilebilir. Lady Mary Montagu yazar değildir ancak İngiliz edebiyatında kendine yer bulmuştur. Türkiye'den yazdığı mektuplar, Osmanlıların aile düzeninin inceliklerini, Türk adet ve geleneklerini anlatır.¹⁴³ 1717 yılında Osmanlı döneminin kültürünü, günlük yaşantısını incelemeye başlayan Montagu, 1718 yılında öğrendiği, Osmanlı dönemi kadınlarının uyguladığı ve Avrupa'da bilinmeyen çiçek aşısından çok etkilenir ve İngiltere, Jenner tarafından çiçek aşısı bulununcaya kadar Montagu'nun Türkiye'de öğrendiği bu aşı ile korunur.¹⁴⁴ 1717 yılında kocasının elçi olması nedeniyle İstanbul'u ziyaret eden İngiliz Lady Mary Wortley Montaguda kadın olarak Avrupalılar için merak unsuru olan hareme girebilmiş ve Türklerin zannedildiği gibi olmadığını yazılarında göstermiştir.¹⁴⁵ Türkiye'ye hayran olan Montagu, Türkçeyi öğrenebilmek için yoğun çabaya girmiştir.¹⁴⁶ Gözlemleriyle Batı da var olan Doğu imajını yumuşatmaya çalışmıştır.

¹³⁶ Shakespeare, a.g.e., s. 17

¹³⁷ Shakespeare, a.g.e., s. 17

¹³⁸ Curtis, a.g.e., s. 65

¹³⁹ Salih Özbaran, “Bir Tarihinin Oluşumu: Richard Knolles ve Türk Tarihi” **Osmanlı Araştırmaları XXIV**, Neşir Heyeti -Halil İNALCIK- İsmail E. ER ÜNSAL, Heath W. LOWRY-Feridun EMECEN ,Klaus KREISER , İstanbul, 2004, s. 308

¹⁴⁰ Curtis, a.g.e., s. 66

¹⁴¹ Lewis, **İslam ve Batı**, s. 144

¹⁴² Lewis, **İslam ve Batı**, s. 145

¹⁴³ Dilek İnan, “Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (37), 2017, s. 4

¹⁴⁴ İnan, a.g.m., s. 4

¹⁴⁵ Lewis, a.g.e., s. 150

¹⁴⁶ Urgan, a.g.e., s. 449

XVIII. yüzyılda ise Avrupa Türkiye'ye farklı gözle bakmaya başlamıştır, Hristiyanların İslam'a tepeden bakmasına neden olan dini, kendinden eminlik, zamanla kendini sorgulayan ve kendinden şüphe eden bir hale gelmiştir¹⁴⁷ Edebiyat alanında ise Avrupa'da daha çok XIX. yüzyılda hâkim olan romantik akım, İngiltere'de XVIII. yüzyılda etkili olmuştur. 1789 yılında yaşanan Fransız devrimi toplumlara olduğu gibi şairlere ve yazarlara da özgürlük ve eşitlik gibi kavramları aşlamıştır. Bu dönemde İngiltere'de bazı şairler uygarlığın temelini Yunanistan'a dayandırarak eserlerinde onları örnek alır. Romantik akımın önemli şairlerinden Percy Bysshe Shelley, *The Revolt of Islam* (İslam'ın başkaldırışı) adlı şiirinde kadınlar dünyanın her ülkesinde, özellikle İslam ülkelerinde ezilmektedir ve kadınlara erkekler gibi eşit haklar verilerek özgürlüklerine kavuşturulmalıdır diye bahseder.¹⁴⁸ 1001 Gece Masalları 1717'de İngilizceye çevrildiğinde Türk algısı daha da benimsenmiş, Avrupa, Arap, İran ve Hint kökenli olan bu masallarda var olan kıskançlık, aşk, entrika, intikam gibi kavramları Türklere de yakıştırmıştır.¹⁴⁹ Eserini İngilizce yerine Fransızca yazan ve Doğunun büyüüne kapılan William Beckfor'un *Vathek, An Arabian Tale* (Vatek, bir Arap öyküsü) adlı eserinde Harun-Al –Reşid'in torunu Halife Vathek'in doğaüstü serüvenleri, hayal ürünü bir Doğu dekoru içinde anlatılmıştır.¹⁵⁰ Beckford'un Vathek adlı eserini çok seven 1788 doğumlu George Gordon yani Lord Byron gençliğinden beri kendisi için çekiciliği olan suç, şiddet ve korkuyu Doğu'yla özdeşleştirmiştir.¹⁵¹ Her ne kadar başta Türk düşmanı olarak sanılsa da Lord Byron ulusların özgür olması gerektiğine inandığı için, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı verdiği bağımsızlık savaşına katılmıştır. Batı zihniyetine sahip olan, yani tanımadan ötekileştiren, incelemeyen yargılama hakkını kendinde gören Byron başta Türklere nefret etmektedir. Voltaire, Herder, Goethe, Hugo ve Hegel gibi Byron da Yunanlıların Türklerin egemenliği altında olmasını kabullenemez.¹⁵² Ancak eserlerine bakıldığında, Osmanlı Devleti topraklarına gelince Türkler hakkında fikirleri oldukça değişir ve okuyucuda bunu eserlerinde fark eder. 2 Temmuz 1809 tarihinde İngiltere'den Osmanlıya seyahat etmek için yola çıkan ünlü edebiyatçı Lord Byron, daha önce yazılmış seyyahların önyargılarının aksine Osmanlıların ne kadar kültürlü olduklarından, yaşam standartlarından, ekonomi alanında gösterdikleri dürüstlükten bahseder ve ona göre Osmanlılar Avrupalılarla eşit bir millettir.¹⁵³ Lord Byron'ın Doğu'ya ait motifleri, gözlem ve izlenimlerini en iyi yansıttığı eserlerinden biri olan *Childe Harold's Pilgrimage*'dan sonra yayımlanmış “*Turkish Tales*” (Türk Hikâyeleri) veya

---

¹⁴⁷ Lewis, a.g.e., s. 150

¹⁴⁸ Urgan, a.g.e., s. 639

¹⁴⁹ Parla, a.g.e., s. 36

¹⁵⁰ Urgan, a.g.e., s. 861

¹⁵¹ Parla, a.g.e., s. 45

¹⁵² Onur Bilge Kula, **Batı Edebiyatında Oryantalizm II**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 471

¹⁵³ Peter Cochran, **Byron and Orientalism**, Cambridge Scholar Press, Newcastle, 2006, s. 152

“*Eastern/Oriental Tales*” (Doğu Hikâyeleri) olarak adlandırılan altı uzun şiiri vardır.¹⁵⁴ *The Giaour: The Fragment of a Turkish Tale* (Gavur: Türk Öyküsünden Bir Parça) ve *Bride of Abydos: A Turkish Tale*’dir. (Abydos’lu Gelin : Bir Türk Öyküsü) şiirlerine adlarından ötürü *Turkish Tales* denmektedir.¹⁵⁵ Avrupa’nın büyük bölümünü ve Türkiye’yi gören Lord Byron, 28 Haziran 1810 yılında annesine yazdığı mektupta İstanbul’u över ve ona göre Türk mezarları “The loveliest spots on earth” yani dünyanın en güzel yerleridir.¹⁵⁶ En ünlü yapıtı *Don Juan*’ın beşinci ve altıncı bölümleri de İstanbul’da geçer ve Byron İstanbul’u över, *Childe Harold* adlı eserinin ikinci bölümünde de Türklerin kendilerinden bahsetmeyi sevmediklerinden ve onlardan daha onurlu ve dost canlısı insanlar bulmanın yolu olmadığından bahseder.¹⁵⁷ Türklerin bilgisiz olmadıklarından ve İngilizlerden farklı olarak yalnız paşa torunlarına değil yoksul çocukları eğitmeye de özen gösterdiklerini ve dinsel konularda son derece hoşgörülü olduklarını anlatırken, annesine yazdığı diğer bir mektupta ise Türkleri çok vakur bulduğundan bahseder ve kız kardeşine yazdığı mektupta “I believe I shall turn Mussulman in the end.” (Sonunda Müslüman olacağım sanırım) diye bahseder.¹⁵⁸ XVIII. yüzyıl İngiliz tiyatrosunda da Türkler hakkında yazılmış ve tespit edilebilmiş olan 31’e yakın oyun vardır.¹⁵⁹ Türk imajı XIX. yüzyılın başında Byron’ın izinde Helenizm’e duyulan hayranlığın ortaya çıkmasıyla, Cezayir fethine kadar olumsuzdur ancak İngiltere ve Fransa’nın Ruslara karşı Osmanlı Devleti’nin yanında durması ve Kırım Savaşı sürecinde Osmanlıları savunmalarıyla daha olumlu olmuştur.¹⁶⁰

XIX. yüzyıl İngiltere’sinin Victoria çağına geldiğinde ise karşımızda daha farklı bir İngiliz toplumu vardır. Bu çağda insanlar daha yobaz daha katı ve daha ikiyüzlüdür. Para, zenginlik her şeyden önemlidir. Bir yandan yüce ülkeleriyle övünürken diğer yandan paraya oldukça düşkünlüdürler, ne denli yetenekli olursa olsunlar parasızların saygınlığı yoktur onlar için.¹⁶¹ Bu esnada Türklere duyulan korku da tamamıyla geçmiştir. Osmanlılar mistik bir düşten ziyade yıkılmaya doğru giden bir imparatorluk konumundadır. XIX. yüzyılda İngiliz edebiyatın ünlü roman yazarlarından olan William Makepiece Thackeray, İstanbul’da sekiz gün kalır ve *Notes of a Journey from Cornhill to Cairo* (Cornhill’den Kahire’ye Yolculuk) adlı seyahatnamesinde İstanbul’dan ve Türklerden bahseder. Thackeray’ın İstanbul’a geldiği ay kitabından anlaşıldığı kadarıyla Ramazan ayıdır. Ramazandan, tarihi eserlerden, Türk hamamlarından kadınların ve

¹⁵⁴ Hande Seber, “Lord Byron’ın *The Giaour* (Gâvur) Adlı Hikâyesinde Türk Kültüründen İzler”, **Bilgi Dergisi**, 2015, No. 74, s. 200

¹⁵⁵ Urgan, a.g.e., s. 694

¹⁵⁶ Urgan, a.g.e., s. 684

¹⁵⁷ Urgan, a.g.e., s. 690

¹⁵⁸ Urgan, a.g.e., s. 690, 691

¹⁵⁹ Yıldız Aksoy, **XVIII. Yüzyıl İngiliz Tiyatrosunda Türkler**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2016, s. 355

¹⁶⁰ Alain Servantie, “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler Cehennem Teolojisinden Demokrasi Derslerine”, **Dünyada Türk İmgesi**, Kitap Yayınevi, s. 71

¹⁶¹ Urgan, a.g.e., s. 947

erkeklerin giyim kuşamlarından bahseden Thackeray, Türk halkı için şu cümleyi kullanır: “But as I only stayed eight days in this place, and knew not a syllable of the language, perhaps it is as well to pretermite any disquisitions about the spirit of the people, I can only say that they looked to be very good-natured, handsome and lazy.” (Burada sadece sekiz gün kaldığım ve dille ilgili tek bir hece bilmediğimden sanırım insanlar hakkındaki tezimi dikkate almamalıyım. Tek söyleyebileceğim iyi huylu, yakışıklı ve tembel göründükleridir)¹⁶² Thackeray’ın çağdaşı Charles Dickens da *Household Words*’da (Evimizin Dergisi) Türk mitini yıkmayı amaçlar¹⁶³ *The Rowing Englishman* de amacı politik çıkarlarına idealist kalıplar uyduran İngiliz politikacılarını eleştirmek olduğundan, Türkiye’yi küçümseyici şekilde anlatır.¹⁶⁴ İngiliz sömürgeciliğine yazdığı övgülerle tanınan, ilk Nobel edebiyat ödülünün sahibi Rudyard Kipling ünlü şiirinde “East is East and West is West. And never the twain shall meet, till Earth and Sky stand presently at God’s great Judgement Seat.” yani “Doğu Doğu’dur, Batı Batı’dır ve bu ikili hiçbir zaman bir araya gelmeyecektir; ta ki yer ve gök, Tanrı’nın büyük yargı kürsüsünde hazır bulunana kadar” der.

Edebi eserlerin yanı sıra “öteki” addedilen yabancı toprakları tanımak ve keşfetmek için seyahatnameler de oldukça önemlidir. Günümüzle karşılaştırıldığında seyahat etmek o zamanın şartlarında daha zor olmasına karşı, erkek ve kadın fark etmeden birçok seyyah doğu yolculuğuna çıkmayı göze almıştır. Osmanlı Devleti de gerek siyasi gerekse sosyal anlamda birçok Avrupalı seyyahın ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan önce birçok Avrupalı seyyahın ilgisini çekse de, XVII. ve XIX. yüzyıllarda sömürgecilik faaliyetleri, Fransızların Mısırı işgali, İngiliz-Fransız rekabeti, Akdeniz’in yeniden önem kazanması ve “Doğu Sorununun” başlaması, Doğu’ya giden seyyahların sayısında belirgin bir artışa neden olmuştur.¹⁶⁵ 1876-1918 tarihleri arasında Osmanlı’nın durumu gazetecilerin Makedonya’da toplanmalarına sebep olmuş ve *Illustrated London News*, popüler Fransız seyahat dergisi *Le Tour du Monde*, ya da bu derginin ucuzu ancak eşdeğeri olan *Globus* gibi resimli dergiler eğlendirici ve eğitsel hikâyeler sağlamıştır.¹⁶⁶ Bu hikâyeler, ileride *National Geographic*’in içeriğinin oluşmasına katkı sağlamıştır.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti’ne gelen seyyahlar, kendi aile üyelerini öldürerek, zalim ve acımasız bir süreçten geçerek gücü eline alan kişilerin mutlak ve keyfi yönetimi, tebaanın mutlak itaati ve

---

¹⁶² William Thackeray, *Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo*, Chapman And Hall, London, 1846, s. 153-154

¹⁶³ Parla, a.g.e., s. 112

¹⁶⁴ Parla, a.g.e., s. 112

¹⁶⁵ Özgür Yılmaz, “Mahalli Tarihin Kaynağı Olarak Seyahatnameler: Örnek Çalışmalar, Yöntem ve Yaklaşımlar”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, s. 23

¹⁶⁶ Mark Mazower, “Travellers and the Oriental City”, s. 60

¹⁶⁷ Mazower, a.g.m., s. 60

teslimiyeti, aristokrat sınıfının yetersizliği, yöneticilerin refahı, aşırılığı, israfı, kölelik sistemi, kadınların buyruk altında olması, özel mülk kavramının olmaması, toplumun geri kalmışlığı gibi bir dizi maddenin altını çizmiştir.¹⁶⁸ Böylece tarih boyunca İslam ve Batı hakkında inşa edilen alguların ve tasvirlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır.¹⁶⁹ Doğu'ya yapılan bu seyahatlerin başını da Sanayi Devrimiyle zirve yapan ve sömürge faaliyetlerine çok önem veren İngiltere çekmiştir. İngilizler, Doğu'ya yaptıkları bu seyahatlerde kimi zaman ön yargılı, kimi zamansa daha az ılımlı üslupla Türkleri tanımaya çalışmıştır. XIX. yüzyılda İngilizler açısından seyahat, tahsil ve terbiyelerini tamamlayıcı önemli bir olay olmuştur.¹⁷⁰ Bu nedenle ve İngiltere'de Türk imgesi her zaman gündemde olduğu için, birçok İngiliz, Osmanlı topraklarını değişik nedenlerle sürekli ziyaret etmiş, böylece çok miktarda gezi edebiyatı üretilmiştir.¹⁷¹ XIX. yüzyıla kadar İngiltere'den Osmanlıya çeşitli nedenlerden ötürü birçok seyyah gelip eserlerini kaleme almasına rağmen, bu çalışmada hepsinin verilmesi mümkün değildir. Ancak XIX. yüzyılda daha fazla seyyah gelip Türklerin yaşantısını incelediği için bu seyyahlara kısaca göz atılabilir. XIX. yüzyılda Osmanlıya yapılan geziler o kadar fazladır ki İngiltere'de John Murray, Osmanlı toplumu hakkında seyyahları önceden bilgilendirmek amacıyla *Handbook for Travellers In Constantinople and Turkey In Asia* (Asya'daki Türkiye ve İstanbul Gezginleri için El Kitabı) adlı bir el kitabı yayınlamıştır.¹⁷² Bu yüzyılda Charles Corville Frankland, Robert Walsh, Thomas Allom, Lord Stratford Canning , James Webster, William George Brown, Miss Julia Pardoe, John Hamilton , Francis Elliot , Albert Smith, Lucy M.J Garnett, Kingslake ve daha bir çok entelektüel, gezgin ,sanatçı, bilim adamı Türkiye'yi ziyaret etmiş ve hepsinin Türk insanı ve Türkiye ile ilgili eserleri Londra'da basılmıştır.¹⁷³

Seyyahlar uzaklara seyahat edemeyen ama Doğu'yu merak eden insanların meraklarını giderirken toplumun kafasında oluşan Doğu imajını da olumlu ve olumsuz yönde pekiştirmişlerdir. Doğuya ön yargılarından arınıp sadece gördüğünü yazmaya çalışan seyyahlar olsa da onların tam aksine her yerde kafasında çoktan oluşturmuş olduğu imajla Doğu'ya gelip her yerde bunu destekleyen kanıt arayan seyyahlarda azımsanmayacak kadar çoktur. Bu nedenlerden ötürü seyyahın toplumsal kökeni, eğitim düzeyi, ön yargıları iyi bilinmelidir ve seyahatnameleri kaynak olarak incelerken hangi amaçla yazıldığı iyi değerlendirilmelidir.¹⁷⁴ Çünkü seyahatnamelerdeki yanlı veya gerçekçi düşünceler ve görüşler dönemin söylemlerine, Avrupa devletleriyle Osmanlı arasındaki politik ve sosyal ilişkilere göre kısmen değişkendir ancak diğer yandan bu kaynakların

¹⁶⁸ Curtis, a.g.e., s. 57

¹⁶⁹ Kalm, a.g.e., s. 335

¹⁷⁰ Şahin, a.g.e., s. 31

¹⁷¹ Şahin, a.g.e., s. 59

¹⁷² Lewis, **İslam ve Batı**, s. 49

¹⁷³ Şahin, a.g.e., s. 59

¹⁷⁴ Yılmaz, a.g.m., s. 34

tarafsız olanları ya da iyi ve doğru bir eleştiri süzgecinden geçenler bilimsel bir araştırmaya kaynaklık edebilir.¹⁷⁵

1.4. Lucy M.J Garnett'ın Hayatı

XIX. yüzyılın önemli İngiliz kadın seyyahlarından olan Lucy M.J Garnett (1849-1934) hakkında maalesef çok fazla bilgi yoktur. 5 Haziran 1890 yılında Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri kitabına yazdığı ön sözünde Doğu dünyasında sekiz yıl kaldığından ve özellikle Doğu Akdeniz'in büyük merkezleri İzmir, İstanbul ve Selanik'te geçen çeşitli konukluklar sırasında kişisel gözlemler yaptığından söz eder.¹⁷⁶ Yoğun olarak Balkanlar ve Orda Doğu'da seyahat eden Garnett, folkloristler ve İngiliz okuyucuları tarafından bu bölgelerin kültürleri konusunda uzmanı olarak görülmüştür.¹⁷⁷ Eserlerine bakıldığında kullandığı dilin akıcılığı ve daha çok orta ve yüksek sınıf ailelerinden bahsedip onlarla ilişki kurması nedeniyle iyi bir aileye mensup olduğu ve iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. Örneklerinde birçok ünlü felsefi ve edebi kişilerden ve kitaplarından da bahseder. Avrupalı yazarlardan bahsederken aynı zamanda ünlü Türk yazarlarından, seyyahlarından, düşünürlerinden bahseder ve eserleri hakkında da bilgi verir. Kur'an hakkında fazla bilgisi olduğu da açıktır. Eserlerinde Müslümanlıkla ilgili bilgiler verirken, Kur'an'dan ayetler ve Peygamberin hadislerinden örnekler verir. Görünen o ki, Garnett ya Arapça bilmektedir ya da Kur'an'ı İngilizce olarak okumuştur. Nitekim Kur'an'ın Fransızca tercümesinin İngilizce versiyonu 1650'lerde basılmıştır.¹⁷⁸ 1734 yılında yayımlanan Kur'an tercümesi Avrupa'da İslam'a ilişkin bilgilerin yayılmasında önemli rol oynamış ve uzun bir süre boyunca en çok okunan tercüme olmuştur.¹⁷⁹ Aynı zamanda halkbilimci ve antropolog olan Garnett'ın çoğu seyahatnamesinde folklorik bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı Balkanlarının öncü etnografi yazarı Garnett, kendi bakış açısından şehirdeki yaşamı bize verir ve güzelliğini takdir eder.¹⁸⁰ Ancak kitapları Thackeray, Mark Twain ve çok satan Oryantalist Hiciv yazarlarına nazaran daha az tiraja sahip olmuş, birçok Avrupalı okuyucu Osmanlı Devleti'nin şehir kültürünü merak etmekten ziyade ön yargılarını doğrulamayı seçmiştir.¹⁸¹ Osmanlı Devleti'ne ve Balkanlara birçok kez seyahatte bulunan Garnett, Osmanlı Devleti ve Balkanlar ile ilgili birçok kitap kaleme almış ve toplumsal yaşamlarıyla ilgili eşsiz bilgiler vermiştir. Şüphesiz uzun ve eşsiz bir imparatorluk kuran Osmanlı Devleti'ni doğru tanıtmaya çabalayan Garnett, birçok tarihçinin de dikkatini çekmiştir. Ancak

---

¹⁷⁵ Yılmaz, a.g.m., s. 34

¹⁷⁶ Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, s. 13

¹⁷⁷ Cambridge Scholars Publishing, *The Balkans in Travel Writing*, Edited by Marija Krivokapic, 2015, U.K, s. 47

¹⁷⁸ Curtis, a.g.e., s. 45

¹⁷⁹ Lewis, *İslam ve Batı*, s. 158

¹⁸⁰ Mazower, a.g.m., s. 76

¹⁸¹ Mazower, a.g.m., s. 76

Garnett'ın kitaplarından oldukça yararlanılmasına ve birçok kaynakta yazmış olduğu kitapların adları geçmesine rağmen, Garnett ile ilgili çok fazla bilgiye ulaşamamaktadır. Yazdığı eserler aşağıda verilmektedir.

Lucy Mary Jane Garnett'ın Eserleri

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *Turkish Life in Town and Country*, (New York, London, G.P. Putnam's Sons, 1908)

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *Turkish People, Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions, and Domestic Life*, (London, Methuen & co., [1909])

Garnett, Lucy Mary Jane, (1934), *Mysticism and Magic in Turkey* (New York: C. Scribner's sons, 1912)

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *Greece of the Hellenes*, (New York, Scribner, 1914)

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *Balkan Home Life*, (New York, Dodd, Mead & Co., [1917])

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *Ottoman Wonder Tales*, (London: A. and C. Black, limited, [1915])

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *New Folklore Researches. Greek Folk Poesy*, (Guildford, Printed for the authors by Billing and sons; 1896)

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *Turkey of the Ottomans* (New York: Scribner's, 1915)

Garnett, Lucy Mary Jane (1934), *The Women of Turkey and Their Folk-lore* (London: D. Nutt, 1890)

Bu kitaplardan sadece iki kitabın Türkçe çevirisi yapılmıştır. Bu kitaplar: Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri ve Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdalları'dır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. LUCY M.J GARNETT'İN GÖZÜNDEN OSMANLILAR

2.1. Garnett'ın Kitabında Türkler

Lucy M.J Garnet'in kaleme aldığı "*Türk Halkı-Sosyal Hayatları, Dini İnanışları ve Kurumları, Ev Yaşantıları*" kitabı ilk olarak 1909 yılında yayımlanmıştır. Kitapta yirmi bir resim bulunmaktadır. Bu kitap Lucy M.J Garnet tarafından 1822-1884 yılları arasında yaşamış Osmanlı sadrazamı Mithat Paşa'ya adanmıştır. Kitabın iç kapak kısmında Mithat Paşa için şu şekilde bahsedilir:

"To the Memory of the Father of the Turkish Constitution Midhat Pasha, Statesman, Patriot and Martyr"¹⁸² (Bu kitap Türk anayasasının babası, devlet adamı, vatansever ve şehit Mithat Paşa'ya adanmıştır.)

Kitabın neden Mithat Paşa'ya adandığı konusunda bilgi verilmemektedir. Ancak Lucy Garnett'ın kitabından anlaşıldığı kadarıyla milliyetçilik fikrini ve modernleşmeyi savunan biri olarak, kitabını Mithat Paşa'ya adaması normal karşılanabilir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin en başarılı ismi olan Mithat Paşa (1822-1884) reformlarını harekete geçirmek için dikkatini yoğun biçimde yerel seçkinlerle işbirliği yapmaya vermiş, okullar açmış, zanaatları desteklemiş, Tuna Valisi olarak mucizeler yaratmıştır.¹⁸³

Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı Türklerinin kökenine kısaca değinilmektedir. İlk bölümde Osmanlı Devleti'ndeki sosyal yaşam anlatılmakta ve beş kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar Başkentteki Türkler, Devlet Yetkilileri ve Askeri Türkler, Saraylarda Yaşayanlar, Vilayet ve Köy Halkı, Tatil Yaşamıdır. II. Bölümde dinî inanışlardan ve kurumlardan bahsedilmektedir. Bu bölümde Camiler ve Onların Bekçileri, Dini İnançlar ve Batıl İnanışlar, Oruç, Bayram ve Hacılık, Entelektüel İlerleme, Tasavvuf ve Özgü

---

¹⁸² Garnet, *Turkish People*, s. VI

¹⁸³ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 151

Düşünce adı altında beş kısımdan oluşmaktadır. Kitabın, III. bölüm olan son kısımda ise ev yaşamına değinilir ve beş kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar Harem Sistemi, Aile Seremonileri olan Doğum, Sünnet, Evlilik, Cenaze Merasimleri, Türk Evleri ve Ev Yaşantılarıdır. Sonuç bölümünde de Osmanlı Türklerinin geleceğine değinilmektedir.

Garnett, kitabına Türklüğün ne olduğunu tanımlamakla başlar. Garnett'a göre "Türk" isminin kullanımı hiçbir zaman Avrupalı yazarlar tarafından kesin olarak belirlenememiştir. Garnett'ın vurguladığı, Bizanslı yazarların Türk kelimesini Orta ve Güneybatı Asya'dan gelen belirli ırkları göstermek için topluluk adı olarak kullandıkları, ancak şu an Avrupalıların Türk kelimesini sadece Osmanlılar olarak sınırlandırması ve Osmanlıların bunu küçümseyerek reddetmesidir. Garnett'a göre, sahip oldukları bu ülkenin ne kanında, ne de kültüründe artık Türklük yoktur.¹⁸⁴ Türkiye, Türkçe konuşulan Anadolu'ya Avrupalıların verdiği isimdir ve on birinci yüzyılda Anadolu'nun Türkler tarafından, ilk fethinden beri kullanılmaktadır.¹⁸⁵ Marco Polo Küçük Asya'ya (Anadolu) Türkomanlar ya da Türkmenler, göçebe Türkler ülkesi anlamına gelen Türkmenistan, Lob-nor'dan Kaşgar'a, yani Çin Türkistanı'na "Büyük Türkiye" adını vermiş, İbn Batuta ise Anadolu'ya "El Türkiye" demiştir.¹⁸⁶ Arap tarihçi ve coğrafyacılar da Türklerin sayıca az olmalarına karşın, Memluk Mısır ve Suriye'sini "Devletü'l-Türkiye" ve "Devletü'l-Etrak", yani Türklerin devleti olarak anmıştır.¹⁸⁷ Ancak modern Türkiye'nin atası olan Osmanlı İmparatorluğu kurucu hanedanın adıyla anılmış ve Osmanoğulları'nın Türk sözcüğünü küçümsemesi, bu sözcüğü gözden düşürmüştür.¹⁸⁸ Halk, kendisine daha önce Türk demesine ve konuştukları dilin Türkçe olarak isimlendirilmesine rağmen, İmparatorluk zamanında etnik bir tabir olan "Türk" pek az kullanılmış, başlangıçta bu sözcük Türkmen göçerler için genelde dışlayıcı, küçümseyici bir anlamda, zamanla da Türkçe konuşan cahil ve görgüsüz Anadolu köylüsü anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁹ Osmanlı'nın son döneminde ve Birinci Dünya Savaşı'na gelinceye kadar, imparatorlukta yaşayan çoğu kişi kendisini Osmanlı tebaası saymış ve geleceğini Osmanlı'nın bir parçası olarak görmüştür.¹⁹⁰ Avrupalı Oryantalistler, Türkoloji'nin XVIII. yüzyıldaki gelişiminden beri, Asya ve Avrupa'daki İslamiyet öncesi Türklerin rolü üzerine ışık tutmaya başlamıştır.¹⁹¹ XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde,

---

¹⁸⁴ Garnett, *Turkish People*, s. xii

¹⁸⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 4

¹⁸⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, 2. Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 31

¹⁸⁷ Roux, a.g.e., s. 31

¹⁸⁸ Roux, a.g.e., s. 31

¹⁸⁹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 4

¹⁹⁰ Reina Lewis, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek Kadınlar, Seyahat ve Osmanlı Haremi*, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 106

¹⁹¹ R. Lewis, a.g.e., s. 110

Osmanlılar Türk dilleri üzerine dil bilim alanında çalışmalardan ve medeniyetin gelişiminde Türkçe konuşanlara ait onurlu bir tarihin yapılandırıldığından haberdar hale gelmiştir.¹⁹²

Fakat bu görüş aşırı genellemeci ve indirgeyici bir tutumu ifade etmektedir. Kaynaklar incelendiğinde Osmanlı döneminde Türk adının kullanıldığı Anadolu'dan Türkistan diye bahsedildiği, sözgelimi XVII. yüzyıl başlarında kendine özgü bir Türk milliyetçiliği anlayışının ortaya çıktığı bile rahatlıkla görülür. Osmanlı Devleti'nin imparatorluk vizyonunun etnik bakımdan kör olduğu ve insanları din ve mezhepleriyle yaşam biçimlerine göre vergi ve asker alma amaçlı kayıt altına aldığı gerçeği dikkate alınmadan bu konu tam olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla ilk dönem kronikler incelendiğinde görülecektir ki Türklük vurgusu bayağı öne çıkmaktadır. Aynı şekilde dönem açısından yegâne istikrarlı üretim aracı olan toprağın işletilmesi hakkı Türklere ve Müslümanlara verilmiştir. Yine İlimiye'de Türklerin egemenliği her zaman bariz bir şekilde kendini göstermiştir. Nitekim teorik olarak da olsa İlimiye kökenlilerin Seyfiye ya da Kalemîye'ye geçme hakkı varken diğerlerine böyle bir şans tanınmamıştır. Yine XVI. yüzyılda şeyhülislam divanın daimi üyesi olmak suretiyle devletin yönetiminde İlimiye'nin doğrudan söz sahibi olma hakkını elde etmiştir. Aynı şekilde klasik dönemde sınırlı sayıdaki kapıkulları dışındaki ordunun tamamına yakını Türklere aittir. XVII. yüzyıldan itibaren bu sistem çöküp, Yeniçeri Ocağı devletin en büyük ve daimi ordusu olmaya başlayınca Türkler burada da ağırlığı ele geçirmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti imparatorluk vizyonunu oluştururken Türkleri devre dışı bırakmış değildir. Osmanlı adlandırması ise Türk-Moğol geleneğinin her zaman rastlanılan örneklerinden biri olarak görülmelidir. Buna devlet ve devleti oluşturan halk, kurucu hanedanın adıyla anılır: Cengizliler, Selçuklular, Cuci Ulusu vs...

Mr Stuart Glennie'nin "Türkiye'nin Etnografyası" makalesinde belirttiği gibi¹⁹³ genel olarak kadınlara boyun eğdirilmesi haricinde, hiçbir liberal varsayım, Osmanlıların Türk oldukları varsayımı kadar çelişki içermez. Türk terimi Turani terimi gibi ari olmayan, renkli bir ırkı belirtmek için kullanılır. Orta Asya'dan şefleri Süleyman şahı takip eden bu küçük grubun şu an bilinen Türk, Tatar ve Turan olması şüphelidir. Diğer yandan batıya doğru göçen Osmanlıların, bu küçük kabilenin Semitik ve Aryan olmayan, beyaz ırktan gelen "Archaian (Aryan)"lardan olma ihtimali vardır. Son etnolojik çalışmalar göstermiştir ki, bu ırk Kaldeli ve Mısır uygarlıklarının kurucularıdır. Eski zamanlardan beri geniş çapta Orta Asya'ya yayılmışlardır. Osmanlıların hilal sembolüne gelince oda çok önemlidir. Çünkü Kaldeliler'in Ay-Tanrısıyla bağlantılıdır, Türklere eril bir semboldür ve bu sembolün Arabistan'dan Asya'ya kadar ibadetlerde kullanıldığına dair yaygın topografi izleri bulunabilir. Ayrıca zengin Osmanlı edebiyatında ve masallarda Tartar ırkına ait izler bulunmaz.¹⁹⁴

---

¹⁹² R. Lewis, a.g.e., s. 110

¹⁹³ Bkz: Türkiye'nin Kadınları ve Folkloru Kitabının Önsözü

¹⁹⁴ Garnett, **Turkish People**, s. xii

Modern anlamda Türk milliyeti düşüncesinin ortaya çıkışı, ilk olarak on dokuzuncu yüzyılın ortalarına rastlamaktadır.¹⁹⁵ Bu düşüncenin çıkmasında birçok etken rol oynamıştır. Bu etkenler; Türkiye'deki Avrupalı sürgünler, Avrupa'da yaşayan Türk sürgünleri, Avrupa'daki Türkoloji araştırmaları ve bunun sonucunda Türk halkının kadim tarihi ve medeniyetiyle ilgili ortaya çıkan yeni bilgiler, Rus kaynaklı Panslavizm ile karşılaşan Rusya Türklerinin ve Tatarların gitgide artan milli bilinçle gösterdikleri tepkiler, Rus Türkologların bu tepkileri besleyen keşifleridir.¹⁹⁶ Garnett, hilalin Türkler için çok önemli olduğuna değinir. Sembol olarak hilal, ayın evreleri içinde dolunay güzellik ve parlaklık, hilal ise bunlarla birlikte yenilik, doğum ve taze hayat simgesi kabul edilmiştir.¹⁹⁷ Eski Ortadoğu'da hilal sadece Mezopotamya'da değil çok geniş bir alanda sembol olarak kullanılmıştır.¹⁹⁸ Geçmiş kültürlerde farklı bir anlam taşısa da, ayet ve hadislerde anlatılan özellikleri sebebiyle hilal Müslümanlar tarafından mutluluk, sevinç ve dirilişin sembolü olarak kullanılmıştır.¹⁹⁹ Hilal bazı tarihçilere göre Bizanslılardan alınan bir semboldür. Ancak Mehmet Fuat Köprülü "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri" adlı kitabında hilal meselesine değinmiştir.²⁰⁰ Köprülü'ye göre bu iddialar eskiden beri olmasına rağmen, bu meseleyi en son inceleyen Oberhammer, hilalin daha Osmanlılardan evvel Türkler arasında bir timsal olarak kullanıldığını dikkate alarak, bunun Bizans taklidi sayılamayacağını ve eski Türk ananesinin bu hususta tesirli olduğunu ileri sürmüştür.²⁰¹ Köprülü'ye göre de menşei ne olursa olsun Asya'nın muhtelif saharındaki Türk devletleri tarafından kullanıldığı anlaşılan hilal, Bizans'tan Osmanlı Devletine geçmemiştir ve hilal Osmanlı Devleti tarafından kullanıldıktan sonra, özellikle son asırlarda Batı ve Doğu âleminde İslami bir temsil mahiyetini almıştır.²⁰² Her bakımdan önyargılı ve eleştiriye açık olan yukarıdaki alıntıda yer alan sıkıntılı hususlardan biri de "kadınlara boyun eğdirilmesi haricinde, hiçbir liberal varsayım, Osmanlıların Türk oldukları varsayımı kadar çelişki içermez."²⁰³ şeklinde ifade edilen düşüncelerdir. Bu görüşler oryantalizmin tipik kalıp yargularındandır ve hiçbir tarihî delile dayanmamaktadır. Üstelik Türklerde bu görüşün tam aksi uygulamaları bulmak da mümkündür. Nitekim araştırmalar ortaya koymaktadır ki kadın şehirli topluluklarda daha fazla baskı altına alınmakta olup, kırsal toplumlarda yaşam şartlarının gereği olarak daha eşitlikçi bir anlayış gelişmektedir. Osmanlı Devleti'ni kuranların Türkler değil de Aryan bir halk olduğuna dair teori, Aryan halklarını dâhil etmeye çalışan bir görüştür. Bu düşüncenin, Osmanlı Devleti gibi muazzam bir imparatorluğun, Türkler gibi göçebe ve barbar bir

---

¹⁹⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 5

¹⁹⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 5

¹⁹⁷ Cemal Kurnaz, "Hilal", Cilt 18, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13

¹⁹⁸ Kurnaz, a.g.m., s. 13

¹⁹⁹ Kurnaz, a.g.m., s. 13

²⁰⁰ M. Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1986, s. 155

²⁰¹ Köprülü, a.g.e., s. 155

²⁰² Köprülü, a.g.e., s. 162

²⁰³ Garnett, **Turkish**, s. xii

halk tarafından kurulamayacağı; ancak Aryan yani Hint-Avrupa ırkına mensup bir halkın bu devleti ortaya çıkaracağı yolunda XIX. yüzyılda pek popüler olan ırkçı ve oryantalist yargıların izlerini taşıdığı açıktır. Garnett daha sonra devşirme sistemine değinir.

Osmanlı Türkleri saf beyaz ırk olsa da, olmasa da XIII. yüzyılda tarih sahnesine çıktığından itibaren büyük bir devlet haline gelmiştir ve VI. yüzyıldan daha fazla süredir Asya ile Avrupa'nın en iyi beyaz ırkının karışımından oluşmaktadır. Bu karışım çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. En önemlilerinden biri Orhan'ın kurduğu Yeniçeri Ocağıdır. (1365) Bu ocak özellikle 1672 yılına kadar Hristiyan çocuklardan oluşmaktaydı. Her yıl bu çocuklar Osmanlı'ya tabi olan halktan zorla askere alınmaktaydı. İslam'ın ve Bektaşî tarikatının doktrinlerine uygun eğitim alıyorlardı. Sultana yıllarca hizmet ettikten sonra uzun ve sadık hizmetlerinin karşılığı olarak görevlerine bırakarak topraklarına yerleşip komşu Müslümanlarından bir kızla evlenip çocuklarını Osmanlı olarak yetiştiriyorlardı.²⁰⁴

Öncelikle Garnett'in Orhan Bey(1326-1359) zamanında kurulan ve doğrudan padişahı korumakla mükellef olan piyade askerlerden oluşan merkezi ordu ile I.Murad(1362-1389) devrinde Çandarlı Halil tarafından kurulan Yeniçeri ordusunu karıştırdığını belirtmekte fayda vardır. İkinci olarak Osmanlı Devleti'ni kuran ve Garnett'in çağında bu devletin halkını oluşturanların Türk değil, Anadolu'da yüzlerce yılda ortaya çıkmış bir karışım, yeni bir ırk olduğuna dair ırkçı yaklaşımı dikkate almak gerekmektedir. Zira çok değil, Garnett'tan beş yıl sonra Gibbons²⁰⁵ bu görüşü Osmanlı Devleti'nin kuruluş teorisi haline getirecektir. Netice olarak bu düşünceler yukarıda izah edilen oryantalist söylemin devamı niteliğindedir.

Garnett, bu askere alma sistemiyle ilgili modern Yunan koşuklarında çok fazla örnek olduğuna değinir. Bir koşukta mutsuz bir kadın örneği verirken, her zaman gönülsüzce erkeklerin askere katılmadıklarını da belirtir. Ayrıca Garnett, ayrıcalıkların cezbettiği çocukların bu ocağın üyesi olmaktan çok memnun olduklarını, ailelerinde bundan nadir olarak rahatsızlık duyduklarını paylaşır. Garnett'a göre Aryan ve Kafkaslardan ocağa alınan askerler esir alınmamış köleleştirilmemiş ya da zorla getirilmemiştir. Garnett, Orhan döneminde sağlanan güvenlik koşulları neticesinde kendi hükümdarlarının maddi olanak sağlayamadığı ve Hristiyan inançlarından mahrum bırakılan Anadolu halkının, Bizans İmparatorluğundan kaçarak Osmanlı

---

²⁰⁴ Garnett, **Turkish**, s. xiii

²⁰⁵ H. A. Gibbons, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Altınordu Yayınları, Ankara, 2017

halkının arasında hızlıca karışıp kaybolduklarına ve ilk dönemlerinde Osmanlıların hızlıca çoğalarak, Orhan ve oğullarının hilalinin bayrağı altında herkesin toplandığına değinir.²⁰⁶

Başlı başına bir müessese olan Enderun, devşirme sistemiyle toplanan gayrimüslim çocukların sarayda eğitildikleri ve kabiliyetlerine göre yükselme imkânlarının bulunduğu bir yerdir.²⁰⁷ Devşirme sistemi, temelde Hristiyan ahaliden olup, ordudan yararlanma gayesiyle kurulmuştur ve Hristiyan tebaanın erkek nüfusunun bir kısmı Müslüman yapılmıştır.²⁰⁸ Devlet eliyle vergiye tabi Hristiyan ailelerden zeki, sıhhatli ve iyi ahlaklı erkek çocuklar alınarak, İslam dinine sokulduktan sonra Türk dili ve gelenekleri öğretilerek eğitilir, yetiştirilmiş ve en önemli görevlere yükseltilmişlerdir.²⁰⁹ Saray dışına çıktıklarında yürüyüşlerinden, konuşmalarından, hal ve tavırlarından Enderun terbiyesi aldıkları belli olurdu ve İstanbul'a gelen her yabancı ve seyahatname yazarı onların katıldığı bir resmî geçidi resmetmekten ve onları uzun uzadıya tasvir etmekten kendini alamamıştır.²¹⁰ Bir hayat tarzı olan devşirme sisteminde, devşirmeler bazı kişilerin sandığı gibi zorla alınmamış, hatta bazı fakir köyler çocuklarının bu yolla kurtulacağına, yükseleceğine inanarak Osmanlılara vermeye gönüllü olmuştur.²¹¹

Bu bölümün son kısmında Garnett, Balkanların tarihini göz ardı ederek çıkarımlar yapar. Garnett, bir zamanlar Balkan yarımadasında İslam'ı benimsemek için öyle bir eğilim vardır ki, eğer Kuzey'in Çarının (ki güney-doğu Avrupa'nın Hristiyanları tehlike altındaki ulusal özgürlüklerin korunması için ondan yardım istemişlerdir) müdahalesi olmasaydı neredeyse tüm yarımada İslam Protestanlığına dönmüş olacağını düşünmektedir. Bunlardan dolayı Ege adası ve Balkanlardaki "Türk" olarak addedilen nüfusun, saf Aryan ya da en azından ülkenin beyaz ırkı olduğunu ifade eder.²¹² Buradaki İslam Protestanlığı ifadesi ile Garnett'in kastettiği Bektaşilerin yaymış olduğu İslam anlayışıdır. Eğer Rusya'nın müdahalesi olmasaydı, bütün Balkanlarda heteredoks Müslümanlık anlayışı hâkim olacaktı. Ancak gözden kaçırdığı önemli husus, Müslüman Türklerin Anadolu'ya Balkanlardan yaklaşık dört yüz yıl önce gelmiş olmalarına rağmen, Anadolu'nun yerli Hristiyan ahalisinin halen dinini muhafaza ediyor olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla Balkanlardaki Hristiyan halkın varlığını muhafaza etmiş olması, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ancak

²⁰⁶ Garnett, Yeniçeri nizamının bozulmadığı, ya da çok az bozulduğu klasik dönemde, Yeniçerilerin evlenme yasağı bulunduğunu, dolayısıyla bunlar aracılığı ile gerçekleşen nüfus artışı veya karışım oranının çok düşük seviyelerde olma ihtimalini gözden kaçırmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise Ocak nizamı bozulmuş ve kanuna mugayir olarak Türkler Yeniçeri taifesine dâhil olmuşlardır.

²⁰⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, 2. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011, s. 100

²⁰⁸ Gülgün Üçel ve Aybet, **Avrupalı Seyyahların gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 314

²⁰⁹ Üçel ve Aybet, a.g.e., s. 314

²¹⁰ Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, s. 101

²¹¹ Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, s. 101

²¹² Garnett, **Turkish People**, s. xvi

yaklaşık dört yüz yıl sonra bölgedeki olaylara müdahil olup, Osmanlı'ya rakip olarak ortaya çıkmaya başlayan Rusya faktörü ile değil, Osmanlı'nın fetihlerini de kolaylaştıran yönetim anlayışı ile izah edilebilir. Görüldüğü üzere oryantalist tahayyülün ötekisi, pasif kötü olarak burada da yerini almaktadır.

Osmanlıların Balkanlar'daki fetihleri, Gelibolu Yarımadasına Türklerin ilk adımı olan 1352'den, 1402'deki Timur darbesine kadar safha safha gerçekleşmiş, Osmanlılar, devletçikler ve hanedanlar arasındaki rekabetten faydalanarak sürekli ilerlemiştir.²¹³ XIV. yüzyılda Balkanlar'da Türk iskânı geniş ölçüde kendini göstermiş ve tahrir defterleri nüfus çoğunluğunun Türklerde olduğunu kesin biçimde ortaya çıkarmıştır.²¹⁴ 1699 yılından sonra Balkan yarımadasını Doğu'dan tehdit eden büyük güç, Osmanlı değil, Rusya'dır ve 1684'te Osmanlı saldırıları karşısında Avrupa birleşip Kutsal İttifakı (Liga) kurunca, o zamana kadar barbar saydığı Rusya'yı da bu oluşuma davet etmiş, Rusya "Doğu-Avrupa" İmparatorluğunu kurmak için ittifaka katılmıştır.²¹⁵ Balkanlar'da ve Avrupa'da bilinmezlikten gelinen bir gerçek vardır ki, o da, XIX. ve XX. yüzyılda Rus istilaları ve yeni millî Balkan devletlerinin baskı ve hatta etnik arındırma hareketleriyle Müslümanları ortadan kaldırılma girişimleri ile yüzbinlerce Müslüman ya soykırımın kurbanı olmuş ya da muhacir olarak Türkiye'ye kaçmak zorunda kalmıştır.²¹⁶ Anadili Slavca, Arnavutça, Yunanca olan ve Türkçe konuşmayan toplulukların İslamlaşmış yerli Hristiyan halktan olduğu ileri sürülmektedir.²¹⁷ Ömer Lütfi Barkan'ın 1520-1533 tarihleri arasında düşen nüfus ve vergi defterlerine göre Balkanların doğusunda Müslümanlar kesinlikle çoğunluktadır ve bu çoğunluk Anadolu'dan XIV. ve XV. yüzyıllarda kitle halinde gelen sürekli bir göçün sonucudur ve İslamlaşma XVII.-XVIII. yüzyıllarda, yani Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde meydana gelmiştir.²¹⁸ Osmanlı döneminde İslamiyet'i kabul eden yerli halk, en çok Balkanlar'ın batı kısmında Arnavutluk, Kosova ve Bosna'da bulunmaktadır²¹⁹. Rusya'nın Balkanlardaki etkileri tartışılmaz olsa da, burada yaşayan insanların Müslümanlığı seçmiş olmalarının nedeni yüzyıllardır egemenliği altında buldukları Osmanlı Devletinin zorlamasıyla olmamıştır. Bosna, Arnavutluk ve Bulgaristan dağ köylerinde yaşayan nüfus kendi istekleriyle kitlesel olarak Müslümanlığa geçmiş, din değiştirdikten sonra da kendi topraklarında yaşamayı ve kendi dillerini konuşmayı sürdürmüştür.²²⁰ 19. yüzyılda bağımsız Balkan Devletleri'nin kurulmuş olması, Balkanlar'daki

---

²¹³ İncalcık, **Osmanlılar**, s. 9

²¹⁴ İncalcık, **Osmanlılar**, s. 206

²¹⁵ İncalcık, **Osmanlılar**, s. 231

²¹⁶ Halil İncalcık, "Türkler ve Balkanlar", Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, **Bal-tam Türklük Bilgisi 3**, Prizren, 2005, s. 34

²¹⁷ İncalcık, a.g.m., s. 34

²¹⁸ İncalcık, a.g.m., s. 32

²¹⁹ İncalcık, a.g.m., s. 34

²²⁰ Karpat, a.g.e., s. 47

Hristiyan tebaada Osmanlı yönetimine karşı kitlesel bir hoşnutsuzluktan ziyade, bu devletlerin ortaya çıkması, ayrılıkçıların kararlılığına, örgütlenme becerilerine ve zamanın büyük devletlerinin onlara verdiği yardımın sayesinde olmuştur.²²¹

2.1.1. Türklerde Sosyal Yaşam

Lucy M.J Garnett, sosyal yaşam bölümünün giriş kısmında Osmanlı Türklerinin mahalle yapısını tanımlamadan önce, neden buraları seçtiklerine değinir. Garnett'a göre Osmanlı Türklerinin baskın içgüdülerinden biri doğanın rengine, muhteşem binalara, ışıltılı denizlere yaprakla örtülü gölgeliklere, soğuk çeşmelere, geniş ufuklara duyduğu tutkudur ve bu nedenle her nereye giderlerse gitsinler bu içgüdü ikamet etmek için en güzel şartlarda eşsiz güzelliğe sahip manzaraların hâkim olduğu yerleri seçerler.²²² Osmanlı mahallelerinde dinsel farklılık hariç dil ve etnik farklılık önemli olmamıştır, her sınıf ve her bölgeden insanlar belirli kurallar ve etiket çerçevesinde birlikte yaşamıştır.²²³ Osmanlı şehirlerinde genellikle Müslüman olmayanlar ayrı mahallelerde oturmuş, bazı meslek grupları kendi meslek adlarıyla anılan mahallelerde topluca yaşamışlardır.²²⁴ Yahudiler, Ermeniler ve Müslümanlar arasındaki bazı farklılıklardan bahseden Garnett, Osmanlı Devleti'nde Müslümanların, Ermenilerin, Yahudilerin ve Hristiyanların farklı mahalleler de yaşamış olmalarına rağmen, ticari ahlak yasasına göre gün boyu birbirleriyle iş yaptıktan sonra, gün batımında birbirinden tamamıyla farklı olan dünyalarına doğru uzaklaştıklarına değinir.²²⁵

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren egemenliği altında bulunan gayrimüslimlerin dinine ve diline karışmayarak, emperyalist bir yaklaşım içerisine girmemiştir. Devletin gittikçe zayıflaması ve Avrupa'da yaşanan siyasal ve sosyal olaylar neticesinde zarar gören Osmanlı Devleti, en büyük darbelerden birini kendisine tabi olan uluslardan almıştır. Geleneksel Osmanlı Devlet sistemi içinde, millet adı altında yaşayan gayrimüslimler özgürlük, eşitlik, milliyet, adalet gibi modern değerlerin yanı sıra, emperyalist çıkarlar doğrultusunda kendilerini destekleyen Büyük Güçlerin de etkisiyle siyasal yönden bilinçlenerek, XIX. yüzyılda ayrılıkçı hareketlere

---

²²¹ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 273

²²² Garnett, *Turkish People*, s. 1

²²³ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 9. Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 19

²²⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle" nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları IV**, Neşir Heyeti: Halil İnalçık-Nejat Göyünç -Heath W. Lowry, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984, s. 70

²²⁵ Garnett, **Turkish People**, s. 3

yönelmişlerdir.²²⁶ Garnet' a göre de yerli milletlerin saf kesim olma düşüncesi ve yaşamları her gün iletişimde buldukları yabancılar tarafından etkilenmiştir.²²⁷

Garnett bu kısımda sokak köpeklerine de değinmiştir. Osmanlı Devleti'ne seyahat eden birçok seyyah da bu konuya kitaplarında yer verir. İstanbul'u anlatan XIX. yüzyıl seyyahlarından bazıları, sokak köpeklerini şehrin toplumsal yaşayışının bir parçası olarak görmüş ve onları şehircilik açısından değerlendirmiştir.²²⁸ Osmanlı Devleti'ne ziyarette bulunan İngiliz seyyah William Wittman²²⁹ da Garnet'la aynı konuya değinir. Wittman köpeklerin sahipleri olmadığı için hayvanların yiyecek aradıklarından ve evlerin çöplerini karıştırdıklarından aynı zamanda köpeklerle martıların İstanbul'un tek temizleyicileri olduklarından bahseder.²³⁰

Sokaklar yüksek konumundan dolayı, doğal kanalizasyonlardan, kısmen avlularda bulunan geniş alanlardan ve artıkların hediyesi olan bahçelerden ve çöpçü gibi hareket eden sokak köpeklerinden dolayı genel anlamda Hristiyan ve Yahudi mahallerinden daha temizdir. Bu sokak köpekleri pis olarak düşünülmemelidir. Müslümanlar evlerine kabul etmemesine rağmen onları korur ve onlara sevecenlikle yaklaşır. Burada belirtmem gerekir ki, hayvanlara karşı iyilikseverlik Türk karakter yapısının başlıca özelliğidir. Sokaklarda evin duvarı altında, tahtadan yapılmış, anne köpek ve ilerde mahalleyi koruması için köpek yavrularının kalması için samanla kaplanmış hantal küçük geçici barınaklar görülebilir.²³¹

Bu bölümde yer alan bir paragraf oldukça dikkat çekicidir. Garnett 'Konar Türk' terimi ile bilgi verir. Anadolu'dan Rumeli'ye geçip yerleşen ilk Türk grubu, Türkiye Selçukluların Konya merkezine mensup olmalarından dolayı bu suretle anılan 'Konyar'lara, Batılı seyyahlar kitaplarında, geniş bilgilerle yer vermiştir.²³² Bu konuda bilgi veren eser sahiplerinin hepsi Konyarları, Konya'dan Rumeli'ye gelerek yerleşen kimseler olarak göstermiştir.²³³ Halil İnalcık ise bu görüşe karşı çıkar. İnalcık'a göre, Makedonya'nın "Koniar", "Konyar", "Konyari" lerinin Konya'dan gelmiş oldukları hipotezi orijinal isminin yanlış yorumlanmasından kaynaklanır.²³⁴

²²⁶ Fahri Yetim, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011, s. 289

²²⁷ Garnett, **Turkish**, s. 3

²²⁸ Şahin, a.g.e., s. 105

²²⁹ William Wittman, **Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801**, (Türk Ordusu ve İngiliz askeri heyeti ile birlikte küçük Asya, Suriye ve çöl yoluyla Mısır'a yolculuk), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2011

²³⁰ Şahin, a.g.e., s. 105

²³¹ Garnett, **Turkish People**, s. 2

²³² Ali Güler, **Atatürk'ün Soy: Kızıloğuzlar ve Konyarlar**, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017, s. 29

²³³ Güler, a.g.e., s. 29

²³⁴ Halil İnalcık, "The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role, Yörükler: Kökenleri, Yayılımları ve Ekonomik Roller", **Cedrus the Journal of Mçri Cedrus**, Cedrus II, 2014, s. 473

“Koyuneri” , Koyun (sheep) ve er (man)’dan türetilmiştir ki “Koyuneri” kelimesi eski Osmanlı kanunnamelerinde “Yörük” kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.²³⁵ Garnett’ a göre bu terimi Yunan ve diğer uluslar kullanır, onlara göre asıl Osmanlılar Konarlardır.

Paragrafın son kısmında Garnett’ın oryantalist söyleminden izler görebiliriz. Osmanlı İmparatorluk rejimi, din ve ırk ayrımı gözetmeden bütün tebaayı Osmanlı Devleti şemsiyesi altında birleştiren ve XIX. yüzyılda Balkan ulusları milli bir devlet kurmak için ayaklanıncaya kadar da, Balkan halk kitleleri tarafından kabul edilen siyasi bir düzen olmuştur.²³⁶ Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti, Doğu Roma İmparatorluğunun merkezîyetçi imparatorluk rejimini yeniden canlandırmıştır.²³⁷ Bernard Lewis’e göre Osmanlılar hiçbir şekilde ırksal bir kibir ya da ayrıcalık taşımamış ve saf Türk soyuna vurgu yapmamıştır.²³⁸ Ancak kendi halkı gibi Yunanlılara karşı sempati besleyen ve Balkanlarda uzun süre kalan Garnett, dönemin çalkantılı olaylarından pay çıkararak ön yargılı yorumlar yapar.

Yerli halkın heterojen karakterine rağmen kimse Türklerin yöneten ırk olduğunu ve İstanbul’un Müslüman dünyasının başkenti olduğu gerçeğini gözden kaçıramaz. Bir Arnavut atasözüne göre “Türk bulmak isteyen İstanbul’a, gerçek Arnavut bulmak isteyen Elbasana gitmelidir.” Konar Türk terimi Konya’dan gelen Türk anlamındadır. Eski anlamı Iconiumdur. Bu terim saf Osmanlılardan olduğunu belirtmek için sık sık Yunanlılar ve diğer milletler tarafından kullanılır. Şunu kabul etmek gerekir ki, soyuyla övünmek Türklerde oldukça fazladır. Girişte de belirtildiği gibi büyük ölçüde aynı kanı taşımalarına rağmen Türkler ulus olarak, ortak ilgi alanlarının çok az olduğu ya da hoşgörü adını verdikleri ancak aşağılayıcı bir tavırla yaklaştıkları davranışlar ve geleneklerini, dillerini nadiren anlamaya çaba sarf ettikleri kendilerine tabi olan uluslara karşı üstünlüklerinden dolayı kısmen de olsa mağrur duygular beslerler.²³⁹

Gözlemlerine devam eden Garnett, Avrupa’daki gibi bir aristokrasi sisteminin Osmanlıda olmadığını belirtir. Avrupalıların barbar olarak gördüğü ve lanse ettiği Türklerde, kölelerin bile özgürlüğe sahip olabileceğinden bahseder ki, o dönemde kölelere kötü davranan ve ticaretini yapan Avrupa için bu imkânsız bir olaydır. Herhangi bir kast sisteminin de Osmanlıda olmadığını vurgulayan Garnett’a göre Osmanlıda soyluluk sadece zenginlere has bir özellik değildir. Birçok Batılı yazar, mesela XVI. yüzyılda Almanya-Avusturya İmparatorluğu’nun elçisi olarak ülkemize

---

²³⁵ İnalçık, “The Yörüks”, s. 473

²³⁶ İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, s. 28,

²³⁷ İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, s. 28

²³⁸ Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 12

²³⁹ Garnett, **Turkish People**, s. 4

gelen Ogier Ghiselin de Busbecq, Osmanlı Devleti'nde soy aristokrasisinin bulunmayışını devletin güç ve kudretinin bir simgesi olarak değerlendirir.²⁴⁰ Ortaylı da *Osmanlı Toplumunda Aile* kitabında bu konuyu vurgular. İlber Ortaylı'ya göre Osmanlı toplumunda yasal olarak kabul edilen, irsî bir aristokrasi yoktur, üretici ve denetici veya yöneten ve yönetilen sınıflar vardır.²⁴¹ Osmanlı'nın böyle bir anlayışa sahip olmamasının temelinde İslamiyet'in ortaya koyduğu "Allah'ın huzurunda herkesin eşit olma" prensibi yatar, yani Osmanlı'da her insanın yükselme, şan ve şöhret kazanma şansları aynıdır.²⁴² Ayrıca Osmanlı şehirlerindeki mahalleler, sınıf ve statü farkına göre biçimlenmiş mekânlar değildir.²⁴³ Bir konağın karşısında, küçük bir evkaf kâtibinin aşî boyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kâşanesinin yanı başında mahalle su yolcusunun kulübesinde de bulunmaktadır.²⁴⁴ Garnett'ın deyimiyle nezaket, paşa konağında da bulunur, yanı başındaki çiftçinin kulübesinde de.

Osmanlıların sosyal yapısı aristokrasi ve miras yoluyla geçen mevki ilkelerine karşıdır. Sultanın kızı imparatorluk ailesinin ilişkileri soyu ve ayrıcalıklı sınıf oluşturmadığından halktan biriyle evlenebilir. Ve birkaç nesil sonra bu gibi imparatorluk soyu unutulabilir. Kız ya da erkek bir babanın tüm çocukları arasında mülklerin bölünmesi ve hükümetin Doğuya ait özelliği olan zenginlerin sermayesine el koyma, servetin ve ailenin soyundan gelen kişilere aktarılmasına engel olur. Ancak Anadolu'da hâlâ atalarının Türk olmayıp Müslümanlığı seçen, Fatih'in topraklarını elinde tutmalarına izin verdiği çeşitli soylu aileler bulunabilir. Osmanlıda asla sözde aristokrasi olmamıştır. Sultanın tüm Müslüman kulları ister özgür olsun isterse özgürlüğüne kavuşmuş köleler olsun sadece seviye olarak sultandan aşağıdadır. Türkiye'nin hiçbir sosyal sisteminde fakir bir Osmanlı'nın en yüksek mertebeyi elde etmesi için engel yoktur. Doğru kıvrak zekâyâ ve cesarete sahip biri, tabancasıyla dünyanın bütün nimetleri benim diyebilir. Sınıf farklılığının olmadığını diğer bir kanıtı da Türk aile isimlerinden anlaşılır. Kural gereği erkek isimleri kutsal kitap veya tarihte geçen isimlerdir. Ali'yi ya da Mehmet'i diğerinden ayırt etmek için sık sık bazı kişisel, fiziksel özellikler ya da erdemi gösteren takma adlar verilir. Mesela "Kısa Ayaklı Ali Paşa", "Büyük Mehmet Ağa", "Küçük Selim Efendi", "Haylaz Ali Bey" gibi. Belli bir mevki gösteren ve önde gelen Türk unvanı paşadır. "Onurlandırmak" anlamında sultan tarafından kişiye bahşedilir. Bizdeki "beyefendi" kelimesi gibi belirtisiz olan "Bey" ve "Efendi" sadece geleneksel unvanlardır. Efendi kelimesinin anlamı Fransız Monsieur kelimesiyle aynıdır ve ayırım gözetmeksizin kraliyet ailesinin prenslerine, Molla ve Şeyhlere, kadınlara hatta yerli Hristiyanlara denmektedir. Ayrıca diğer unvanlar ile birlikte kullanılmaktadır. Bir centilmene Beyefendi ya da Paşa Efendi diye, bir bayana da Hanımefendi diye hitap edilir. Ağa, küçük zabıtlar ve yaşlı saygın Türkler için, çelebi de ister Hristiyan olsun

²⁴⁰ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17

²⁴¹ Garnett, *Turkish People*, s. 29

²⁴² Kazıcı, *Osmanlıda Toplum Yapısı*, s. 19

²⁴³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 125

²⁴⁴ Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası*, s. 125

isterse Müslüman üst sınıf için kullanılmaktadır. Ancak miras yoluyla geçen makama ve sınıf farklılıklarına rağmen her Osmanlı doğuştan ve gelenek olarak soyludur. Nezaket ve asalete paşanın konağında olduğu gibi çiftçinin kulübesinde de rastlanabilir.²⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğuna gelen birçok seyyah kitaplarında Türklerin kahveye ve sigaraya olan düşkünlüklerine değinmiştir. Garnett'a göre de kahve ve sigara sadece Türklerin misafirperverliklerini yansıtmaz, Türkler var olmak için de bunlara gereksinim duyarlar²⁴⁶ İstanbul'daki balık pazarından da bahseden Garnett nüfusun çoğunluğunun balıkçı ve Karadeniz, Marmara ve Haliçten gelen balıklar dünyadaki en bol ve çeşitliliği olan pazarını oluşturduğunu dile getirir.²⁴⁷ İmparatorluğun önemli zümresi olan esnaf sınıfından da bahseden Garnett, loncalar hakkında bilgiler verir. Her esnafın kendine has kuralları olduğunu vurgulayan seyyah, esnafın kademelerinde işe alınanların daha çok Türk, Yunan ve Ermeni gençleri olduğunu ve yarım düzine "bekâr" adı verilen bu gençlerin mütevazı hanlarda kaldığını anlatır. XVI. yüzyıldan başlayarak XVII. yüzyıl boyunca başta tekstil sektörü olmak üzere tüm Osmanlı imalat sektörü üst düzeyde teşkilatlanmış ve imalat sektöründe çalışan kişi sayısı bir hayli fazlalaşmıştır.²⁴⁸ Büyük şehirlerde bekâr hanları yaygınlaşmış, gelen işçiler artmıştır.²⁴⁹

Türk kasaba yaşamını inceleyen yazar, en göze çarpan özelliğin kasabaların oldukça ciddi ve düzenli olmasıdır diye belirtir. Garnett'a göre karma halka ve polislerin az olmasına rağmen sokak kavgaları ya da herhangi bir rahatsızlığa nadiren rastlanır, onlar da genellikle yerli Hıristiyanlar ya da yabancı denizcilerdir. Garnett sosyal ilişkilerde Osmanlılarda en küçükten en büyüğe kadar saygı gösterilmesini katı bir görgü kuralı olarak görür. Güvenlik konusunda da bilgiler veren Garnett, halkın güvenlik koşullarının çeşitli olmakla birlikte büyük ölçüde yöreye bağlı olduğunu, İzmir'de ve İstanbul'un belli yerlerinde kırk yıl önce bile yabancı kadınlar, sokaklarda ya da boğazın ışık huzmesinde güvenle seyahat edebiliyorlarken, Avrupalı Selanik'te normal koşullarda bile hiçbir kadının, yabancı ya da yerli bir iki sokak dışında Arnavut veya Makedonya'nın iç bölgesinde kural tanımayan kişilerin tacizleri korkusuyla yanlarında bir beyefendi ve uşak olmadan yabancı ülkelere seyahat edemediğini vurgular.²⁵⁰

---

²⁴⁵ Garnett, **Turkish People**, s. 5-6

²⁴⁶ Garnett, **Turkish People**, s. 11

²⁴⁷ Garnett, **Turkish People**, s. 18

²⁴⁸ Karpat, a.g.e., s. 35

²⁴⁹ Karpat, a.g.e., s. 35

²⁵⁰ Garnett, **Turkish People**, s. 7-8

2.1.2. Türklerde İdare ve Askeriye, Köy Halkı

Garnett, bu bölümde Osmanlı toplumunun hükümet yetkililerinden ve askeri sınıfından bahseder. Garnett'a göre, Türklerin iş hayatında kendilerini gösterememesinin nedenleri vardır. Bunlar; Osmanlıların ticari faaliyetlerde az bulunması, bu işleri bir şekilde kumar olarak görmesi ve son yıllarda Müslümanların serbest hareket olanağının sultanın yetkisiyle sınırlanmasının, ithalat ve ihracat açısından yabancılara katkı sağlamasıdır.²⁵¹ Garnett'a göre hiçbir Osmanlı vatandaşı şirket kuramamakta ya da bir şirkete katılamamakta, imparatorluk sınırlarında bir bölgeden diğer bölgeye ticari amaçlar için özgürce seyahat edememektedir. Garnett bunlardan dolayı da askeri ya da idari kariyerin şu anki nesil için tek alternatif güç olduğuna değinir. Ortaylı'ya göre, Osmanlı, askeri teknolojiye, sanayiye meraklı bir toplum olduğu ve belirli sanayide adam yetiştirme geleneği olduğu için "Osmanlı tüccar değildir, sanayici değildir" tespiti doğru değildir.²⁵² Ancak, Garnett'ın kitabını yazdığı dönem Osmanlı'nın ticari olarak yara aldığı bir dönemdir. Emperyalist güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini arttırmadan, coğrafi keşifler ile beraber yeni yollar bulunmadan ve sanayi inkılabıyla birlikte sömürgecilik politikasını her şeyden üstün tutan bir Avrupa olmadan önce, Osmanlılar dünya ticaretinde aktif rol oynamıştır. Bütün imkânsızlık, olumsuzluk ve saldırılara rağmen XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bir kalkınma hamlesi olmuştur.²⁵³ Tanzimat'tan itibaren Osmanlı devlet adamları ekonominin ve özellikle sanayinin çöküşünü görerek, sanayi kurtarmak ve geliştirmek amacı ile bir gayret göstermelerine rağmen, iç çekişmeler, isyanlar ve savaşlar gibi sebeplerin yanında kapitülasyonlar ve bazı ticaret anlaşmalarının olumsuz etkisi, bu kalkınma çalışmalarını kötü etkilemiştir.²⁵⁴ Hristiyan Balkan eyaletleri ürünleri için yeni piyasalar açılmaya başlanınca çoğu Müslüman olan esnaf ve zanaatkarlar, geleneksel zanaatların azalması nedeniyle niteliksiz işçiler hâline gelmiştir.²⁵⁵ Müslümanların devlet memurluğunu ya da askerliği ticaret yapmaya tercih ettiklerinden ötürü, bu sınıf büyük ölçüde başta Yunanlılar, Yahudiler ve Ermeniler olmak üzere azınlık nüfusun üyelerinden oluşmuştur.²⁵⁶ Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde ticaret de daha çok azınlık nüfusun hâkim olduğu kabul edilse de, Donald Quataert²⁵⁷ Müslüman tüccarların orantılı bir pay elde etmeye başaramamasına rağmen, yakın zamana gelinceye kadar varsayıldığının aksine ticarete önemsiz bir yere sahip olmadıklarını belirtmektedir.²⁵⁸

²⁵¹ Garnett, **Turkish People**, s. 24-25

²⁵² İlber Ortaylı, **Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, s. 44

²⁵³ İsmail Yıldırım, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, Elazığ, 2001, s. 325

²⁵⁴ İsmail Yıldırım, a.g.m., s. 325

²⁵⁵ Bernard Lewis, **Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, 13. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2017, s. 361

²⁵⁶ Reina Lewis, a.g.e., s. 86

²⁵⁷ Bkz. Donald Quatert, Part 4 : The Age of Reforms 1812-1914, İncalcık ve Quataert

²⁵⁸ R. Lewis, a.g.e., s. 88

Garnett, Türklerin kurumlarda görevlere gelme sebebini Türkiye'ye yıllardır bağlı milletlerin arasındaki ulusal harekâtların, bu ülkelerin idari görevlerinde bulunan kişilere karşı güvensizlik uyandırmasına bağlar. Garnett'a göre, bu kişilerin yetkileri senelik olarak azaltılmış ve belki de fetihten bu yana ilk defa mevkilere Türk, Arnavut, Çerkez kökenli Müslümanlar getirilmiştir.²⁵⁹ Gerçekten de 18. yüzyılın ünlü sadrazamları, vezirleri komutanları daha çok Türk kökenlidir ve idaredeki bu Türkleşme sanat ve kültür alanına da yansımıştır.²⁶⁰ Ancak Türk unsuru, XVIII. yüzyılda idari ve askeri alanda öne geçse de Garnett'ın değindiği ulusçu bilinç, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında görülmektedir.²⁶¹

Osmanlı Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede askeri sistem çok önemli olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu toprak kayıpları neticesinde ıslahat çalışmaları denemiş ve orduda yenilik yapmaya çalışmıştır. Toprak kayıpları ve yıllar süren savaşlar askerleri de oldukça fazla yormuştur. Garnett, idari ve askeri kısımda kendisinin de gözlemleme şansı bulunduğu askerlerin durumlarına değindikten sonra mevcut asker sayısı ve hastaneleri hakkında sayısal bilgiler verir.²⁶² Garnett'ın önemli gözlemlerinden biri de Türk askerlerinin durumları ne olursa olsun sergilediği disiplindir. XIX. yüzyılın başlarında Türkiye'ye gelen İngiliz seyyah William Wittman da, Türklerin askeri özelliklerinden bahsederken üzüntü içindeyken dahi hoşgörülü ve sabırlı olduklarından küçük yaştan itibaren az yemeye ve zorluklara alıştıklarından bahseder.²⁶³

Subayların maaşı ülkemize göre düşüktür. Ancak istihkaklarının yanı sıra üniformalarını da devlet verir. Pahalı alışkanlıkları yoktur. Sade bir yaşam sürerler, evli olup ailesini geçindirmek zorunda olanlar içinde Türkiye'de yaşam ucuzdur. Özellikle de taşrada az bir maaş alan ve alkolden kaçınan Türk askeri, görevdeyken aynı Orta Asya'daki ataları gibi çarpışma ya da çadırlarını yüklemeleri için çalan boru sesinde hazırdır. Savaş atlarıyla ya da atlar olmadan kamp aletlerini açık ordugâh kurulursa diye yüklenir. Eski püskü ve ayakkabısız olmalarına rağmen, ki bizzat ben kendim onları İmparatorluğun uzun bir savaştan sonra sahil kasabalarından gelişlerinde gördüm, aylarca borç içinde olmalarına rağmen davranışları kusursuzdu ve disiplinleri mükemmeldi. Kaleden ve savaş gemilerinden gün doğumu ve batışında atılan toplarla, coşkuyla binlercesi "Padişahım Çok Yaşa" diye bağırıyordu. Farkı görme fırsatını yakalayan Avrupalı askeri kesim ve İngilizlere göre otuz yıl önceki Türk-Rus savaşından beri çok büyük bir gelişme vardır. Kırım Savaşında Türkiye sadece 100.000 eğitilmiş asker cepheye göndermişti. Ancak bu sayı şu an on kat fazladır. Makedonya'da ve İmparatorluğun doğu cephesinde aktif görevde bulunan 200.000 asker vardır. Ulaştırma

²⁵⁹ Garnett, *Turkish People*, s. 29-30

²⁶⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 82

²⁶¹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 83

²⁶² Garnett, *Turkish People*, s. 30-39

²⁶³ Şahin, a.g.e., s. 185

hizmetleri 1897'den beri yeniden düzenlenmiştir. Ordunun tıbbi gereksinimlerine gelince her ordu birliği karargâhının kendi hastanesi vardır. Ve birçok bölgesel merkezde 300-500 hasta kapasiteli yatak vardır. Başkent ve Edirne'deki askeri hastane büyük ve tam teçhizatlıdır. Başkentteki 4000 Edirne'deki 1200 yataktan aşağı değildir. Pera'nın yukarısında sultanın kendi harcamalarıyla yaptırdığı ve kurucusun ismini aldığı Hamidiye Hastanesi Avrupalı modern enstitülerinde biri olarak kabul edilmektedir. Birçok askeri tıbbi memur ya yabancıdır ya da birçok üst düzey görevde Osmanlılara eşit Müslüman olmayan Türk tebaasına mensup olmayan kişilerden oluşmaktadır.²⁶⁴

Garnett'in sözünü ettiği hastane, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde, 2 Haziran 1898'de Berlin'deki Kaiser und Kaiser'in Friedrich Kinderkhanterhaus (İmparator ve İmparatoriçe Friedrich'in Çocuk Hastanesi) örnek alınarak sarayın çiftliği olan Şişli Balmumcu 'da hastanenin yapımına başlanan Hamidiye Etfal Hastanesidir.²⁶⁵

Osmanlı Devleti için çok önemli yerleşim yerlerinden biri olan köylerdeki yaşamı da inceleyen Garnett, çarpıcı gözlemler yapar. Garnett, Türk erkeğinin güçlü ve sağlıklı olduğuna değinir. Bu gözleme bazı seyyahlar katılmazken, bazıları da Garnett'la aynı düşüncededir. Kimi seyyahlar Türklerin aşırı şişman olduklarından bahsederken, kimileri de Türklerin çok güçlü, kudretli ve iri yapılı olduklarından söz eder. Köy ekonomisine de değinen Garnett, ipeğin hem Avrupa hem de Asya Türkiye'sinde büyük önem taşıdığını, bu meşakkatli ve yorucu işin kadınlar tarafından yürütüldüğünü ve tütünün daha çok Makedonya, Trakya ve diğer yerlerde yetiştirildiğini vurgular. Yoksulluğun ırk ve dinî ön yargılardan daha etkili bir faktör olduğunu söyleyen Garnett, tütün ekimi ve üretiminde çiftçilerin, özellikle de Hristiyan ve Müslümanların beraber yaşadığı ve fabrikalarda çalıştığı komşu Drama ve Kavala gibi kasabalara istihdam sağladığını belirtir. Oryantalist bakış açısıyla yazılmış Avrupalı seyyahların kitaplarını okumuş olduğu anlaşılan Garnett'a göre, Avrupalı gezginlerin ve Türkiye'de yaşayanların fikirleri ne olursa olsun Türk köylüsüyle karşılaşan herkes, onların dürüstlüğünü, itaatkârlığını, rahatlıklarını ve vakur bir tevekkülle Allaha, padişaha ve atalarının kanlarını vererek aldıkları topraklarına olan inançlarını över. Köylüleri incelemeye devam eden Garnett, fiziki olarak Türk köylüsünün iri yapılı ve sağlıklı olmalarını alışkanlık haline getirdikleri az yemelerine bağlar. Köy evinin tasvirini veren Garnett, kulübelerin genelde çamurdan barakalar olduğunu, temiz ancak fazlasıyla rahatsız olduğunu ve yatak, birkaç kilim, iskemle ve yemek aletleri gibi çok az mobilyasının bulunduğunu söyler ve bu tespiti doğrudur. Ona göre, Türk köyleri Hristiyan komşularına nazaran daha yoksul ve daha az canlı görünüşe sahiptir. Ve kanunlara göre Türk çiftçilerinin eşleri ve kızları Hristiyan kadınlardan daha az tarlalarda çalışır. En büyük sıkıntının savaş zamanı yedek olarak güçlü kişilerin çağırılması

²⁶⁴ Garnett, **Turkish People**, s. 37-38

²⁶⁵ Betül Altıntaş-Cihan Çolak, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi", **Lokman Hekim Journal**, 2(1), 2012, s. 11

olduğunu ve yaşlı kişiler, çocuklar ve kadınların çalışmadıklarından ellerinden gelenin en iyisini yapsalar da diğer komşu kasaba ya da vilayetlere göç etmek zorunda olduklarını vurgular. Bu sıkıntı sebebiyle terk edilecek olan bu küçük çiftlik evlerin çamur ve sazlardan yapıldığını, sazdan bu evlerin ya yıkıldığını ya da Hristiyan veya Yahudi rehincilerin eline geçtiğini ve yahut imparatorluğun boş arazilerine katıldığını yazar.²⁶⁶ Garnett'ın belirttiği en önemli nokta büyük köylerde daha tehlikeli şeyler olduğu ve eğer yeni kalıcı bir düzenleme yapmazsa bu küçük köylerin kaderini paylaşacaklarıdır. Garnett'ın sözünü ettiği tehlike büyük ihtimal eşkıyalardır. Haydutluk, özellikle de koyun hırsızlığı, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gittikçe büyüyen bir sorun olmuş, Osmanlı İmparatorluğu küçüldükçe ve bölündükçe pek çok yeni ülkeyle komşu olduğundan, haydutlar bir ülkenin kanunundan kaçmak için rahatlıkla başka bir ülkeye girip kendilerini o ülkenin yandaşı ilan edip, Müslümanlara ve Hristiyan köylülere saldırmıştır.²⁶⁷

2.1.3. Osmanlıların Tatil Yaşamı

Garnett kitabının beşinci bölümünde Osmanlıların tatil zamanlarında ne yaptığını ve nelerden zevk aldıklarına değinir. İslâmiyet'te haftalık toplu ibadetin yapıldığı cuma gününe çok önem verilmesine ve bugünün Müslümanlar için bir bayram olduğunun belirtilmesine rağmen gerek Kur'an-ı Kerîm'de gerekse hadislerde cuma Müslümanlar için bir tatil günü olarak tayin edilmemiştir.²⁶⁸ Cuma gününün özelliklerini dikkate alan bazı İslâm âlimleri, haftanın herhangi bir gününün tatil kabul edilmesi durumunda bunun cuma olmasının uygun bulunduğunu ifade etmişlerdir.²⁶⁹

Osmanlıda tatil günleri farklı günler olsa da, 17 Ocak 1842 yılında hafta tatili cumaya alınmıştır.²⁷⁰ Garnett'a göre, Türkiye'de hemen hemen her kasabada Müslümanların dinlenme günü olan Cuma ve diğer bayramlarda çok fazla gidilecek yer vardır ve bu yerler başkentte oldukça fazladır.²⁷¹ Mısırlı müzisyenler garip melodilerle havayı flüt ve keman sesi doldurduğundan, çingenelerin ayıları ya da maymunlarıyla bir gruptan diğer gruba doğru dolaştığından bahseder. Garnett Hristiyan ülkelerin, Arnavutların, Kürtlerin ve İslam'a inanan diğer milletlerin eğlencesi olmasına rağmen ağırbaşlı Osmanlıların danstan zevk almadığını gözlemler.²⁷² Türklere göre bu tür

²⁶⁶ Garnett, **Turkish People**, s. 75-76

²⁶⁷ Mark Mazower, **Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, 1. Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 67

²⁶⁸ Kürşat Demirci, "Hafta Tatili", cilt: 15, TDV, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 130

²⁶⁹ Demirci, a.g.m., s. 130

²⁷⁰ Demirci, a.g.m., s. 130

²⁷¹ Garnett, **Turkish People**, s. 88

²⁷² Garnett, **Turkish People**, s. 81-82

şeyler asaletli değildir ve eğlence için köle kızlarının ya da çingenelerin dans etmelerini görmeyi tercih etmezler. Bu tür tatil yerlerinde zamanlarını kahvelerde geçirirler ve domino, dama ve tavlâ gibi oturarak yapılan oyunlarla eğlenirler.²⁷³

Ayrıca yazar Türklerin tatillerde Türk ozanlarını ve hikâye anlatıcılarını dinlemek için toplandıklarına da değinir. Garnett, bu şarkılar ve hikâyelerin aynı aile tarafından nesilden nesille aktarıldığını ve bunların içerisinde kral Davud ve Süleyman'ın kahramanlıklarını öven gizemli hikâyelerin, İslam'daki peygamber ve evliyalarla ilgili dini ve yarı dini efsanelerin, büyüleyici ve ahlaki fablların, bunun yanında kadınların yolsuzluklarını, mollaların açgözlülüğünü, sahte dervişleri anlatan hicivlerin de bulunduğunu belirtir. Hikayelerde Türklerin asıl evi Orta Asya ile ilgili herhangi bir kinaye içlerinde bulunmadığına değinen yazar, mizahi hikâyelerin kahramanı Nasrettin Hoca'dır der ve birçok hikâyesine kitabında yer verir. Yazar ev, sosyal yaşam ve kültürlerinin hayranlıkla yansıtılmasına ve doğaya özgü ince ironinin çoğunlukla vurgulanmasına rağmen, bu popüler edebiyatın çoğunun hâlâ sözlü olduğunu vurgular. Garnett'a göre Türk halkı, diğer edebi türlerden ziyade, en çok hocanın kahramanlıklarını ve Kur'an'ı okur. Ayrıca yazar, bu muzip din adamı üzerinden verilen kıvrak zekâ ve anekdotların aslında ulusun mizahi yönünü ortaya koyduğuna ve İngilizcede böyle bir türün olmadığına değinir.²⁷⁴ Garnett, Osmanlı Devletinde yapılan spor faaliyetlerine de değinir.

Sultanlardan başlayarak daha alt tabakadan Osmanlıların iyi oldukları çeşitli erkek sporları vardır ki, bunların arasında tenis, halka fırlatma, üzerinden atlama, güreş ve cirit atma bulunmaktadır. Sadece son ikisi günümüzde uygulamaktadır. Güreş tüm milletlerde popülerdir. Bence en ilginç cirittir ve Asya'ya özgüdür. Efsanevi şampiyonların memleketleri ve bu cesaretli kişiler hikâyelerde ve koşuklarda anılır. Türkler, Yunanlar ve Ermeniler itişip kalkışarak güzel bir arkadaşlıkla birbirleriyle futbol oynamaktadır. Türklerin Eustace Milesı olan Yüzbaşı Selim Serri Bey başkentte hevesli gençlere ders vermektedir. Pera ve İstanbul'da onun tarafından kurulan bir ya da başka atletizm kulübü vardır. Yabancı kriket kulüpleri de ülkede vardır, sanırım yakında Fransız ve İngiliz hipodromlarında Türk jokeyleri ve atları da yer alacaktır. Son yıllarda avcılık kulübü de İstanbul'da kurulmuştur yabancılarında üye olmasına izin verildiği İstanbul'da son zamanlarda kurulan avcılık kulübü varlığını atlara ve onlara dair her şeye olan bilgisiyle ünlenmiş General Fuat İzzet Paşa adındaki Türk girişimci askere borçludur.²⁷⁵

---

²⁷³ Garnett, **Turkish People**, s. 81-82

²⁷⁴ Garnett, **Turkish People**, s. 81-83

²⁷⁵ Garnett, **Turkish People**, s. 101-102

Garnett 'ın bahsettiği Selim Serri Bey, 25 Mart 1874 yılında doğan Selim Serri Tarcan'dır. Serri Bey, Eylül 1908'de İstanbul Mercan Yokuşu'nda özel bir "Beden Terbiyesi Okulu" açmıştır ve bu okulda öğrencilere jimnastik, kılıç, meç, boks ve atıcılık dersleri verilmiştir.²⁷⁶

2.2. Dini İnanışlar ve Kurumları

2.2.1. Camiler ve Bekçileri

Garnett, dini inanışlar ve kurumlar kısmında en eski ve aynı zamanda ibadet edilen en güzel camilerden bazılarının fetihten sonra dönüştürülen Hıristiyan kiliseleri olduğundan bahseder. Gözlemlerine devam eden Garnett, Bizans kiliselerinin imparatorlar tarafından her yerde inşa edilen hemen hemen birçok cami mimarisinin modelini oluşturduğundan küçük, büyük iki yüz otuzdan fazla caminin sadece başkent de olduğundan söz eder.²⁷⁷ Ayasofya hakkında bilgiler veren Garnett Konstantin tarafından dördüncü yüzyılda kurulan ve altıncı yüzyılda Jüstinyan tarafından "Kutsal Bilgiye" tekrar inşa edilen büyük katedral kilisesi Ayasofya'nın, Türklerin egemenliği altında olduğundan ve İstanbul'un başlıca camisi olduğundan bahseder ve Ayasofya'nın tasvirini verir. Garnett'ın belirttiği gibi Ayasofya, hem Osmanlı İmparatorluğunun hem de İslam âleminin protokolde birinci camisi olmuştur ve hükümdarların çoğu Cuma namazlarını ve teravihleri burada kılmıştır.²⁷⁸ Etrafındaki açık alanda mektep ya da ilkokul, dini eğitim veren medreseler, yoksullar için imarethaneler, kütüphane, hamam, hastane ve misafirler ile yabancıların konaklaması için hanlar olduğu bilgisini veren Garnett, tüm seyyahlar gibi camilerin yapılarından oldukça etkilenir. Süleymaniye camisinin resmine kitabında yer verir.

Garnett sadece cami tasviri vermez aynı zamanda camilerin işlevlerinden, ödeneklerinin nerelerde kullanıldığından da bahseder. Camilerin yapım, onarım, aydınlatma, ısıtma, bakım ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanması ile cami görevlerinin maaş ve ücretlerinin ödenmesi gibi harcamalar, camilerin hizmete açık olarak devamını sağlamak için gerekli giderlerindedir.²⁷⁹ Camilerin finansmanı İslam'ın ilk devirlerinden itibaren Müslüman toplumun gündemine girmiş bir

---

²⁷⁶ Nejla Günay, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi ATAM Dergisi*, cilt XXIX, Sayı 85, Mart 2013, s. 76

²⁷⁷ Garnett, *Turkish People*, s. 105

²⁷⁸ Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 23

²⁷⁹ Ahmet Onay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı", *Merkezi Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 7, No. 18, Aralık 2009, s. 44

konudur, çünkü camilerin finansmanı aynı zamanda Kur'an'da ve dolayısıyla İslâm kültüründe önemli yeri olan camilerin maddî anlamda imarı demektir (Bkz. Tevbe 9/17-18).²⁸⁰

Büyük camilere bağışlar oldukça fazlaydı, ancak çeşitli sebeplerden son yıllarda hasılatlarda azalma olmuştur. Ancak Süleymaniye Camisi'nin hala yaklaşık 3000 sterlin kadar geliri vardır. En çok aşağıda sıralanmış birçok eğitim kurumuna destek olur. Ayrıca bekçilerinin maaşlarını ve "Allah'a Adanmış" anlamına gelen dini ve hayırsever kuruluşlara destek amacıyla uygulanan ilerlemenin esas varlığını oluşturan vakıf arazilerinin kiralarını da ödemektedir. Ayrıca su kemerleri ve çeşmelerinin yapımını da desteklemektedir. Bu vakıf topraklarının kapsamlarıyla ilgili resmi bir rapor yoktur. Fetih'te hibe edilen birçok arazi toprağı sadece camilere ve bağlılıklarına gelir sağlamamış, aynı zamanda savaş alanlarında orduya eşlik eden dervişlerin dini müesseslerine de yardım etmiştir.²⁸¹

Müslümanlar için temizlik ve canlıların hayat kaynağı olan su çok önemlidir. Osmanlı toplumunda içme suyu konusunda titizlikle davranılmış ve bunun için vakıflar kurulmuştur, Gezinler de İstanbul ya da Anadolu'nun köyünde veya kasabasında gördüğü bu yapılardan beğeni ile bahsetmiştir.²⁸² Ayrıca Kur'an'da geçen ana temalardan biri de sudur. Bazı Avrupalı seyyahlar eserlerinde Müslümanların pis olduklarından bahseder ancak bilinen bir gerçek vardır ki, İslami bir devlet olan Osmanlı Devleti suya oldukça fazla önem verir. İngiliz seyyah H. A. Munro Butler Johnstone da *Türkler Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri* kitabında şöyle söyler "Osmanlılar yeryüzünün sadece en nazik insanları değil; aynı zamanda en temiz insanlarıdır. Her ne kadar bir Hristiyan atasözünde temizlik dindarlıkla eşdeğer tutuluyorsa da, temizliği uygulayan, fiile çıkaran Osmanlılardır."²⁸³

Müslümanların önem verdiği dinin bir parçası olan su dağıtımını önemli işlerden biridir. Camilerin her yerinde çeşmeler bulunmaktadır. Su Doğu da yaşamı simgelemektedir. Kur'an'ın "Suyla her canlı yaşar" ayeti İstanbul'da bu kadar çeşme bulunmasının sanırım sebebidir.²⁸⁴

Osmanlı toplumunun seçkin aileler grubu içinde ilmîye sınıfı vardır ve Osmanlı ilmîye sınıfının çok önemli toplumsal bir işlevi bulunmaktadır.²⁸⁵ Ulema sınıfı hiyerarşiye bağlanan bir

---

²⁸⁰ Onay, a.g.m., s. 44

²⁸¹ Garnett, *Turkish People*, s. 108

²⁸² Şahin, a.g.e., s. 113

²⁸³ H.A. Munro Butler Johnstone, *Türkler Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri*, 1. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s. 59

²⁸⁴ Garnett, *Turkish People*, s. 110

²⁸⁵ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 41

eğitimden geçerek üç silk içinde belli bir bürokratik hiyerarşiye göre terfi eder ve örgütlenme biçimi İslam devletleri içinde en özgün olanıdır.²⁸⁶ Osmanlı Devleti'nde ulema, bir köydeki sıradan bir görevliden ya da mahalle camisinin imamından, müftü ve kadı gibi önemli hukuk adamlarına kadar uzanırdı.²⁸⁷ Osmanlıdaki hukuk sistemine de değinen Garnett, Müslüman hukukçularının önemli organı ulema sınıfı ve başı olan Şeyhülislam'ın, şeriat ya da şer'i hukukun en üst yöneticisi olmasına rağmen, örfi hukukun Türk adalet sisteminin hâlâ temelini oluşturduğuna değinir. Garnett' a göre hiçbir Avrupa ülkesinde dini unsurların yürütmede bu kadar az, ancak otorite bakımından bu kadar yasal olduğu bir ülke yoktur ve bu nedenle ruhani ve dünyevi işlevler Türkiye'nin iç işlerinin yönetiminde garip ve ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir. Osmanlı devlet hayatını, toprak düzenini tayin eden kanunnameler şer'i hukukla uyum içinde olmamış, Osmanlı idaresi toplum ve devlet hayatının temel kurum ve ilişkilerini şer'i mevzuattan çok, örfi kanunlarla, hatta mahalli gelenek ve teamülle düzenlemeyi tercih etmiştir.²⁸⁸ Osmanlı yönetiminde o çağın Avrupa'sına kıyasla bir dini tolerans vardır ve Osmanlı hukuk düzeninde dindışı uygulamalar yaygındır.²⁸⁹ Çünkü Osmanlı Devleti'nde toplum dini mensubiyet esasına dayanan millet adı verilen gruplara bölünmüş, vergiler bu esasa göre tarh ve tevzi, yargı düzeninin ve eğitimin bu anlayış içinde dini cemaat liderleri tarafından örgütlenilip yürütülmüştür.²⁹⁰

Şeyhülislam ulemanın başıdır, ancak Hıristiyan başpiskopos üzerinde herhangi bir dini otoriteye sahip değildir. Ulema sınıfının en üstünden en altına kadar hepsi Softalarda ya da dini üniversitelerde birkaç yıl geçirirler. Softalardaki bu çalışmaların halka etkisi çok fazladır ve devamlı devrimlerde ve diğer siyasi çalışmalarda yer alırlar. Genel olarak söylemek gerekirse şimdiye kadar halkın en fanatik kesimi olarak kabul edilmektedirler. Her yeniliğe ya da reform hareketine düşmandırlar. Yetkililer de zaman zaman kendi yetkilerini kullanmaktan tereddüt etmişlerdir. Çünkü Türk köylüsü ve zanaatkârlarının içinde barışçıl bir şekilde uyuyan bağınazlık ruhunu uyandırmaktan korkmuşlardır. Yakın zamanda enerjik sultan, birden fazla tedbir olsa da bu toplulukları dağıtmak ve okullarını kapatmak için baskı politikasını uygulamaktadır ve birçok kez hükümete karşı herhangi bir toplu harekâtı hesaplayarak önlemler almıştır.²⁹¹

Osmanlı Sultanları hukuki kurallar koyarken ve önemli kararlar alırken fakihlere danışmışlar; daha sonra da aynı amaç için şeyhülislamlık makamını kurmuşlardır.²⁹² Şeyhülislamlık makamının yönetim, yargı, eğitim gibi alanlarda üstlenmiş olduğu görev ve yetkiler, bu makamın devlet

²⁸⁶ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 41

²⁸⁷ Lewis, **Ortadoğu**, s. 237

²⁸⁸ Ortaylı, **Osmanlı Düşünce Dünyası**, s. 137

²⁸⁹ Ortaylı, **Osmanlı Düşünce Dünyası**, s. 138

²⁹⁰ Ortaylı, **Osmanlı Düşünce Dünyası**, s. 138

²⁹¹ Garnett, **Turkish People**, s. 110-111

²⁹² Halil İnalçık, **Osmanlıda Devlet, Hukuk ve Adalet**, 6. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 50

yönetiminde ne kadar söz sahibi olduğunun göstergesidir.²⁹³ Şeyhülislam fetva verme görevleri nedeniyle doğrudan doğruya iç ve dış siyasetin içinde yer almışlardır.²⁹⁴ Medreselerden yetişmiş ulemanın nüfuz ve etkisi XVII. yüzyılın tamamı ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında devlet hayatının her alanında hissedilmiştir.²⁹⁵ Garnett 'ın değindiği gibi II. Abdülhamid ilmiye sınıfının çalışmalarını ve hareketlerini sıkı kontrol altına almış, II. Abdülhamid'in hal korkusu yanında, ilmiye sınıfının yozlaşması ve bilimsel çöküşü nedeniyle de ulemaya karşı duyduğu güvensizliği Avrupa bile duymuştur.²⁹⁶

Günümüzde daha çok “din görevlisi” adıyla nitelenen imamlar da, İslâm dininin Hz. Peygamber tarafından tebliğiyle başlayan ve yüzyıllara uzanan süreçte her dönemde toplumun birtakım ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir.²⁹⁷ Kaynaklardan anlaşıldığına göre imamlara, asli hizmetlerine ilave olarak bazı toplumsal hizmet ve görevler de verilmiştir.²⁹⁸ Bu görevler; çalıştıkları mahalle ve köylerde halka çeşitli konularda yardımcı olmak, ikamet ettikleri yer hakkında bilgi toplamak, kimlik bilgilerini tespit etmek, dışardan gelenlerin kayıtlarını yapmak, ayrılanların bilgilerini ilgili mercilere iletmek, kimsesizlere kefil olup güvence vermek, ölüm, defin ve doğum kayıtlarını yapmak, nikâh akdi ve boşanma işlemlerini yürütmek gibi görevlerdir.²⁹⁹ Gazete, radyo, televizyon gibi yayın araçlarının bulunmadığı bir dönemde devlet, her türlü emir ve yasaklarını imam ile cami vasıtasıyla halka bildirmiştir.³⁰⁰ Garnett'ın değindiği önemli bir noktada imamların, Hristiyanlıktaki papazlar gibi hak iddia etmediği ve örgütlenmedikleridir. Garnett'ın belirttiği gibi ruhban sınıfına özel rütbe vermek, vaftiz töreni, inanan ile Allah arasındaki ruhban sınıfının aracılığı gibi özelliklerin hiçbiri İslamiyet'te yoktur.³⁰¹ Yazarımız imamlarla ilgili birçok bilgi verir.

Maaşlı papaza benzeyen imamlar bir sınavdan geçerler ve Şeyhülislam tarafından atanırlar. Aya Sofya, Süleymaniye, Ahmediye gibi imparatorluk camilerinde birçok imam vardır. İkinci derece camilerin muhafızlarıdır. Evlenebilirler ve görevlerini oğullarına bırakabilirler. Softalar gibi ulema sınıfının bu alt tabakası taktıkları beyaz fes ve eski Türk kıyafetleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Türk toplumundaki düşük orta kesimi gibidirler. İmam

²⁹³ Esra Yakut, **Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 174

²⁹⁴ Yakut, a.g.e., s. 174

²⁹⁵ Yakut, a.g.e., s. 174

²⁹⁶ Yakut, a.g.e., s. 186

²⁹⁷ Mefail Hızlı, “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performansına Dair”, **Tesam Akademi Dergisi**, cilt: 1, sayı: 1 2014, s. 42

²⁹⁸ Hızlı, a.g.m., s. 48

²⁹⁹ Hızlı, a.g.m., s. 48

³⁰⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 180

³⁰¹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 24

veya hocalar camilerin yanında ev kiralar ve küçük bir yıllık maaş alırlar. Mektepte hocalık yaparak, belge çıkararak evlilik, cenaze, ölüyü yıkama gibi durumlarda ek gelir elde edebilirler. Köy camilerindeki imamlar Yunan, Ermeni, Bulgar köylülerin dini ihtiyaçlarını gidermek için bulunan Hristiyan rahiplerden daha üstün bir pozisyondadır. Türk düşünce yapısına göre medreselerde daha adil bir eğitim verirler ve camilerine dindar merhum Müslümanlar oldukça bağış yaparlar. Dürüst olmak gerekirse İslam'da ne boynuzlu canavarların kurban edilmesi ne de Hristiyanlıktaki ayın vardır. Belirgin bir papazlık kurumu yoktur. Ulemanın herhangi bir ruhani hükümdarlığı yoktur. İmanın yasal bir işlevi yoktur papaz gibi hak iddia etmez, sadece camide cemaate öncülük eder. Camide cemaat Mekke'ye yüzünü dönerek namaz kılarlar. Namaz ister haremde, ister caddede isterse mecliste olsun ezberden dualar okunarak kılınır.³⁰²

2.2.2. Türklerde Dini ve Batıl İnançlar

Türk toplumu olarak batıl inanışlar hayatımızda önemli bir yere sahiptir. Ancak atalarımızdan bize kalan bu batıl inançlar günümüzün değil eskinin eseridir. Nasıl günümüzde toplumumuz atalarından kalan inançlarını hala devam ettirmekteyse, şu an Avrupa'da birçok ülke de eskiden kalma batıl inançlarına düşkündür. Mesela İngilizler, siyah kediyle karşılaşmanın, dört yapraklı yoncanın, tahtaya vurmanın şans getirdiğine; merdivenin altından geçmenin, kapalı mekânda şemsiye açmanın ya da merdivenlerde birini geçmenin kötü şans getirdiğine inanır. Tarihi çok eskilere dayanan bu batıl inançlara Osmanlı toplumunda da sıklıkla rastlanır ve halk için oldukça önemlidir. Garnett'ın kitabının bu bölümünde günümüzde bile mevcut olan kadercilik bakış açısını ve inandığımız, yapmaktan kendimizi alıkoyamadığımız batıl inançları görebiliriz. Garnett'ın sözüne ettiği kadercilik ve batıl inanışlardan diğer seyyahlar da eserlerinde bahseder. Mesela seyyah Edward Raczynski "*İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*" adlı kitabında Türklerin bir felaketten söz edenin başına mutlaka o felaketten geleceğine inandıklarına, olaylara çok farklı açıdan baktığına ve insanların alın yazısına Allah'ın dokunmadığına inandıklarına değinir.³⁰³ Yine seyyah R.R Maden, "*Travels in Turkey*" (Türkiye'ye Seyahatler) kitabında insanların sağlıklı ilgili konularda muska ve nazarlıklara başvurduklarından, kırık kemik için ağrıyan baş için hatta bazen aşk için muskalar yazıldığından bahsetmektedir.³⁰⁴ Julia Pardoe da batıl inançlardan bahsederek bunların çoğunun Romalılarından miras kaldığını öne sürer ve Garnett gibi, Türklerin başına kötü bir şey geldiğinde bunu kısmette aradıkları ve kaçınılmaz olarak gördükleri sonuçlara 'tevekkülle' boyun eğdiklerine değinir.³⁰⁵ 1555 yılında Osmanlı İmparatorluğunda bulunan Busbecq de, Türklerin ölüm ve hastalık anındaki tavrından söz eder ve ne zaman, nasıl öleceğinin herkesin

³⁰² Garnett, *Turkish People*, s.113

³⁰³ Şahin ,a.g.e., s. 245-247

³⁰⁴ Şahin, a.g.e., s. 245-247

³⁰⁵ Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm I*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.356

alında yazılı olduğuna inanıldığına değinir.³⁰⁶ Kadercilik ve batıl inanışlar kısmında Türklerin hayvanlarla ilgili olan batıl inanışları ayrıca oldukça güzeldir. Özellikle leyleğin Osmanlılarda önemli kutsal bir sembol olduğuna değinilir. Osmanlı toplumu her zaman hayvanları koruyan ve değer veren bir toplum olmuştur. Leylekler de Garnett'ın değindiği gibi Osmanlılar için çok önemli olmuştur. Hatta Hacı Baba mertebesine yükseltilmiş leyleklere sanki kutsalmış gibi muameleler yapılmış, sonbaharda geri dönemeyen ve bakıma ihtiyaç duyan leylekler için bakım merkezleri açılmış, dünyada örneğine rastlanmayan Bursa'da Leylek (Gurabahane-i Laklakan) hastanesi kurulmuştur.³⁰⁷ Şu bir gerçektir ki, batıl inanışlar hiç bir zaman sadece Müslümanlara has olmamıştır. Garnett'ın değindiği gibi Yahudiler ve Hristiyanlar da bu tür batıl inançlara sahip olmuştur. Balkanlarda her şehrin koruyucu bir azizi olmuş; hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar bu azizin kendilerini tehlikelerden uzak tuttuğuna inanmıştır.³⁰⁸ Bazı aileler vampir olarak görülmüş ve kimse onların yanına yaklaşmamış, din farkı gözetmeksizin bütün inananlar kem göze karşı nazarlık takmış, sarımsak asmış, ip düğümlemiş, yabandomuzu boynuzunun ya da çilek, böğürtlen gibi meyvelerin koruyucu özellikleri olduğuna inanmıştır.³⁰⁹

Kaderci öğretisi olarak aşılana kısım, Türk düşünce yapısında ve eylemlerinde önemli yer tutar. İnsanların başına gelen her şey Allah'tandır. Türkler harici çoğu insan kadercidir ancak hasta olduklarında doktora giderler ya da felakete karşı önlem alırlar. Eski kafalı Müslümanlara göre her önlem boştur. Eğer kısmetlerinde felaketin onları bulması varsa elden ne gelir? Coğrafi koşullarından dolayı Türkiye salgın hastalıklara yatkındır ve büyük bir felakete neden olur. Ancak kasabaların iç kesimlerdeki Müslüman halk sağlıkla ilgili kurallara karşı duydukları hoşnutsuzlukları dile getirirler. Çünkü onlara göre hastalığa karışmak Allah'ın iradesine saygısızlık etmek demektir ve bu kurallardan kaçınmak için ellerinden geleni yaparlar. Osmanlıların bazılarının dinle alakalı olduğu hayvanlara karşı birçok hoş inanışı vardır. Bunlardan bir tanesine göre, leylek her sonbahar kutsal topraklar Mekke'ye hacılıkta bulunur ve ismi bu yüzden "Hacı Baba" dır. Rivayetlere göre leylek yuvasını sadece camilerin üstünde ya da gerçek müminlerin binaların üstüne yapar. Hristiyan kilise ve mahallelerinden kaçınır. Hacı baba ilkbaharda hacılıktan döndüğünde kadınlar ve çocuklar gagasında ne getirdiğine bakarlar. Eğer camsa bu iyiye işaretir, o yıl kıtlık ve salgın olmayacağını gösterir, herkes mutlu bir yıl geçirecektir, eğer bez parçası varsa o yıl hastalık yılı olacaktır, eğer mısır tanesi varsa o yıl bereketli olacaktır. Dönüşünde leylek, gagasını havaya doğru çevirmişse bunun anlamı insanlardan memnun olmadığıdır ve onlara bakmaya tenezzül etmez, ancak dünyaya ve evlere doğru bakıyorsa "Selamünaleyküm", Allah sizinle olsun diye mırıldanır, dindar Müslümanlar "Aleykümselam, hoş geldiniz hacı baba" diye bağırır. Hayvanlarla ilgili diğer inanışlar

³⁰⁶ İbrahim Şirin, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştiriminin Zorunluluğu", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, s. 15

³⁰⁷ Nihat Çalışkan, Mehmet Aydın ve Mustafa Aslander, "Empati ve Hayvanlarla İletişim", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 38

³⁰⁸ Mazower, *Balkanlar*, s. 101

³⁰⁹ Mazower, *Balkanlar*, s. 101

Müslümanların kutsal fermanlarında ya da geleneksel ilimlerinde peygamberler ve diğer ünlü kimselerle alakalı olan cenneti müjdelediği inanılan on iki hayvandır. Yunusun yuttuğu balina, Peygamber ve Saba kraliçesinin bindiği eşek, Süleyman'ın karıncası, Belkıs'ın guguk kuşu, İsmail'in koçu, İbrahim'in buzağı, Musa'nın öküzü ve Ashab-ı Kehf yani yedi uyuyanların köpeği bu hayvanlardır. Batıl inanışlar da Türklerin yaşamında önemli rol oynar. Her hastalık ve kötü şeyin kem gözlerden ya da cadılardan geldiğine inanırlar. Osmanlılardaki tüm halk ve batıl inanışları derlemek çok zor bir görevdir. Çeşitli olaylar ve günlük aşamalarıyla oldukça bağlantılıdır. Bir Avrupalı bile kaza eseri onların varlığından haberdar olur. Eskiden beri olan büyücülerin çağrılması ile ilgili Türkiye'de bir kanun yoktur. İmparatorluğun her yanında varlıkları ve güçleri sadece Türklerde değil Hristiyan ve Yahudi komşularında da saygı uyandırır. Falcılık büyücüler tarafından icra edilir. Bir çeşit kartlarla, kuru fasulyelerin olduğu tepsiyle, paralarla, boncuklarla ya da hareket ettirdikleri küçük nesnelere fal bakarlar. Bazı kişilerin kötü gözlü olduğu inancı vardır. Bu kişi eğer övmeyle konuşuyorsa bunun anlamı bir şekilde keder getireceğidir. Bu itibardan çok zevk alırlar çünkü komşuları onları gücendirmekten kaçınırlar. Kırmızı saçlı kişilerden, doğuda az rastlanan mavi ve gri gözlülerden bu konuda şüphelenilir ve zararlı oldukları düşünülür. Efsanevi bilgilerden kaynağını alsa da, Osmanlılarda büyücülük faaliyetlerinin “büyü bilimlerinin” uzantısı olarak düşünülür. Türklerdeki tüm kesimler değil aynı zamanda diğer milletlerden komşuları, Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler de büyücülüğe, büyücülere ve bu bilimin başlıca öncülerinden olan büyü gücüne sahip dervişlere inanırlar. Hastalıklar ve felaketler büyü'nün etkisine bağlanır. Ailede kadınlar ki, kadın cinsinin bu tür ruhani şeylere en çok inanan kesim olduğunu söyleyebiliriz, aziz şeyhleri getirterek büyüü ve kötülükleri uzaklaştırmasını ister. Sürekli “Allah'ın adına” nefesi kutsanmış olan bu kutsal adamın olağanüstü iyileştirici etkisi vardır. Ellerini kullanarak hastanın başına ve hastalık çeken yerlerine doğru nefesiyle üfler. Sonunda Kur'an yazılı küçük sarmal bir kâğıt parçası çıkarır ve hasta bunu ya yutar, ya suya batırıp suyunu içer ya da belirli günlerde üzerinde bulundurur. Bu kutsal adam ücretini para ya da ona benzer şeylerle alır eğer hızlı bir iyileşme olursa büyük oranda ücret daha bol olacaktır. Kur'an'da bu tür büyücülük ve kötü niyet için iki bölüm vardır. De ki “yaratıkların şerrinden, bastırıldığı zaman karanlığın şerrinden, düğümlere nefes eden büyücülerin şerrinden haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden tan yerini ağrıtan Rabbe sığınırım”.³¹⁰ Müslüman âlimlere göre Kuranda bu ayetin olma sebebi Lebid isimli Yahudi birinin kızları yardımıyla şeytani niyetle ipe on bir düğüm atması bunu iyi bir yerde saklayarak Muhammed'e büyü yapmasıdır. Peygamber hasta olur bunun üzerine yukardaki ayetler ortaya çıkar. Cebrail, Peygamberi bilgilendirir ve ipin nerde saklandığını söyler. İp bulunur ve yeğeni Ali Muhammed'e götürür, peygamber bu cümleleri tekrar eder ve her düğüm çözülür duanın bitiminde büyü'nün etkisinden kurtulur. Ancak şuna da şahit oldum ki düğümler aynı zamanda iyi dileklerde de kullanılıyor. Sanırım Doğu batıl inanışlarında en korkuncu vampirin varlığına inanmak. Güneydoğu Avrupa'da da çok yaygın olan bu düşüncenin izini Asya kökenli bilim adamları sürmektedir. Vampir belirsiz bir hayalet değildir, gerçek insan vücudundadır.³¹¹

³¹⁰ Kur'an, Felak Suresi, Ayet: 113

³¹¹ Garnett, **Turkish People**, s. 129-142

Garnett, bu kısımda Müslümanların, parası olmayan kişilere karşı tutumlarını gözlemler ve Batı'yı eleştirir. Osmanlı toplum yapısında ve İslam'da sadaka vermek çok önemlidir ve Garnett da kitabında buna değinir. Aslında Doğu'yu kötölemek veya ötekileştirmek için Osmanlı İmparatorluğuna gelen birçok seyyah, Türklerin yardımsever davranışlarına kitaplarında yer verir. Garnett'a göre, Müslüman ülkelerde uygulanan dini kanunların amacı fakirlerin dertlerini azaltarak belirli bir eşitlik sağlamaktır. Kitabın, " Hıristiyanlar dünyada huzur ve insanlar arasındaki iyi niyet için dua ederken, en ünlü reformist Muhammed inananlarına sadece fakirlere çok fazla şey vermelerini değil, onlarla dünyevi eşyalarını paylaşmalarını ister."³¹² Bu cümle, Garnett'ın diğer oryantalistlerden daha az yargılı davrandığının göstergesi sayılabilir. Allah rızası için verilen sadaka İslam da önemli bir yer tutar. Garnett 'da bu detayı okuyucularına verir. Garnett, yoksulları koruma kanununun eksikliğine rağmen, özel bağışlarla kurulan ve İmparatorluğun en eski kurumlarından olan İmarethanelerde oldukça fazla sadaka verildiğine değinirken, Avrupa ve Amerika'nın şehirlerinde fakirlere böyle yerler olmamasını utanç verici olarak nitelendirir.

Batı toplumu, Türkleri Avrupalı olarak görmediği gibi, İslam dinini de her şekilde küçük görme hakkını kendilerinde görmüştür. Oryantalist bakış açısından biri de, Müslümanların barbar ve çok eşli olduğu, kadına değer vermediğidir. Ötekileştirme yöntemlerinden biri de kendilerinde olan yanlışları görmezden gelerek, bu yanlışları karşı tarafa yüklemektir. Avrupa'da o dönemde kadının söz hakkı olmamasına rağmen, Oryantalist yazarlar Müslümanların, kadını her yerde hakir gördüğü izlenimini okuyucuya vermeye çalışmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Montesquieu bu konulara değinmeden önce, Osmanlı İmparatorluğu zulüm ve zorbalık rejimi olarak görülmeye başlanmıştır.³¹³ Ancak on sekizinci yüzyılda "Doğu Despotizmi" fikrinin yayılmasında en büyük payı olan politik düşünür Montesquieu'dür.³¹⁴ Montesquieu'ye göre bu despotizm, veraset kanunu olmadığından yasama, yürütme ve yargı güçlerinin üçünün de sultanın sorumluluğunda oluşunun yarattığı karışıklıktan ve İslam'ın yayılması, çok eşlilik ve despotizme yol açan sıcak iklim koşullarından kaynaklanır.³¹⁵ Montesquieu'den beri Doğu toplum ve siyasi rejimleri üzerinde yerleşmiş deterministik bakış biçimi, Avrupa'nın kaçınılmaz üstünlüğü iddialarının temel taşı olmuştur.³¹⁶ Garnett da insanlara aşılana bu despotizme karşı çıkarak aslında söylenildiği gibi kadınların İslam'da ezilen ve hakları alınan taraf olmadığından bahseder. Tevbe suresinden örneklere yer verir.

---

³¹² Garnett, **Turkish People**, s. 120

³¹³ Mazower, **Balkanlar**, s. 35

³¹⁴ Hentsch, a.g.e., s. 163

³¹⁵ Servantie, a.g.m., s. 59

³¹⁶ İnalçık, **Osmanlılar**, s. 227

Montesquieu ve diğer birçok Avrupalı yazar, İslam dininin kadının bir ruhu olduğunu reddettiğini ve cennete kabul edilmeyeceğini ileri sürer. Dürüst olmak gerekirse böyle bir iddia İslami kitaplarda ya da düşüncede rastlanmamaktadır. Kur'an'ın birçok sayfasında cinsiyete bakmaksızın gerçek Müslümanların cennete gideceğini söyler. Peygamber Muhammed hadislerinde ilahi edindiği bilgiyle müritlerine, ölmüş arkadaşlarının inançlarıyla cennetle mükâfatlandırıldığını söyler. Onların arasında ölen karısı dinini değiştiren Hatice de vardır. Hatice için şöyle buyurulmuştur “Cennette inciden yapılmış bir saray müjdele ki, onun içinde gürültü patırtı yok, çalışmak çabalamak yok.” Daha fazla örnek vermek gerekirse, Muhammedin eşleri Hatice ve Ayşe'ye verdiği öneme bakabilir. Ayşe dokuz yaşında evlenmiştir ve Muhammed'in en sevdiği eşidir. Muhammed eğitimine çok özen göstermiştir ve en saygılı kibar ve eğitilmiş Arap kadını olmuştur. On bir yıllık kocasına duyduğu ilgi ve güvenden dolayı Peygamberin ölümünden sonra gerçek müminler tarafından “kadın peygamber” ya da “müminlerin anası” olarak addedilmiştir. Peygamberin en yakın sırdaşı olan Ayşe, erdemli ve onurlu kırk sekiz yıl yaşamıştır. Peygamberin ölümünden sonra din ve hukukla ilgili konulardaki tüm zorluklarda fikirlerine danışılmıştır.³¹⁷

Yine oryantalist söylemlerden biri, Doğu da kadınların sadece cariye olduklarıdır. Doğulu zihniyette kadın demek şehvet demektir. Ancak Türkleri sevmemesine rağmen ünlü filozof Voltaire bile buna karşı çıkmıştır. Voltaire *Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler* kitabında Batılıların yanlış anlamalarından bahseder ve şu cümleleri kullanır. “Bir takım cahil ve aptallar, başka bir takım cahillerin telkinlerine uyarak, İslam dininin bedensel zevklere dayandığını ileri sürüyorlar. Hiçte öyle değildir. Bizleri birçok noktada olduğu gibi bu noktada aldattılar. Araplar ve Yahudiler aynı anda iki kız kardeşle evlenebilirlerdi. Bu gibi evlenmeleri ilk defa yasak eden Hz. Muhammed olmuştur. Pislik bunun neresinde? Avrupalıların aşırı derecede kullandıkları alkollü içkileri yasak eden, yıllık kazançlarından en az yüzde iki buçüğünü fukaraya vermeyi farz kılan, en sıkı bir şekilde oruç tutmayı, ergenliğe ermeden kanlı bir ameliyat geçirmeyi, günde beş defa namaz kılmayı, yüzlerce fersah uzakta, yakıcı kumlar ortasında hacca gitmeyi buyuran dinin nefsanî zevkleri neresindedir?”³¹⁸ Garnett da kadınların bu ibadetleri yapmaları gerektiğinden bahseder ve Ramazanda toplumun neler yaptığını değinir.

Batıdaki Hıristiyan ve Yahudi kadınlarında olduğu gibi, kadınların Cuma günkü ibadete katılmalarının gerekli olmamasına rağmen, abdest alarak beş vakit namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve hayır işleri yapmak, erkeklere olduğu gibi kadınlara da zorunludur. Hem kız hem erkek çocuklara yedi yaşında dualar öğretilmekte ve Kur'an'ı ezbere bilen öğrencilere hafız

³¹⁷ Garnett, *Turkish People*, s. 126

³¹⁸ François-Marie Arouet Voltaire, *Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler*, 1. Baskı, Zepros Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61-62

unvanı verilmektedir XVII. yüzyıl seyyahı Evliya Efendi'nin kayıtlarına göre ziyareti sırasında Ankara'da 2000 den fazla erkek ve kadın hafız bulunmaktaydı. Müslümanların sayı olarak yedi bayramı vardır ve en önemlisi uzun bir ay süren ramazandır. İlahi kurum tarafından düzenlenen bu oruç on dört yaşından büyük tüm müminler için zorunludur. Ancak seyahatte bulunanlar ve hastalar bu oruçtan muaftır. Ramazan hicri takvimin dokuzuncu ayında kutlanır. Bu ayda gün doğumundan batana kadar her türlü yiyecek, içecek ve tütün mamulü yasaktır. Zenginler tövbe ettikleri ve kâr istedikleri bu dönemde zorlanmazlar. Çünkü onlar sadece geceyi gündüze çevirirler, devlet dairelerinde resmi görevde bulunan memurların işlerini minimum düzeye indirirler. Ancak dini görevlerini özenle yerine getiren çalışan kesim, özellikle ramazan ayı yaza geldiğinde gerçek bir kefarete ve çile ayı yaşarlar. Müslümanlar için bu ay Batı yeniliklerinin benimsendiği yerlerde bile bir uyanma ve eski geleneklere dönme ayıdır. Her akşam camilerde hizmetler verilir, misafirperverlik gösterilir. Müezzinin sesinden fakirler çok fayda görür. Müezzin tüm müminlere şu çağırışı yapar. "Tüm dindarlara, yetimlere, yoksullara, seyahat edenlere, esirlere yemek verin, onlara deyin ki, Allah'ın adına bunu veriyorum ve senden teşekkür ya da bir karşılık beklemiyorum." Şafaktan önce fener tutan bir çocuğun refakatinde hoca elindeki küçük yuvarlak davulla mahalledeki sokakları gezer ve uyuyanları sahura gün doğmadan önce yenilen yemeğe çağırır. Güneş batmadan önce son namaz ya toplulukla ya da yalnız kılınır. Kadınlar ramazanın akşam yemeği olan iftara hazırlık yapar. Genellikle önce ara sıcaklar buzlu meyveli şerbetle servis edilir. Herkes " Bismillah"(Allah'ın adıyla) yemeğe başlar. Bu leziz ramazan yemeklerini Hıristiyan komşulara ve fakir Müslümanlara sunmak adettir. Daha sonra ya yalnız ya da camide teravi namazı kılınır. Abdülaziz döneminde Süleymaniye camisinin önündeki geniş meydana hem kadınların hem de erkeklerin teraviye gitmesi adetti.³¹⁹

Garnett'ın kitabında anlattığı Ramazan, günümüzde Ramazan ayı geldiğinde yapılanlara benzemektedir. Ancak Garnett'ın tarif ettiği Ramazan ayı "Nerede o eski ramazanlar?" sözünü haklı çıkarır niteliktedir. Camilerin temizlenmesi, hizmetler verilmesi, dini inanışları farklı olsa bile Ramazan ayında gayrimüslimlerin Müslümanlara saygı göstermesi, misafirperverlik, din, dil ve ırk gözetmeden komşuları yedirmek, Ramazan eğlenceleri, teravihe gidilmesi maalesef bizim artık unuttuğumuz ve yaşatmadığımız değerlerimizdir. Garnett burada Müslümanların yedi bayramı olduğundan söz eder. Büyük ihtimal Regaip Kandili, Berat Kandili, Miraç Kandili, Mevlit Kandili ve Kadir Gecesi bayram olarak görmüştür. Müezzin, iftar, sahur, teravih, namaz, türbe gibi Ramazan ayına has kelimelerin İngilizce karşılıkları olmadığı için yazılışlarını Türkçe verir. Zenginlere de değinen yazar, oruç tutarken zorlanmadıklarını çünkü gündüz yatıp gece ayakta olduklarını, ancak zengin olmayanlar için zor bir ay olduğunu belirtir.

---

³¹⁹ Garnett, **Turkish People**, s. 143-145

2.2.3. Osmanlıda Bayramlar

Yüzyıllardır günümüze değişmeden gelen Türk toplumunun en önemli özelliklerinden biri bayramlardır. Büyüğünden küçüğüne herkesin heyecan içinde olduğu ve toplumu bir araya getiren bayramlarımız, Osmanlı toplumunun en değer verdiği öğelerin başında gelir. Türkiye’yi gören seyyahların ilgisini çeken olayların başında ramazan ayı, Kurban Bayramı ve Türk düğünü gelmektedir ve bunların dışında padişahların tahta geçme törenleri, sünnet düğünleri de seyahatnamelerde önemli yerler tutar.³²⁰ Garnett da diğer seyyahlar gibi bu bayramlara kitabında yer verir. Herkesin bayramlıklar aldığına ve özel bir şekilde giyinip birbirlerini ziyaret ettiklerinden bahseder.

Ramazanın yirmi yedinci gecesı Kadir gecesidir. Bu gecenin belirli saatlerinde denizin suyunun tatlı olduğu tüm hayvan ve bitkilerin sevgi ve alçakgönüllülikle Allah’ın huzurunda secde ettiğine ve insanların gelecek yılki kaderlerinin yazıcı melekler tarafından yazıldığına inanılır. Ramazanın bitiminde üç günlük bayram yapılır ve bu bayrama “Ramazan Bayramı” veya “Fitre Bayramı” adı verilir. Bu esnada hiçbir iş yapılmaz. Bayramın ilk günü iyi gelirli kişiler çocuklarına, hizmetçilerine ve ona tabi kişilere hediyeler alırlar ve fakirlere de bol miktarda sadaka verirler. Sabahları, sokaklarda bayram kıyafetlerini giymiş insan kalabalığı vardır. Ev ev gezerek arkadaşlarını ya da memuriyetteki üstlerini ziyaret ederler. Camide öğle namazını kıldıktan sonra tüm Müslüman halk görgü kurallarına uygun eğlencelere gider. Ramazan Bayramı’ndan daha önemli olan bayram Kurban Bayramı’dır. Bu bayramdan iki hafta ya da daha önce her kasaba ve Türk köylerinden gelen koyun ve kuzu sürüsü imparatorluğu işgal eder. Güzel Bayezid Camisinin önündeki açık alanda çok canlı ve ilginç görüntüler meydana gelir. Kesilen etler üç parçaya bölünür. Bir kısmı fakirlere, ikincisi dullara ya da diğer kişilere, üçüncüsü de ev halkına kalır. Bu bayram sevinci dört gün sürer. Herkes yeni kıyafetlerini giyer hediyeler ve sadakalar verilir. Her yıl bayramda, Sultanın emriyle herkes geleneksel kıyafetler giyer. Erken saatlerde saray, sivil ve askeri erkâna mensup kişiler padişaha eşlik eder ve kalabalık sadakatle ve coşkuyla “Padişahım Çok Yaşa” diye bağırır. Daha önceki yönetimlerde bayram açılışı İstanbul’daki imparatorluk camileri olan Ayasofya, Süleymaniye ya da Ahmediye gibi camilerde gerçekleşiyordu. Sadık kullar sokaklara ve caddelere hanedanlığı selamlamak için toplanıyordu. Abdülhamid’i uzun süre meşgul eden ve inandıran “siyasi entrikacıların” kötü niyetli ve yanlış beyanlarından kurtulan Abdülhamid ilerde sarayının yanında, Hamidiye Camisinde gerçekleşen bu yarı-özel seremoniyi ilerde terk edeceği ve eski atalarının anısına eski usul kaidelere döneceği umut edilmektedir.³²¹ Peygamberin doğum günü ya da Mevlit ve Hırka-ı Saadet’in ziyareti de Müslümanlar için önemlidir. Hırka-ı Saadet merasiminde Sultan İstanbul’un doğu yakasında bulunan, bir tarafının Marmara deniziyle diğer tarafının Haliçle yıkıldığı eski saraya doğru yola çıkar. Osmanlı hanedanlığının duvarlarla çevrili eski evinde

³²⁰ Şahin, a.g.e., s. 293

³²¹ Garnett, **Turkish People**, s. 146-148

binalarla çevrili özel caminin içinde bu kutsal hatıra bulunur. Öğle namazının sonunda Padişah, Halife unvanıyla kırk ipek tülbentle bu büyük dini törenin açılışını yapar. Padişaha refakat eden yüksek yetkili seçilmiş memurlara gösterilen Peygamberin gömleği söylenildiğine göre sadece küçük yeşilimsi bir kıyafet parçasıdır.³²²

Bayram'ın çoğu kişi için anlamının "tatil" demek olduğu günümüzde, yukarda seyyahımızın anlattığı gibi, bayram ruhunu yaşatmakta maalesef başarısız olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda Ramazan Bayramı İslam takviminin onuncu ayı olan Şevval'in birinci günü, bayram kutlamaları başlardı, sultan ve çevresindeki güçlü kişiler, daha bayramdan önce hayırseverliklerini ve inançlarını göstermek için yoksullara sadaka dağıtırlardı.³²³ Sadece padişah ve çevresi değil, durumu iyi olan herkes sadakasını verirdi. Zengin olanlar kimi zaman buğday ve hurma yerine para verirdi, erkekler temiz giyinip namaza gider, törenden sonra kucaklaşırlar, çocuklara yeni giysiler alınır, büyüklerin eli öptülür, kimileri mezarlara gider, mezarlıklarda çiçek, Kur'an ve su satılan geçici Pazar yerleri kurulur, eğlencelere gidilir ve dargınlar barıştırılırdı.³²⁴ Yoğun bir toplumsallaşma dönemi olan ramazanda, günlük yaşam temposunda büyük bir değişiklik meydana gelir, İstanbul'da ve diğer kentlerde, hem kamu sektörü hem de özel sektör gündüzleri fiilen kapatılırdı.³²⁵

Ramazan ayının ortasında her padişah, Müslümanların halifesi olarak, törenle Hırka-ı Saadet'i ziyaret ederdi.³²⁶ Ramazan ayının on beşinci günün gecesinde Mukaddes Emanetler'in bulunduğu Has Oda'da bizzat padişahın da katıldığı bir temizlik merasimi yapılırdı ve padişah gül suyuna batırılmış süngerlerle Hırka-ı Saadet'i temizlerdi.³²⁷ Topkapı Sarayı 1830'larda II. Mahmud(1808-1839)tarafından hemen hemen terkedilmiş olsa da, kendisinden sonra gelen padişahlar her yıl ramazan ayının ortasında Hırka-ı Saadet merasimini yapmayı ihmal etmemişlerdir.³²⁸ Kurban Bayramı da, Ramazan Bayramı kadar önemliydi ve halk büyük bir özveriyle bugünü de kutlardı. Halk, Ramazan bayramında olduğu gibi sabah kalkıp namaza ve bayramlaşmaya gider, yeni kıyafetler alınır, sadakalar verilir. Kesilen etlerin bir kısmı da Garnett'ın değindiği gibi dağıtıldı.

---

³²² Garnett, **Turkish People**, s. 149

³²³ Mehrdad Kia, **Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat**, 1. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013, s. 147

³²⁴ Kia, a.g.e., s. 148-149

³²⁵ Quatert, a.g.e., s. 240

³²⁶ Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, s. 116

³²⁷ Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, s. 116

³²⁸ Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, s. 117

Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Cuma günleri haricinde, hacılık da Müslümanlar için önemli bir ibadettir. Bu kutsal vazife Garnett gibi birçok seyyahın da ilgisini çeker. Garnett' a göre hacılık gerçek müminlerin hayatında en önemli iştir. Çünkü gelecek hayatta ona manevi nimetler ve hayatının geri kalanında hacı unvanını sağlar. Memleketi ve kutsal topraklar arasındaki mesafe gerçek müminler için engel değildir. Hacının en şiddetli arzusu ölmeden önce kutsal Kâbe'ye erişmektir. Yine Garnett'ın değindiği bir konu tehlikelerin hacıların hevesini kaçıramadığı ve her yıl artan çoğunlukla Peygamberin “uzak yollardan yaya ve cılız develerin üzerinden geçerek” sözüyle Arafat Dağı'ndaki vaazı dinlemek için hacıların toplandığı ve Mina Dağı'nda eskiden kalma adetlere uyararak şeytan taşıdığıdır. Garnett'a göre tam hacılık Mekke'den sonra Peygamberin mezarının bulunduğu Medine, Şam ve Kudüs'teki azizlerin türbelerine, Muhammed'in torunları Hasan ve Hüseyin' in Bağdat yakınındaki Kербela'da bulunan mezarlarına yapılan ziyaretlerle tamamlanır.³²⁹

Garnett bu kutsal görev öncesi müminlerin yapmaları gereken kuralları da sıralar. Bu dini görevden önce Müslüman kişinin dünyevi işlerini sıraya koyması, borçlarını ödemesi, yokluğunda ailesine yiyecek sağlaması gerekir. İstanbul ve komşu yerlerden gelen hacılar törenin yapıldığı İstanbul'un en geniş alanında Kurban Bayramı'ndan önce on dört gün toplanmaktadır. Görkemli ve süslü, develer türbelere götürülmek üzere sultanın hediyelerinin olduğu kutuları, Mekke ve Medine'de aileleri adına sadaka verip iyi şeyler yapan dini vekiller için hediyeleri taşır.³³⁰ Garnett, hacıların kutsal elbisesi ihramı kutsal topraklara ayak basmadan giydiklerinden ve giyilmeden özel abdest alındığından, ihram giyinirken hacıların tıraş olması ve sakallarını uzatmamaları gerektiğinden bahseder. Garnett bu görevin sadece erkekler için değil kadınlar için de olduğunu belirtir. Garnett'a göre hacı olmanın kutsal görevi kadınları da erkekler gibi bağlar ve yetişkin bir kadın sözde bile olsa yola çıkmadan evlenmelidir ya kocası ya da onu peçesiz görmeye hakkı olan bir erkek ona eşlik eder ve genç kızlarsa sadece aileleriyle gidebilir. Hacılığın yanında Müslümanlar özellikle de Müslüman kadınlar azizlerin türbelerini ziyaret ederler. Garnett daha az öneme sahip bu ziyaretlerin genellikle ya bir yemini yerine getirmek, ya da bir hastalığı, başka sıkıntıları dindirmek için yapıldığına değinir. Hacıların, Peygamberin şu sözünü dikkate aldıklarını söyler: “Eğer sorunlarınız varsa, yardımı mezarlarda yatanlarda arayın, eğer kalbiniz acı doluysa, teselliye kutsal insanların kabirlerinde arayın.”³³¹

³²⁹ Garnett, **Turkish People**, s. 150-151

³³⁰ Garnett, **Turkish People**, s. 152

³³¹ Hz. Muhammed'e atfedilen bu rivayetin sahil olma ihtimali zayıftır. Çünkü bilindiği üzere İslâm'da yalnız Allah'tan istenir.

2.2.4. Osmanlıda Eğitim ve Dervişler

Garnett, entelektüel ilerleme kısmında Osmanlı toplumundaki yüksek sınıfla ilk defa karşılaşan bir yabancıya hem kadınların hem de erkeklerin ne kadar eğitilmiş olduklarına genelde şaşırarak olduğundan ve yetkili kişilerin çoğunluğunun Fransızca bilmekte ve okumakta olduğundan bahseder.³³² Garnett'a göre bütün büyük şehirlerde yabancı dil bilen Türk'e rastlanır ki, bu Batıdaki şehirlerde olduğundan fazladır. Osmanlı seçkinleri ve Osmanlı kültürü, XIX. yüzyıl Osmanlı reform aslının bir ürünüdür ki, siyasal Osmanlıcılığın temelini oluşturduğu kültürel olgudur ve gerçekten de XIX. yüzyılın belirgin bir özelliği de iki dilli Osmanlı aydınıdır.³³³ XIX. yüzyılda Rumeli eyaletlerindeki memurların birçoğu Türkçe dışında bir-iki Balkan dilini, aydın tipi de, Osmanlıca eğitimi yanında Batı dillerinden birini iyi bilmektedir.³³⁴

Eğitim sistemini inceleyen Garnett, iki mevcut sistemden bahseder; biri fetih döneminde kurulan ve tüm Müslüman ülkelerde uygulanan eski sistem ve diğeri de son yüzyılın ilk yarısında başlayan ve son kırk yılda gelişen modern sistemdir. Garnett, birinci grup eğitim kurumlarının mahalle mektepleri ya da cami okulları olan medreseler olduğunu, her ikisinin de çoğunlukla tabii oldukları camilerin ödenekleriyle beslendiklerini ve mekteplerin sekiz yaşını geçmiş kız ve erkekler için eğitim sağladığı bilgilerini verir.³³⁵ Yazara göre sembolik olan yıllık ücreti nadiren ödenir ve iyi para bağış alan bazı okullarda her çocuğa yılda iki kıyafet alınır. Diğer dindar hayırsever bağışçıların ücretsiz yemek ve cep harçlığı sağladığından bahseden Garnett, Avrupa'yla Osmanlı'yı karşılaştırır ve ilköğretimin bu kadar erken başladığı ve yoksul ailelere imkânlardan yararlanmak ve çocuklarına izin vermeleri için teşviğin Avrupa'da başka ülke olmadığında değinir.³³⁶ Garnett 'ın değindiği bu konuya İlber Ortaylı da "Avrupa ve Biz" kitabında değinir. İlber Ortaylı kitabında şu cümleleri kullanır. "Medreseye eskiden herkes girebilirdi, derecelerine göre dört tarafta bir eğitim ağı vardı. Bir genç en yakın kasabadan başlayıp yükselebilir, medreseyi bitirebilirdi ve aynı şey sivil okullarda da devam etmiştir. Yani sivil okula, Tıbbiye'ye, Mülkiye'ye, Baytar Mektebi'ne, Orman Mektebi'ne adım atarsın, beş kuruş harç verilmesi icap etmez, tam tersine talebenin cebine beş kuruş harçlık koyarlar, giydirebilirler, kuşatırlar, yedirirler, okuturlar, yetiştirirler. O kadar ki, yırtık çarıkla dağdan inen çocuk, önce böyle bir okula gelir temizlenir, giydirilir, sonra okula kaydedilir. Bu sistem çok ilginçtir. Batı'da olmayan bir şeydir. Sadece belirli sınıfların hâkim

³³² Garnett, *Turkish People*, s. 160

³³³ Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası*, s. 103,105

³³⁴ Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası*, s. 104,105

³³⁵ Garnett, *Turkish People*, s. 160

³³⁶ Garnett, *Turkish People*, s. 160

olduğu ordular, belli zümreden insanların hâkim olduğu bürokrasiler ortaya çıkmamaktadır. Bu Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si için ortak ve mümtaz bir özelliktir.”³³⁷

Garnett mektepleri inceler ve her ne kadar son yıllarda ilkokul müfredatına okuma yazma eklense de, eğitimin daha çok din ağırlıklı olduğundan bahseder ve medreseleri bazı yönlerden Ortaçağ Avrupa'sındaki üniversitelere benzetir. Varlıklarını sultanların ve asilzadelerin cömertliklerine borçlu olduğunu söyleyen Garnett, başkentte yüzden fazla medrese bulunduğunu ve daha fazlasının da taşralarda olduğunu söyler.

Osmanlı toplum hayatının birçok müessesinde olduğu gibi ilk eğitim ve öğretimi veren Sıbyan mektepleri de Garnett'ın değindiği gibi hayır sahipleri tarafından vakıf şeklinde kurulmuşlardı ve bu nedenle devletin en küçük köyüne varıncaya kadar bu maksatla kurulmuş pek çok vakıf görmek mümkündür.³³⁸ Garnett, medreselerdeki ana derslerin “din” ve “dil” başlığı altında ikiye ayrıldığından ve ilk kısımda Kur'an, Müslüman hukuku, hadisler ve bunun üzerine yorumlar yer alırken ikincisinde dil bilgisi, hitabet, şiir ve hat sanatının yer aldığını belirtir. Başkentte medreselerde öğrenci sayısını 6000 olarak verir.³³⁹

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen birçok gezgin de kitaplarında eğitim kısmını incelemiştir. Ancak bu gezginler, Osmanlı'nın eğitim sistemini pek beğenmemiş, okullarda ağırlıklı olarak dini eğitim verilmesini, bunun yanında basit Matematik, Arapça ve Farsça gibi derslerin öğretilmesini eleştirmiş ve Türklerin dillerinin halkın eğitimini olumsuz etkilediğini savunmuşlardır.³⁴⁰ Bu seyyahlara göre gayrimüslimlerin okulları ve ders programları daha da kapsamlıdır.³⁴¹ Garnett, medreselerin müfredatı ne kadar sınırlı ve eski olsa da, çok önce kurulan medreselerin önemli eğitim merkezleri olduğunu ve sadece dini eğitim değil, bilginin olduğu her branştan dersler verildiğinden bahseder. Garnett, Türkiye'nin gururlanmakta haklı olduğu birçok ünlü şair, tarihçi ve filozofun medreselerden mezun olduğunu, aynı zamanda geçmişte iyi işler yaptıklarını ve varlıklarını meşrulaştırmaktan daha da fazlası olduğunu söyler. Garnett'ın değindiği gibi eski dönemlerde medreseler eğitim veren çok önemli yerler olmuştur. Medreselerde Fıkıh 'tan başka Kur'an, Hadis, Tefsir, Kelam, Ferâiz gibi İslamî; Nahiv, Sarf, Lûgat, Maânî , Badi, Beyan, Adap gibi lisanî; Hesap, Hendese, Mantık, Hikmet, Tıp, Heyet, Felsefe gibi aklî ilimlere ait olan

³³⁷ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, 14. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s. 56

³³⁸ Kazıcı, **Osmanlıda Eğitim Öğretim**, s. 96

³³⁹ Garnett, **Turkish People**, s. 163

³⁴⁰ Şahin, a.g.e., s. 279

³⁴¹ Şahin, a.g.e., s. 279

dersler okutulmuştur.³⁴² Bu bilimlerin birçoğunu bir arada okutan medreseler olduğu gibi, birisi veya bir kaçını okutan medreseler de bulunmaktadır.³⁴³ Meselâ Selçuklularda Konya'daki Sırçalı Medrese'de Fıkıh, İnce Minareli Medrese'de Hadis, Çankırı, Kayseri, Sivas medreselerinde Tıp, Kütahya ve Kırşehir medreselerinde Heyet ve Nücum okutulmuştur, Osmanlılar döneminde Bursa'da Dârü't-Tıp, Edirne'de Dârü'l-Hadis adlarıyla ihtisas medreselerinin kurulmuştur.³⁴⁴ Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'da Mimar Sinan'a Süleymaniye Camii ve Külliyesini yaptırmış ve Süleymaniye Medreseleri adıyla anılan bu medreselerde de verilen eğitimin temelinde aklî ve naklî ilimler yer almakla birlikte, müspet ilimlerin önemi daha da artmıştır.³⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat ilanına kadar memleketin irfan, kültür, adalet ve kısmen de olsa yönetime egemen olan medreselerin, sivil ve askeri hayatın istediği yönetici, hâkim ve diğer elemanları yetiştirmek suretiyle büyük bir hizmeti yerine getirdiği bilinmektedir.³⁴⁶ Ancak ilerleyen dönemlerde medreseler sadece Fıkıh ve Arapça öğretimine münhasır kalarak yetersiz ve verimsiz hale getirilmiştir ve bazı devlet adamları medreselerde ders programlarından aklî fenlerin çıkarılmasına göz yummuşlar hatta aklî fenlerin okutulmamasını hoş görmüşlerdir.³⁴⁷ Kaybedilen topraklar neticesinde Müslüman nüfus göçleriyle iç bölgelerdeki küçük medreselerde büyük bir talebe birikimi meydana gelmesi, Ulema ocaklarına imtiyazlar tanınması, devletin diğer müesseselerindeki bozukluklar, ilmiyeye ait kanun ve geleneklerin çiğnenmesi, tefekkür ve tenkit sisteminin terki ile ilimde ilerlemenin durması, disiplin alanında bozulma, müderrisliğe atanma yönteminin bozulması gibi nedenlerden dolayı medreseler işlevlerini kaybetmiştir.³⁴⁸

Garnett, oryantalist bakış açısını eleştirerek, çok az Avrupalının, Türklerin hak iddia ettiği edebi servetin ya da Osmanlı egemenliğinde yüzyıllar boyunca hüküm süren yüksek seviyedeki kültürün farkında olduğunu yazar.³⁴⁹ Osmanlı hanedanlığındaki otuz dört sultanın arasında yirmi birden fazlası entelektüel olduğunun ve bu sultanların on bir tanesinin, genç nesiller tarafından sıra dışı şairler olarak bilinmekte ve sadece asil prensler değil, vezirler müftüler, ülkenin okumuş kesiminin de sivil askeri ve politik işlevlerine şiir tutkusunu da eklemiş olduklarına değinir. Garnett bu konuda oldukça haklıdır. Mesela Osmanlı padişahlarından İkinci Bayezid Osmanlı hükümdarlarının âlim ve şairlerindedir.³⁵⁰ Yavuz Sultan Selim, Farisi şiirleriyle Kemal-i Hocendi,

³⁴² Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2003, s. 150

³⁴³ Şanal, a.g.m., s. 150

³⁴⁴ Şanal, a.g.m., s. 150

³⁴⁵ Şanal, a.g.m., s. 151

³⁴⁶ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 81

³⁴⁷ Şanal, a.g.m., s. 153

³⁴⁸ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim*, s. 166, 168

³⁴⁹ Garnett, *Turkish People*, s. 164

³⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014 s. 74

Hafız-ı Şirazi ve Hüsrev-i Dehlevi'yi taklit ederek çok başarılı olmuş, Türkçe şiirler de yazmıştır.³⁵¹ Ataları gibi Kanuni Sultan Süleyman, III. Selim de çok güzel şiirler yazmıştır. Garnett, iklim ve doğanın insanın karakterinde, zekâsında, düşünce ve inanışlarında önemli rol oynadığına inandığı için açık mavi gökyüzü, güneşle dolan atmosfer, çiçek ve meyve dolu düzlükler, Türklerin elde ettiği yerlerdeki deniz, akarsu ve kümelenmiş dağlarla birleşen İslam'ın huzuru ulusal şiire dini, mistik ve romantik karakter sağladığını belirtir.³⁵²

Osmanlı biyografik sözlüklerinde oldukça sıra dışı miktarda hem yazar hem de şairlerin adları bulunur. Ancak öyle zannediyorum ki, hiçbir dilde bu ulusun edebiyatının tüm tarihini anlatan bir eser bulunmamaktadır. Anadolu'ya gelmeden önce fars diyarını hükümleri altına alan Selçuklu sultanlarının saray dili Farsça olmuştur. Daha az medeni olan ırk, hükmü altına aldığı daha üst medeniyete sahip insanların dilini benimsemiş ve bu dil Selçukluların varisi olan Osmanlı Türklerinin de edebiyat dili olmuştur.³⁵³ Farsça şiirler gibi, Osmanlıca'nın temel özelliklerinden biri de sözlük anlamının altında gizli ve manevi öneme sahip anlamları da barındırmasıdır. Belli sayıda bilinen şiirler dini ve ahlaki eserler olması sebebiyle okunabilir. Ancak onların gizli manasına ulaşabilecek anahtarı olan kişiler için şiirlerin çoğunda insan ruhunun yaratıcı ile bir olmasını arayan duyguların temsil edildiği manevi alegoriler veya en yüksek mertebedeki ruhani güzellik ve erdem arzusu da bulunur. Gazeller veya kasideler uzun şiirlerle aynı karaktere sahiptir. 14. yüzyılın ilk yarısından sonra Türkler için Farsçadan vazgeçilmeye başlanmıştır. Sonraki yüzyılın sonlarında doğru eleştirmenlere göre bu dilde yazılan hem beyitler hem de düzyazılar kabadır ve incelikten yoksundur. Ancak Orhan Döneminde gelişen ilk Türk yazarlardan biri o kadar saygı kazanmıştır ki, bugün "Osmanlı edebiyatının babası" olarak görülmektedir. Doğulu yazarlar her zaman gerçek isimlerini saklamışlardır. Bu yazar da aynı şekilde "Âşık" mahlasını kullanmıştır. O zamanki geleneklere göre âlim tabakasının yüksek mevkiinde olduğunu göstermek için ismine paşa da eklenmiştir. Emir, hünkâr, şah, paşa gibi onursal olan bu unvan genelde Türk şair ve âlimlerin isimlerinin sonuna eklenir. Mevlevi tarikatının üyesi olan Âşık Paşa başlıca ünlü sofilerdendir. Bu tarikatın kurucusu doğuluların "şairlerin prensi" olarak kabul ettiği Farsça kaleme aldığı Mesnevisiyle Celalettin'dir. Bu birkaç tanınmış ilk dönem Türk yazarlarına rağmen Osmanlı edebiyatının gerçek klasik dönemi, 1520 yılında muhteşem Süleyman'ın tahta çıkmasıyla başlamıştır. İki yüz yıl sonra sona ermiştir. Sultanın döneminde "kılıç ve kalemin asla kurumadığı" söylenir. Ne kadar dışarda düşmanlarıyla çarpıştıysa bir o kadar da ülkesinde sanatı teşvik etmiştir. Türk

³⁵¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 76

³⁵² Garnett, **Turkish People**, s. 165

³⁵³ Garnett burada eksik ve alışıldık oryantalist kalıp içinde bir bilgi vermektedir. Gerçekte Selçuklularda Edebiyat dili Farsça, İlim dili Arapça ve ordunun dili Türkçe olmuştur. Sarayın ve bürokrasinin dili ise esas olarak Farsça olmakla birlikte önemli oranda Türkçe de kullanılmıştır. Ayrıca medeni olarak aşağı olan fatihin, üstün olanın dil ve kültürünü kabul ettiği kalıp yargısıyla bakıldığında, Doğu Roma topraklarını fetheden Türklerin Rumca'yı değil de Türkçeyi kullanmaları, Bizans'a üstünlüklerinin göstergesi olmalıdır. Ancak hiçbir oryantalist, Türklerin Doğu Roma'ya kültürel bakımdan üstün olduğu görüşüne yanaşmamaktadır. Şu halde oryantalizmin çifte standardı ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki İran coğrafyasında Türk nüfus arttıkça Türkçenin her alandaki hâkimiyetinin genişlediği ve Fars ve Arap dillerinin imkânlarını da kullanmak suretiyle edebi kabiliyeti çok yüksek bir Türkçenin ortaya çıktığı da bir hakikattir. Ayrıca bu tek taraflı bir etkilenme de değildir. Aynı şekilde Farsça ve Arapça da Türkçeden çok şeyler almıştır

bilim adamları ve şairlerin altın çağı onun döneminde başlamıştır. Baki büyüleyici gazeller yazmış, Fazlı, mistik alegorisi “Gül ü Bülbül”le ölümsüz bir üne sahip olmuştur. Bu klasik dönemin ortasında ortaya çıkan edebiyatçılardan en önemli yazarlarından biri Kâtip Çelebi’dir. 1658 yılındaki ölümünün ardından çok sayıda tarih, biyografi, kronoloji, coğrafya ve diğer konularda da kitaplar bırakmıştır. Bu edebi dönem 18. yüzyılın başlarında oraya çıkan Nedimle birlikte kapanır.³⁵⁴ Eleştirmenlere göre Nedim, Osmanlı şairleri arasında tek başına kalmıştır. Çünkü kendinden önceki şairlerin aksine dizelerinde sevinç ve canlılık vardır. İslahatçı 2. Mahmut dönemi Osmanlı edebiyatı ve tarihi açısından çok geçişken bir dönemdir. Batı’nın Doğu ile mücadelesinde en son aşamasına girdiği bu dönemde son doksan yılda yenilikçi Türkiye’nin yaptığı başarılı değişikliklerin ilk belirtilerini görebiliriz. XIX. yüzyılın ilk yarısında hala Fars etkisi vardır ve yapıtlardaki yeni stil az fark edilir. Bu dönemim başlıca şairleri Fazıl Bey, İzzet Molla, Pertev Paşa ve Vasfi’dir. Avrupa’yla ilk samimi ilişkiler Fransız dilinin benimsenmesi ve edebiyatlarının çalışılmasıyla olmuştur. II. Mahmut döneminde başlayan istikrarlı bir şekilde gelişen bu reformist eğilimle XIX yüzyılın ikinci yarısında söyleyişteki eski şişirilmiş ve görkemli stili sadeleştirmek için yeni edebi okul doğmuştur. İlk değişim Reshid Akif Paşa’nın siyasi yazılarında gözükse de, bu modern yöntemi şiir ve düzyazıda kullanan Şinasi’dir.³⁵⁵

Garnett eğitim bölümünde Kani, Şeyh Galip, Yazıcıoğlu Muhammed, gibi şairlerden de bahseder, 1857 yılında doğan Elias John Wilkonson Gibb’ in yazdığı “Osmanlı Şiir Tarihi” adlı kitabından yararlanır. Kitapta Mevlana ve Yunus Emre gibi tasavvuf edebiyatının önemli bir ismi olan Âşık Paşa’ya Garnett geniş yer ayırır ve iki şiirine (bir tanesini Mr. Gibb’den almıştır) kitabında yer verir. Yazarın değindiği gibi Âşık Paşa, meşhur “Garipname” adlı eserini Farsça değil Türkçe yazmıştır ve o dönemin en önemli Türkçe eserlerinden biridir.

Ulema sınıfından olan babaların kızlarını eğitmeleri ve bu sınıfa mensup kızların cemiyet içindeki yerleri ve davranışları az bilinen bir konudur.³⁵⁶ Garnett, kitabında bu uzun ve muhteşem Türk yazarları listesinde kadın yazarların da olduğundan ve XV. yüzyıldan sonra Osmanlı kızlarının zaman zaman çağdaşlarını kalemiyle etkilediğinden bahseder. Kadın şairlerle ilgili örnekler verir. Kitabında bu bölümün bulunması çok önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti’nde kadının yeri olmadığını düşünen Batılılara karşı bir cevap niteliği taşımaktadır. XVI. yüzyıllarda Kınalızade kayıtlara, ilk Türk kadın şair olarak geçen yetenekli Zeynep’in dilini methetmiştir. Garnett bu methiyeye kitabında yer verir. Kınalızade “Bu gelinin ilim ve şiir yeteneği sır perdesi ve sakladığı mahcuplukla örtülmemiş ve gizlenmemiştir. Güzelliğinin pembeliği, çekiciliğinin lekesi,

³⁵⁴ Bilindiği üzere, edebiyat tarihçilerince Nedim (1681-1730) değil, Şeyh Galib (1757-1799) Divan şiirinin son büyük şairi kabul edilir.

³⁵⁵ Garnett, **Turkish People**, s. 166-172

³⁵⁶ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 45

ayva tüyü tüm dünyada hayranlık uyandırır, her kadın ve erkeğin ona bakmasına neden olur” der.³⁵⁷ Kınalıhad'nin yanı sıra, biyografik şair ve eleştirmen Latifi'nin de ondan, fevkalade kadın olarak bahsettiğine değinir ve Latifi'nin Zeynep için şu sözleri söylediğine değinir: “Allah onun kusurlarını örtsün. O soylu birinin kızı, namuslu, erdemli bir bekârdır. Birçok iyi zihinsel yetenek ona bahşedilmiştir. İlim sahibi adamlar onun irfanıyla hayrete düşer. Ondaki bu göz kamaştırıcı nadir yeteneği gören babası sanat ve fen bilimlerinde ona hocalar sağlamış ve Arap ve Fars şairlerin eserlerini eline vermiştir.” Garnett'a göre klasik çağda edebi biyografilerde bulunan takdir edici Osmanlı kadın şairler vardır ve kimliklerini gizleyerek mihri (aşkın hizmetlisi), sıtkı (dürüstlük) ve fitnat (tez canlılık) mahlaslarını kullanmışlardır.³⁵⁸ Divan şiirinin ilk kadın şairlerinden olan Zeynep Hatun babasının hem ilim hem de sanatla uğraşması nedeniyle iyi bir eğitim almıştır ve kaynaklarda da Zeynep Hatun'un iyi yetiştirildiği, Arapça ve Farsça öğrendiği, Farsçayı şiir yazacak derecede bildiği zikredilmiştir.³⁵⁹ Garnett'ın Mihri diye sözünü ettiği kadın yazar büyük ihtimal Mihri Hatun'dur. Amasya'da doğan Mihri Hatun, sade bir dille yazdığı şiirlerinde daha çok duygularını ifade etmeye çalışmış, tabii, samimi ve külfetsiz bir üslup kullanmıştır.³⁶⁰ II. Mahmud'un kız kardeşi Hibetulla Sultan ve Leyla Hanım'a da değinen Garnett, çok yetenekli olduklarını belirtir.³⁶¹

Garnett eğitim bölümünde bahsedilen mahalle mekteplerinin yanı sıra o zaman da bulunan kasaba ve büyük şehirlerde de devlet destekli Rüştiye altında ilkokullar olduğundan bahseder ve detaylı bilgiler verir.³⁶² Erkek çocuklar parasız alınmaktadır ve okuma yazmanın yanı sıra aritmetik, Türk tarihi, coğrafya gibi dersler öğretilmektedir. Yine sayıca az olmasına rağmen devlet destekli ortaokul veya idadiyeler vardır. Büyük çocuklar, Fransa ve Almanya'nın eğitim sisteminin model alındığı modern ihtiyaçların öğretildiği ve her dersin zorunlu olduğu daha üst okul ve akademilere kabul almak için daha özel bir eğitime alınırdı. Askeri okullar ve akademiler, deniz harp okulu, askeri ve sivil tıp fakültesi ve bunun yanında memur, avukat, inşaat mühendisi yetiştirmek için de çeşitli kurumların olduğundan söz eden yazar, Fransa'da bulunan müesseseler taklit edilerek Ali ve Fuad paşaların ortak katkısıyla 1869 yılında bir lise kurulduğuna değinir ve bu kurumda din ve ırk ayırt edilmeden Sultan'a bağlı olan tüm tebaanın özgür bir eğitim almasının tasarlandığından bahseder.³⁶³ Burada, Garnett'ın bahsettiği lise büyük ihtimal Galatasaray Lisesi'dir. Garnett da eğitim sistemini birleştirirken üç farklı dinin ön yargıları nedeniyle zorluklar olmasına rağmen lise yedi farklı mezhepten üç yüz elli öğrenciyle eğitime başladığını ve iki yıl

³⁵⁷ Garnett, **Turkish People**, s. 174

³⁵⁸ Garnett, **Turkish People**, s. 175

³⁵⁹ Hasan Aksoy, “Zeyneb Hatun”, cilt: 44, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, s. 360,

³⁶⁰ İsmail E .Erünsal, “Mihri Hatun”, Cilt: 30, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2005, s. 37-38

³⁶¹ Garnett, **Turkish People**, s. 175

³⁶² Garnett, **Turkish People**, s. 175

³⁶³ Garnett, **Turkish People**, s. 175-176

içerisinde sayının ikiye katlandığı bilgisini verir. Vilayetlerde şube açılması önerileri asla gerçekleşmemesine rağmen, mevcut kurum başarılı olmaya devam ettiğine ve seçkin, çağdaş Osmanlılardan bazılarının burada eğitim aldıklarına değinir. Mekteb-i Sultani (Galatasaray), Mülkiye gibi okullar imparatorluğun her din ve dilden cemaatleri arasında Osmanlı aydınları yaratmış ve bir bakıma Avrupa'ya öğrenci gönderme işlemine son vermek içinde kurulmuştur.³⁶⁴

Garnett kızların eğitimine de değinir. Sultanın himayesinde kızlar için imparatorluğa ait bir lise kurulma aşamasında olduğunu ve sayıları fazla olan yüksek sınıfa mensup Türk kızları son yarım yüzyıldır yabancı öğretmenler tarafından evde eğitildiğinden, Avrupa dilleri, başarıları ve genel kültürü konusunda uzmanlaşma yolunda olduklarından bahseder.³⁶⁵ Bütün şehir ve büyük kasabalarda da orta sınıfa mensup kızlar için gündüz okulları bulunmakta olduğu ve katılımın oldukça yüksek olduğu bilgisini verir. Kız çocuklarının ilköğretimin ikinci basamağı sayılan okullarda okuması için kız rüştiyeleri (İnas Rüştiyesi) açılmaya başlanmıştır ve ilki 1859'da, İstanbul'da açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'dir.³⁶⁶ Tanzimat maarifinin en önemli girişimlerinden biri, ortaöğretim alanında İnas Rüşdiyeleri açarak kız çocuklarının eğitim olanağını geliştirmek olmuş, kız çocuklarının sayılarının artması ve XIX. yüzyıl sonunda eğitim derecesinin liseye kadar yükselmesi Muallime Hanımlar adında yeni bir meslek grubunun ortaya çıkmasını sağlamış, kadının özgür çalışma hayatına girişi, Türk tarihinde sanayiden önce eğitim alanında olmuştur.³⁶⁷

Garnett yaptığı incelemede, son yıllarda eğitimin hiçbir departmanında askeri okullardan daha fazla ilerleme kaydedenin olmadığını ve mevcut durumlarının büyük ölçüde Sultanın kişisel ilgi ve denetimine bağlı olduğu bilgisini verir. İlkokul askeri eğitiminin, Mektebi-i Rüştiye denilen devlet destekli otuz altı okulda verildiğini, öğrencilerin on-on dört yaş arası erkek çocuklar olduklarını ve bu okulu geçenlerin ortaokullara başladığından ve Fransız dili ve askeri konularda uzmanlaştıklarından bahseder. Osmanlı devletinde XVIII. yüzyıldan itibaren başlatılan reform çalışmaları eğitim kurumlarını da içine almıştır.³⁶⁸ Reform hareketleri ihtiyaca göre, öncelikle asker sahada başladığından, ilk açılan modern eğitim kurumları da (Ordu ve Donanma mühendishaneleriyle, Tıbbiye Mektebi gibi) askeri okullar olmuştur.³⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda, XIX. yüzyıl başından itibaren orduda ve mülki idaredeki modernleşme dolayısıyla laik niteliğe yatkın, modern eğitim veren okullar kurulmuştur ve bunlar dini eğitim kurumlarının yanı başında

³⁶⁴ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 216

³⁶⁵ Garnett, *Turkish People*, s. 179

³⁶⁶ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 213

³⁶⁷ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 285

³⁶⁸ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 402

³⁶⁹ Ürekli, a.g.m., s. 402

ve onların aleyhine yayılıp gelişmeye başlamışlardır.³⁷⁰ Garnett, sağlık konusuna da değinir ve şu andaki saltanatın yaptığı dikkate değer ilerlemenin tıp konusunda olduğundan söz eder.

İstanbul'daki sivil tıp üniversitesi 1200 öğrenciyi tıp mesleğine hazırlamaktadır. Okul din ve ırk ayırt etmeksizin tüm Osmanlı tebaasına açıktır. Öğretim kadrosu yetenekli Alman profesörlerinden oluşur. Burada alınan eğitim çok takdir edilmektedir. Üniversite istekli öğrencilerle aşırı kalabalıktır. Eğitim altı yıl sürmektedir. Bu sürecin sonunda en umut vaat eden öğrenciler daha üst eğitim almak için Fransa ya da Almanya'ya yollarını ya da tıp bölümünün özel departmanlarında uzmanlık yaparlar.³⁷¹

Garnett'ın bilgisini verdiği okul, Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında kurduğu, Sivil Tıp Okulu "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye"dir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin idaresi başlangıçta Askeri Tıbbiye idaresine bağlıken zamanla Maarif Nezareti'ne bağlanmış, ancak bilimsel anlamda Askeri Tıbbiye ile sıkı ilişkiler içinde olunmuş, öğretim başlangıçta beş yıl olarak planlanmış olsa da 1872'den itibaren altı yıl olarak sürdürülmüştür.³⁷²

Garnett, bu bölümün son kısmında 1728 yılına kadar Türkiye'de kitap basımının olmadığından ve ilk basılan kitabın Türkçeye çevrilen Arapça bir sözlük olduğuna değinir.³⁷³ Garnett'a göre bugüne kadar Türkler güzel el yazmalarına basılı kitaptan daha fazla ilgi göstermiştir ve İranlılar haricinde Avrupalılar ve Doğululardan daha fazla etkili ve saygın hat sanatına sahip olmuşlardır. Kur'an'ın hâlâ el yazması olarak kullanıldığına değinen Garnett, mektup yazmanın da sanat olarak görüldüğünü belirtir. Kâtiplik gibi mühür üretiminin ticareti de Müslümanlar için devam ettiğini ve bir kişinin başkasının mührüne sahip olamayacağı inancı taşıdığı için, doğuluların imza yerine mühür tercih ettiğini vurgular. Sadece Türkler arasında değil Hristiyanların yüksek tabakasında da iş ve kişisel mesajların ağızdan çıkan sözle yapılmasının gelenek olduğuna değinir. Osmanlı Devleti'nde ilk kitap Şubat 1729 yılında basılmıştır.³⁷⁴ İlk basılan kitap Garnett'ın değindiği gibi 1010 yılında ölen büyük Türk dilcisi Cevher'in Sıhah adındaki Arapçadan Arapçaya sözlüğünün Türkçeye çevirisidir.³⁷⁵ Osmanlı eyaletlerinde özellikle de Dalmaçya'da Türk egemenliğinde olan köylerde mahalli gazeteler yayımlanmış ve satılmıştır.³⁷⁶

³⁷⁰ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 211

³⁷¹ Garnett, **Turkish People**, s. 178

³⁷² Abdullah Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş", **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, 2017, 70 (3), s. 130

³⁷³ Garnett, **Turkish People**, s. 179

³⁷⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 72

³⁷⁵ Mustafa Kınık, "İbrahim Müteferrika ve Yayımladığı İlk Kitaplar", **Kalem İş Dergisi**, Cilt: 2, sayı: 4, s. 32

³⁷⁶ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 630

Osmanlı İmparatorluğunda devlet tarafından izin verilmesine rağmen, matbaanın gelişmemiş olmasının nedeni herkesin sandığı gibi gericilikten kaynaklanmaz.³⁷⁷ Asıl neden Garnett'ın da belirttiği gibi Türklerin güzel el yazmalara daha fazla ilgi göstermesidir. Çünkü Osmanlı toplumunda “hatlı yazı sanatının Avrupalıların hayranlığını çekecek kadar kaliteli ve üstün olması neticesinde, hattatlar sayıca çok olan bir meslek grubu oluşturmuşlardır.³⁷⁸ Kont Marsigli, 1727 yılında İstanbul’da 90.000 hattatın bulunduğunu söyler ve buna bağlı olarak sahaflar, kalemciler, mücellitler, divitçiler ve benzeri esnaflar resmi matbaanın gecikmesinde önemli rol oynadıklarını belirtir.³⁷⁹

Osmanlı Devletinde dervişler önemli bir yer tutmaktadır. Tasavvuf, İslâm’ın zahir ve bâtin hükümleri çerçevesinde yaşanan manevi ve derunî hayat tarzıdır ve tasavvufa dair yazılan ilk eserlerde sûfi kelimesinin bir unvan biçiminde ortaya çıkışı ve kökeni üzerinde durulduğu hâlde, tasavvuf kelimesinin nasıl türetildiği hususuna bir iki müellif dışında temas edilmemiştir.³⁸⁰ Batı’da tasavvuf “kâinatın sırlarını, kanunlarını ve bunların üzerinde tasarruf etme yollarını öğreten akım” anlamında “theosophy” veya herhangi bir dinin derunî, ruhanî yönünü belirten “mistisizm” şeklinde algılanarak İslâm mistisizmi diye ifade edilmiş, ancak tasavvufla mistisizm arasında belirgin farklar bulunduğunun anlaşılması üzerine “sufizm” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.³⁸¹ Oryantalist ressamın tablolarında tekkelerde dervişlerin yaptıkları merasimlere ilişkin görüntüler de çokça yer almaktadır.³⁸² Seyyahlar, Osmanlı toplumunun dini yaşamı içinde en çok ilgi çekici unsuru olan dervişler ve onların yaşamları hakkında okuyucuya geniş bilgi vermiştir.³⁸³ Oryantalistlerin tasavvufi konuları fazla ele almasının nedenlerinden biri de İslâm’ın orijinal bir din olmadığı, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi diğer dinlerden istifade ile ortaya çıktığının aşılacak istenmesidir.³⁸⁴ Başlangıçta alay edilen ve Hristiyanlığa rakip olarak görülen tasavvuf, sonraları Hristiyanlığın müttefiki bir inanç sistemi şeklinde gösterilmeye çalışılmış ve sofilerin az bir gayretle Hristiyanlaştırılabileceği teması işlenmiştir.³⁸⁵ Garnett’da kitabındaki bu bölüme tasavvuf ve özgür düşünce ismini koymuştur ve diğer seyyahlar gibi tasavvufi sistemi açıklamıştır, dervişler ve tarikatlar hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu bölümün en dikkat çeken kısımlarından biri Garnett’ın tezidir. Garnett’ a göre Doğuda yaşayanlar, İslâm’ın manastır tarzı bir

---

³⁷⁷ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 630

³⁷⁸ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 630

³⁷⁹ Kınık, a.g.m., s. 27

³⁸⁰ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, cilt: 40, **TDV, İslam Ansiklopedisi**, 2011, s. 119

³⁸¹ Öngören, a.g.m., s. 119

³⁸² Şahin, a.g.m., s. 238

³⁸³ İbrahim Şirin, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, **Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye**, s. 17

³⁸⁴ Derin, a.g.e., s. 33

³⁸⁵ Derin, a.g.e., s. 33

ibadete karşı olmasına rağmen, tasavvuftan vazgeçmezler ve dini asıl uygulamanın bu tarikatlardan geçtiğine inanırlar. Garnett, İslam tasavvufisi hakkında geniş bilgilere kitabında yer verir.

İslam tasavvufisi Müslüman dünyasının din adamı ve evliyalarından oluşan dervişlerin tarikatında bulunur. Manastır sistemi İslam ruhuna aykırıdır ve kurucusu tarafından açıkça yasaklanmıştır. Doğu zihniyetine takva amacıyla dünyadan çekilerek devam ettirilen yaşam tarzı oldukça çekici gelmektedir. Öyle ki, bu eğilim peygamberin öğütlerinden bile daha güçlüdür. Tasavvuf prensip olarak dinden daha çok dini uygulamaya geçirme biçimidir. Kendini bütün dogmalara uyarlar. Bu cemiyete mensup en eski üyeler Peygamberin öğretilerine sadakat yemini etmiş ve vatandaşlar gibi görevlerini uygulamaya devam etmiştir. IX. yüzyılda İslam'ı sallayan ve birçok mezhebin çıkmasına neden olan büyük dini hareket, sufizm olarak bilinen, dervişlerin ortaya çıkardığı tasavvufi öğretileri kapsayan dini felsefenin doğmasına neden oldu. Bu ilk tarikat toplulukların kurucuları irfan sahibi ve engin kültüre sahip aynı zamanda evliya hayatı süren kişilerdir. İlk Türk emiri Orhan Döneminde, sultan unvanı daha sonra verilmiştir, Türkler Anadolu'ya ilerleyip Bursa'yı fethedince bu olağanüstü başarısına katkı sağlayan ve ordusunda bulunan bu kutsal kişilere Orhan, dernekler ve okullar bahsetmiş içlerindeki en seçkin şeyhleri görevlendirerek paşa gibi onursal unvanlar vermiştir. Paşanın yanına âşık, muhlis gibi isimlerde eklenmiştir.³⁸⁶

Derviş tarikatlarıyla ilgili bilinenlerin çoğu Osmanlılar zamanındadır.³⁸⁷ Bu tarikatların Osmanlı toplumunda önemli bir yeri vardır ve kökenleri, İslamiyet'in ilk çağlarına; inançları ve uygulamalarının çoğu Antik çağlara kadar uzanır.³⁸⁸ Garnett, savaş durumunda birçok şeyh ve tarikata mensup kişi orduya katıldığından, birlik komutanlarının memnuniyetle onların hizmetlerini sağladığından ve onlara büyük saygı ve nezaketle yaklaştığından bahseder. Garnett, ayrıca bu şeyhlerin kampta gece gündüz çadırlarında niyaz edip, oruç tuttuklarına ve orduda müminlerin başarısı için dua ettiklerine, birlikler arasında dini bir coşku sağladıklarına değinir. Yazarın verdiği bilgilere göre, dervişler harekâtın arifesinde kampta heyecanla dolaşarak Peygamberin, İslam adına savaşınlara ve savaşta ölenlere vaat ettiklerini anlatır ve kendi dini coşkularıyla askerlerin cesaretlerini diriltip uyandırmak için uğraşmışlardır.³⁸⁹ Yine Garnett İstanbul'un fethinden örnek verir. Çağın en ünlü dervişi Ak Şemseddin Peygamberin önceden İstanbul'u fethedeceği söylediği Fatih'in yanında gece gündüz bulunduğunu ve İstanbul düşerken de orada olduğunu, onunla birlikte yetmiş yedi diğer seçkin ve Allah'ın sevgili kutsal adamlarının Sultana unutulmaz kuşatmada eşlik ettiğini söyler.³⁹⁰ Osmanlı birlikleri Balkanları fethettikleri

---

³⁸⁶ Garnett, **Turkish People**, s. 185

³⁸⁷ Lewis, **Ortadoğu**, s. 301

³⁸⁸ Lewis, **Ortadoğu**, s. 301

³⁸⁹ Garnett, **Turkish People**, s. 186

³⁹⁰ Garnett, **Turkish People**, s. 187

zaman, savaşçı Hacı Bektaş, şair Mevlana Celaleddin ve Bahaddin Nakşibendi'nin düşüncelerini yayan din adamları orduya eşlik etmiş, hatta bazen onlardan da önce oraya gitmişlerdir.³⁹¹

Bernard Lewis'e göre, eskiden beri ibadetinde gösterişsiz, öğretilerinde soyut siyasetinde mesafeli ve gerçekçi olan yerleşik İslam inancı, nüfusun önemli kesimlerinin dinsel ve toplumsal arzularını tatmin etmede başarısız olmuş ve bu tatmin Ortaçağ da genellikle ulema tarafından aykırı olmasıyla damgalanmış çeşitli Şii gruplarında bulunmuştur.³⁹² Gösterişsiz cami ibadetlerine eklenen tekkelerde müzik şarkı ve dansın yardımıyla insanı vecde sürükleyen zikirler yapılmış ve öğretileri uygulamaları Şeriat savunucuları tarafından eleştiriye maruz kalmıştır.³⁹³ Tarikatlar sadece İslam' a has bir özellik değildir. İnsanoğlunun en zayıf yanlarından biri, din ve Allah inancı olduğu için, her dini inanış farklı tarikatların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hristiyanlıkta ve Yahudilikte de çok farklı tarikatlar vardır. Osmanlı İmparatorluğunda da birçok tarikat olduğu doğrudur. Her tarikatın kendine has inancı, doğrusu ve ibadet şekli olmuştur. Bu tarikatların özelliklerinin hepsinin incelenmesi ayrı bir çalışma konusudur. Kimileri sadece inançlarını yaşamaya çalışıp ve İslam'ın yayılmasına oldukça fazla katkı sağlarken, kimileri de siyasetin içine girip, halkı kışkırtarak Osmanlı Devleti'ne zarar vermiştir. Popüler olan mutasavvıf tarikatlar Müslüman halkın gündelik yaşamını oldukça fazla etkileyerek, devlete karşı gerçekleşen pek çok ayaklanmaya önderlik etmiştir.³⁹⁴ Birçok Oryentalist bu tarikatları ve tasavvufi düşünceyi inceleyerek ve gözlemleyerek, kendi amaçları doğrultusunda okuyucuya vermeye çalışmıştır. Garnett'in da değindiği gibi, en çok bu dervişlerin öğretilerinin Şii kaynaklı olduğunu belirtilmiştir.

Türkiye'deki derviş tarikatları görünüşte Ortodoks Sünnilere uyduklarını iddia etse de, öğretilerindeki birçok noktanın Heteredoks Şiiilerden ödünç alındığı suçlaması vardır. Bu yüzden din adamları sık sık Ulemalar ile karşı karşıya gelir. Dervişlerin ünü ve saygınlığı arttıkça birçok tarikat, asıl kuralların ağırlığı ve ihtiyatlığı konusunda rahatlama gösterdi. Düşmanları onlara karşı kesin ve ciddi suçlamalar yaptı. Kur'an'ın öğretilerine yenilik yapmaya çalışmak, Kur'an'ın yasakladığı uygulamaları takip etmemek, Allah'ın varlığını inkâr etmek, kurulan okullarda saygısızlığı öğretmek ve hem insani hem de ilahi tüm kanunlara aykırı davranmakla suçlandılar. Derviş tarikatlarının eğilimleri, Ulemalar'a göre İslam'ın öğretilerini tehdit etmekteydi. Yaptıkları Kur'an'ın ruhundan farklı, Katolik kilisesinin "Kutsal Rahiplik", "Havarilerin birbiri ardına gelmesi" anlayışına benzemekteydi. Ancak şuna şüphe yok ki, Sultan ve yardımcıları ne zaman dervişlere karşı düşmanlık gösterse de, bunun sebebi dinden ziyade siyasi amaç için olmuştur. Hukukçular tarafından dervişlere karşı düşmanlık gösterilmesine

³⁹¹ Mark Mazower, **Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 113

³⁹² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 546-547

³⁹³ Lewis **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 547

³⁹⁴ Kia, a.g.e., s. 173

karşın, XVI. yüzyıla kadar hükümet tarafından onlara karşı hiçbir önlem alınmamıştır. Politik olaylardan dolayı devlete karşı olası tehlike olarak görülmüşlerdir. Bu tarihte din adına İran'da yeni bir hükümdarlık kurulmuştur. Sofi felsefesi her zaman bu ülkede popüler olmuştur ve İran her zaman Şii sapkınlığının ve derviş cemiyetlerinin kalesi olmuştur.³⁹⁵

Ulemanın devlete yaklaşması, kaçınılmaz olarak halktan uzaklaşmasına yol açmış ve sıradan Müslümanlar için ulemanın yerine çok daha farklı bir dindarlığın temsilcileri olan Sufi şeyhlere geçmiştir.³⁹⁶ 16. yüzyıl başından itibaren, Osmanlı Devleti ve ulema, Arap topraklarını fethetmeye başlayıp da, hilafet sorumluluğu ile İran Heterodoksluğunun tehlikelerinin daha çok bilincine vardıkça, Ortodoks olmayan ve bazen sapkın denilebilecek bu hareketlere saldırılar da başlamıştır.³⁹⁷

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşundaki rolü dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunda tarih boyunca nüfuzunu koruyan Bektaşilik, gerek oynadığı siyasi roller ve arz ettiği farklı dini inanç ve telakkileri birleştiren bağdaştırımacı yapısı, gerekse devletin XVI. yüzyıldan itibaren resmen tanıdığı tek gayri Sünni (heterodoks) tarikat olması sebebiyle en çok ilgi çeken ve araştırılan tarikat olmuştur.³⁹⁸ Yeniçeri birlikleri arasında sıkı bağlar olan, Osmanlıda büyük sayılarda mensubu olan Bektaşî ve Mevlevî tarikatlarına şüpheyle de bakılmıştır ve her ikisi de Osmanlı saltanatında büyük bir rol oynamıştır.³⁹⁹ 17 Haziran 1826 günü yapılan bir duyuruyla, Sultanı rahatsız edilen Yeniçeri ocağının yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla bilinecek olan yeni bir ordu oluşturulmuştur.⁴⁰⁰ Şeyhülislam ve ileri gelen ulemanın da desteğiyle Bektaşî dervişliği kanundışı ilan edilmiş, dergâhları yıkılmış, önde gelen üç Bektaşî öldürülmüş ve geri kalan dervişler de sürülmüştür.⁴⁰¹

Yeniçeriler Bektaşî tarikatına yakın olduğu için, yeniçerilerden korkan hükümet tarikatlarla genelde dost olmuştur. Devlet bu korkutucu askeri kuvveti gücendirmekten korktuğundan bir şey yapmamıştır. Mouradja D'Ohssor'un "şair, baba ve kardeş katili, mistik, tiran ve fatih"⁴⁰² diye nitelendiği I. Selim bile ölenlerin mezarlarına ve yaşayan ünlü şeyhlerin

³⁹⁵ Garnett, **Turkish People**, s. 189

³⁹⁶ Lewis, **Ortadoğu**, s. 241

³⁹⁷ Mazower, **Selanik**, s. 114

³⁹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Selçuklular Osmanlılar ve İslam**, Timaş yayınları, İstanbul, 2017, s. 195

³⁹⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 548

⁴⁰⁰ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 111

⁴⁰¹ B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 111

⁴⁰² Yavuz Sultan Selim babasını tahttan indirmiş ama katlettiğine dair bir delil yoktur. Kaynaklar Sultan II. Bayezit'in hastalanarak öldüğünü yazmaktadır. Dolayısıyla bu bilgi doğru değildir. Kardeşlerini öldürmesi ise bugünden bakıldığında doğru bir davranış gibi görünmemekle birlikte dönemin hemen her toplumunda görülen yaygın bir uygulamadır. Üstelik Fatih Sultan Mehmed bu uygulamayı yasal bir çerçeveye almıştır.

yerlerine hac düzenlemiş ve Edirne’de ünlü Şeyh Muhiddin El Arabi’nin mezarının etrafında cami inşa ettirmiştir. Süleyman da ayrıca Konya’da Mevlevî tarikatının kurucusu Celaleddin onuruna cami, tekke ve imarethane inşa ettirmiştir. Bingazi’de büyük bir tekke ve Bektaşiler için okul inşa ettirmiş ve ayrıca Kadiri Tarikatının aziz kurucusu Abdül Kadir Geylani’nin mezarının etrafındaki tekkeyi tamir ettirmiştir. Böylece üç etkili cemiyetin hayır dualarını almıştır. Bu heyecanlı dönemden sonra Tarikatlar uzun bir özgürlük dönemini yaşamıştır. Türk yazar Evliya Efendi 17. yüzyılın sonlarına doğru yazdığı yazılarda tarikatlara karşı herhangi bir nefretin varlığından bahsetmez ki, uzun ve maceralı hayatında çok yakın ilişkiler yaşamıştır. Reformist Sultan Mahmut tarafından son yüzyılın başında Yeniçeri Ocağı’nın katliamını, tarikatın bu askeri koluyla isyan çıkaran ve devlete karşı hainlik içinde olan Bektaşî Dervişlerinin yok edilmesi takip etmiştir⁴⁰³. Şeyhülislam ve başlıca hukukçular bu kardeşliğe şiddetli cezalar vermek zorunda kalmışlardır. Başlıca üç şeyh idam edilmiş, tarikat lav edilmiş, birçok tekkeler yıkılmış, üyeleri başkentten sürülmüş ve kalanlar da kendilerine özgü kıyafetlerini terk etmeye zorlanmıştır. Hükümetin bu kararlı harekâtı tüm imparatorlukta Derviş tarikatları arasında şaşkınlık yaratmıştır. Üyeleri akıbetlerinin Bektaşiler gibi olacağından ya da dağılacaklarından korkmuşlardır.⁴⁰⁴

XVIII. yüzyılda tarikatlar neredeyse Türkiye’deki her şehir ve köyde kendine yer edinmiştir ve esnaf locaları birbirleriyle olan sıkı bağlar vasıtasıyla zanaatkarların ve tüccar kesimin büyük oranının dini hayatlarında olduğu kadar, mesleki ve toplumsal hayatlarında da egemen hâle gelmişlerdir.⁴⁰⁵ Garnett, Türk halkının çoğunun dervişlerin, şeyhlerin ve tarikatların kurucularının cennetin sevgili oğulları olduğuna inandığı, onları manevi güçlerle yakın ilişkide gördükleri için dervişleri küçümsemenin, yok etmenin, eziyet etmenin tüm yaşamış kutsal azizlerin gazabını ülkeye çekmek demek olduğuna değinmiştir. Bu sofuların en fanatiklerinin kehanet ve tembihleriyle Hıristiyan komşularına karşı Müslüman halkı kıskırtan gezgin dervişler olduğunu söyleyen Garnett, manastır tarzı gibi olan derviş tarikatlarının kurulumunun tekke (en yaygın olanları), konak ve zaviye olarak adlandırıldığından bahseder. Şeyhlerin türbelerinin Asya Türkiye’sinde olduğu kadar Avrupa’da da oldukça fazla olduğuna değinen yazar, İstanbul ve

⁴⁰³ Garnett burada meseleye tam vakıf olmadığı için yanılıya düşmüştür. Devletin Yeniçeri Ocağı’nı kaldırdıktan sonra, Bektaşilerin üzerine gittiği doğrudur. Ancak bunun nedeni onların tarih boyunca her fırsatta isyan etmeleri değildir. Asıl sebep Yeniçerilerin Bektaşî olmaları ve Ocak kaldırılırken kaçan Yeniçerilerin Bektaşî tekkelerine sığınmak istemeleridir. Nitekim Bektaşî tekkeleri de kapatılmaya başlanınca, bu sefer kırsal alanda Nakşibendi tarikatına, şehirlerde Mevlevî dergâhlarına sığınmışlardır. Yine aynı şekilde askerlikten başka her işle meşgul olan Yeniçerilerin, özellikle ekonomik alanda Musevilerle sıkı ilişkilerinin bulunması nedeniyle bu dönemde Museviler de takibe uğramışlar ve onlar da belli oranda Mevlevî dergâhlarına sığınmışlardır. Kaldı ki Ahmet Cevdet Paşa gibi ilmiye mensubu bir kişi bile meseleye Bektaşîlik üzerinden bakmamış ve “Ma’ruzât” adlı otobiyografik eserinde Ocağın kaldırılmasının devlet açısından doğru olmadığını yazmıştır. Aynı şekilde son dönem Osmanlı Devleti’nin kaderine fikirleri ile hükmeden ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kuran kadroları da derinden etkileyen Namık Kemal ve İttihad ve Terakki’nin önde gelen üyelerinden olan ve sadrazamlık makamına kadar yükselen ve belki de gerçek anlamda son Osmanlı sadrazamı denmeye layık olan Talat Paşa da Bektaşî’dir ve bilindiği kadarıyla bunlara Bektaşîlikleri dolayısıyla hiçbir muhalefet olmamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi 1826’da Bektaşilere yapılan muamele, asıl hedef olan Yeniçerilerin tamamıyla ortadan kaldırılması amacıyla yürütülen konjonktürel bir siyasetten kaynaklanmaktadır. Yoksa Bektaşîliğe karşı dinî bir tepki bulunmamaktadır. Mesele siyaseten ele alınmış ve Bektaşilere siyaseten davranılmıştır.

⁴⁰⁴ Garnett, **Turkish People**, s. 193

⁴⁰⁵ Lewis **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 549

çevresinde birçok tarikatın birçok kuruluşu, her kasabanın da kendi topluluğu için manastır ve türbeye sahip olduğu bilgisini verir. Tekkelerin çoğunlukla etkili ve saygın yerleri aldıklarına değinen Garnett, bazen de kasaba ve şehrin ortasında ancak daha yoğun dış mahallelerde kurulduklarından bahseder. Duvar resimleri konusundaki tek girişimleri Kur'an ayetleri, şairlerin dizeleri, Allah'ın, Peygamberin, Halife Ali'nin kutsal isimlerinin yazıldığı tabletlerdir. Garnett'a göre tarikatların hepsinin belirli bir ölçüde yerleşik inanca aykırı olmasına ve öğretilerinin ve uygulamalarının şeriat tarafından eleştirilmesine rağmen, halk her zaman dervişlere destek vermiştir.⁴⁰⁶ Garnett bu bölümde dervişlerin yaşamlarının tasvirini verir ve tarikata kabul edilme süreçlerini ayrıntılı bir biçimde ele alır. Dervişlerin düzenini daha çok Hristiyanlıktaki manastır sistemine benzetir.

Önemli bağışlara rağmen, dervişler asla Hristiyanlıktaki manastır düzeni gibi kurucularının ilkelerinden ayrılmazlar yaşam biçimleri on iki emirde olduğu gibi sadedir. Tarikatların mimarisi hem şekil hem de malzeme bakımından oldukça basittir. Süslü eşyalar ise dindar kişilerin verdiği hediyelerdir. En iyi tekkelerde kalan üyelere yemek ve kalacak yer sağlanır. Yemekleri genelde odalarına verilir ve yalnız yenilir. Bazı durumlarda ortak odada akşam yemeği yenir her derviş kendi kıyafet ve ihtiyaçlarını karşılamalı ve bazı ticari işleri takip emelidir. Hattatlar, Müslümanların el yazması olarak takip ettiği Kur'an'ı ve diğer dini özelliklere sahip kitapları kopyalar. Birçok Müslüman sadakalarını Dervişler için saklar ve görevlerini yerine getirmek için kutsal unvana sahip olanları arayıp onları sık sık ziyaret edip isteklerini karşılar. Yoksulluk ilkelerine göre Derviş tarikatlarının hepsi geçimlerini bağışlarla karşılar. Günlük yiyeceklerini de "Allah onlara ne veriyse" diye görürler. Ancak sadaka istemek kurallarına aykırıdır. Bekâr şeyh tekkede kalır ancak evlenirse belirli aralıklarla orayı ziyaret eder. Yokluğunda naip vekâlet eder. Müslümanların tasavvufi tarihinden beri kardeşliğe kabulde belirli kurallar olmuştur. Bazı tarikatlarda daha ayrıntılı kurallar olsa da, kabul töreninde yapılan genel kurallar hala seremoninin temelini oluşturmaktadır. Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarına kabulde 1001 birbirini izleyen gün acemilik devresidir. Tekkelerde önemsiz işlerle başlarlar ve topluluğun diğer üyelerine itaat ederler. Bu dönemde ayrıca semahaneye katılırlar ve kıdemli kişilerden talimatlar alırlar. Bektaşî tarikatında uygulanan kabul töreni en özel ve ayrıntılıdır. Deneme süresinin bitiminde aday, topluluğun iki üyesi tarafından şeyhe önerilir. Bu kişiler onun tercümanıdır. Akşam kabul töreni başlar, her zaman bu uygulamalar Bektaşî tarikatında gece yapılmaktadır. Aday tekkeye bir koyun ve küçük bir miktar parayla gelir. Koyun tekkenin kapısında kurban edilir. Yünlerinin bir kısmı bir ipe sarılır, geri kalanı kişinin kullanımı için bir kemerin içine konacak şekilde saklanır. Eğer aday bekârlık yemini ederse, çırlıçiplak soyulur, eğer sıradan ya da dünyevi yemin ediyorsa sadece göğsü açılır. Boynunda ipe tercümanları tarafından götürülür. Tercümanlardan bir tanesi tekkenin içine ismi teber olan garip şekilli bir sembol taşır. Şeyh ve on iki yaşlı kişi koyun derisi halıların etrafında oturmaktadır ve her birinin önünde mumlar yanar. Adayın kolları göğsünde kavuşmuştur, elleri omuzundadır büyük ayak parmakları çaprazdır ve vücudunu şeyhe doğru eğerek. Bu mütevazı

---

⁴⁰⁶ Garnett, **Turkish People**, s. 196

duruşa buyun kesmek denir. Meydan taşı denilen on iki gen taşa geçer bu esnada tercümanlardan biri şeyhe bir köle getirdiğini ve onu kabul etmesini söyler. Birçok dua şeyh tarafından okunur ve adaya dönerek şunları söyler. “Yasak olan hiçbir şeyi yeme, yalan konuşma ve kimseyle kavga etme senin altında olanlara nazik ol, başkalarının hatalarını hoş gör ve onları gizle. Eğer bunu ellerinle yapamazsan dilin ve kalbinle yap.” Aday şeyhin elini öper ve şeyh şunları söyler. “Beni baban gibi kabul edersen bende seni oğlum gibi kabul ederim. Bundan sonra Allah’ın sözü sağ kulağında olsun.” Şeyhten sonra kişi şunları söyler. “Muhammed liderim Ali rehberimdir. Şeyh sorar. “Beni rehberin olarak (Ali’nin temsilcisi) kabul ettin mi? “sizi rehberim olarak kabul ettim” cevabını alan Şeyh “Ben de seni oğlum olarak kabul ettim” der. Aday şeyhe yaklaşır ve kafasını yere eğip secdeye gider dizleri şeyhe çok yakındır, şeyh adayın sağ elini elinin içine alır. İkisi de Arap alfabesindeki elifi temsilen parmaklarını yukarı kaldırır⁴⁰⁷. Aday kulağını şeyhin ağzına götürür ve şeyh fısıltıyla ona tarikatın gizli yemini ikrar nameyi söyler. Kişinin kardeşliğe kabulde son aşaması pirden ya da Ali’den ya da hem kendisi hem de şeyhinden gelen vahiye bağlıdır. Bu zor aşamaları geçerken aday, ya şeyhinin ya da yüksek mertebeye ulaşmış bir kişinin rehberliğindedir. “Şeriat” ya da “kanun” adı verilen ilk aşamada öğrenci Müslümanlıktaki ibadetleri yapar ve diğer gerçek inananlar gibi Kur’an’ın tüm emir ve hükümlerini yerine getirir. Tarikat üyelerine göre, dışardan gelen bir yabancısıdır. Düşüncesini rehberine yoğunlaştırması ve takvanın en üst hedefi olan dini bağla içini doldurması öğretilir. Rehber, bu aceminin dünyevi düşünce ve isteklerine karşı kalkan olmalıdır. Tüm çabalarında ona yardım etmeli ve nereye giderse ona eşlik etmelidir. Her zaman onun zihninde bulunmalıdır. Daha sonra Müritler, dervişleri deyimiyle ‘yola’ girerler. Bu dönemde dışardaki gerçeklerden saklı olan şeylere geçiş yaşanır. Tarikat derslerinin ve çalışmalarının ana konuları olan büyük sofi âlimlerinin yazdığı felsefi ve şiirsel yazılar öğrenciye gösterilir. Yüksek mertebeye ulaşmak her gerçek dervişin amacıdır. Buna ulaşmak için günahsız bir yaşam sürer ve dünyadan elini eteğini çeker. Gece ve gündüzünü dua ve tefekkür ile geçirir. Aklında özel ilahi cemiyetlere katılmak vardır. İstekli aday değersiz olarak gördüğünden dünyevi şeyleri küçümser, zihni gittikçe tasavvufi düşünceyle dolar, sonuç olarak sürekli Allah’ın adını zikreder. Kalabalıklar içindeyken bile Allah! Allah! sesinden başka ses duymaz. Derviş dünyevi materyallerden ne kadar uzaklaşırsa o kadar bu dünyayla az bağı olur. Bedeni oruç ve mahrumiyetle ne kadar zayıf düşerse ruhani olarak o kadar ilerler.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁷ Garnett bu konuda yanılmaktadır. İşaret parmaklarının havaya kaldırılması tevhid inancının şekilsel olarak da, yani dil ve vücut ile birlikte onaylamak amacına dönüktür.

⁴⁰⁸ Garnett, **Turkish People**, s. 202-210

2.3. Osmanlıda Sosyal Yaşam

2.3.1. Düğün, Sünnet, Cenaze Merasimleri

Yeni bir canlının dünyaya gelmesiyle aile kavramını genişleten doğumlar, insanları bir araya getiren bayramlar, düğünler, sünnetler ve cenaze gibi merasimler günümüzde olduğu gibi, Osmanlı toplumu için de çok önemli olmuştur. Yazılarından anlaşıldığı kadarıyla Garnett bu merasimlerin hepsine katılma olanağı bulmuştur. Her merasimin detaylı tasvirini okuyucuya verir. Garnett ‘a göre ev yaşantıları sade olan Türklerin, tüm aile kutlamaları şatafat ve büyük bir misafirperverlikle yapılmaktadır. Doğum da bunlardan biridir. Doğum hem ailede hem de mahallede kutlanan ve herkesi ilgilendiren önemli bir olaydır.⁴⁰⁹ En dikkat çekici detay nazardan korkulduğu için bebeğin sevilmesinden kaçınıldığı ya da “yaramaz” gibi kötü sıfatlar yakıştırıldığıdır. Günümüz toplumunda da bebeğin doğumunda nazardan korkulduğu için aynı adetler yapılabilmektedir.

Küçük yabancının gelişi Türk bilge kadın, ebenin gelmesiyle komşulara duyurulur. Küfesini taşıyan hamal, ebenin önünden giderek ebenin mesleğini sembolize eder. Bebek doğduğunda sadece özel durumlarda kullanılan karyolaya yatırılır. Karyolaya incelikle işlenmiş püsküllü, yerli tül den yapılan çarşaf serilir, gümüş ve altın ipliklerle işlenmiş saten yorgan üstüne örtülür. Kadının başına nazarlıklar ve aynı renkte üzerine gevşekçe bir tül iliştilerle kırmızı bir başörtü bağlanır, bunun nedeni perileri uzaklaştırmaktır.⁴¹⁰ Bu esnada bebeğin ailesi, zengin olsa da, Batıdaki gibi bebek çamaşırları giydirmez. Küçük bedeni önce kapitoneli pamuklu elbisenin altında pamuk sargıyla sıkıca bağlanır. Birçok birbiri üstüne bağlanan kapitoneli sargılar zavallı bebeği şekilsiz bir pakete çevirir. Başına kırmızı ipekten yapılmış, inci taneleri ve bir demet nazarlığın asılı olduğu küçük bir başlık örtülür. Peri ve kötü gözlerden Güney İtalya’da olduğu gibi Türkiye’de de korkulur. Elbise işleri halledildiğinde, bebek ceviz ağacı beşiğindeki şık yorganın üzerine yatırılır ve üstüne kırmızı tül den büyük bir örtü serilir. Bütün bunlar tamamlandığında mutlu baba eşini tebrik etmek için içeri girer ve bundan sonra tanınacağı ismi bebeğine verir. Bebek doğum odasından dışarı çıkarılır. Babası yavrusuna Allah’ın hayır duasını almak için bir dua okur ve seçtiği ismi üç kere kulağına söyler. Eğer yapamazsa mahalle hocası bu görevi gerçekleştirmek için çağrılır. Gelenekler ve ebe kadının isteğine göre anne için birçok kısıtlama vardır. Annenin ister içmek isterse abdest gibi ihtiyaçları için su alması yasaktır. Eğer susarsa şeker ve baharatlardan ya da ıhlamur ve baldırıkara otundan yapılan şerbeti içebilir. Çok az dinlenmesine izin verilir. Çünkü haber duyulur duyulmaz odası tebriklerini sunmak için gelen arkadaş ve komşularıyla dolar. Bu tür durumlarda ikram edilen tatlıları, kahveleri ve diğer yiyecek içecekleri yiyip içerek saatlerce otururlar. Anne üçüncü gün bir merasim düzenler. Merasim günü kapılar herkese açıktır. Davetli davetsiz tüm misafirler

⁴⁰⁹ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 62

⁴¹⁰ Anadolu’da kırmızı tül bent ve eşarp bağlanma nedeni “al basması” diye tabir edilen bir kötülükten anneyi ve bebeği korumak olarak anlatılır.

büyük bir misafirperverlikle karşılanır. Ancak davetli misafirlere öğle yemeği davetsiz misafirlere ise sadece hafif içecekler sunulur. Kiralanan çalgıcılar haremın dışında bekler ve şık çiçeklerle dekore edilmiş, tül ve kurdeleler ile bağlanmış tatlı sepetlerini taşıyan hizmetçilerden önce gelen seçkin konuklara üst kata kadar eşlik ederler. Eğer babanın resmi bir görevi varsa memur arkadaşlarının ya da emrinde olan kişilerin tatlı kutuları ya da az çok değerli hediye kutuları göndermeleri adettir. Daha yoksul kesimde ise kahve, tatlı kek gibi şeyleri ailenin harcama yükünü azaltmak için komşuları getirir. Kadınlar dışarda giydikleri peçe ve feraceleri çıkardıktan sonra yatak odasına götürülür. Kadınlar mutlu anneye sırayla “ Maşallah, uzun ve mutlu hayat sürsün” dileklerinde bulunur. Anne de iyi dilekler karşısında kadınların ellerini öper. Küçük bebeğe çok az ilgi gösterilir. Varlığı önemsenmediğinde akrabaları bu duruma çok memnun olur. Böylece bebek nazardan kaçınmış olur. Bebeğe karşı ilgi ve merak baskın çıktığında kadınlar tükürür gibi yaparak “yaramaz küçük çirkin şey” diye severek duygularını gizler ve iyi niyetlerini gösterirler. Doğu da kişilere ya da nesnelere karşı açıkça hayranlık göstermek tavsiye edilmez. Çünkü gelecekte yaşanacak olan kazaların ve talihsizliklerin nedenleri, övmek için söylenen tatlı kelimelerin altında yatan kin ve kötü niyettir. Son misafir gider gitmez ev ahalisindeki kadınların eşliğinde ebe kadın aşağıdaki aşamaları yapar. Bir avuç dolusu karanfili mangalın kızgın közlerine birer birer atar. Her misafir için bir tanedir. Eğer karanfil patlarsa bu anneye ya da bebeğe ya da her ikisine de nazar değdiği işaretidir. Hemen dualarla saçlarından kesilen parçalar kömür közlerinin üzerine yerleştirilir, nazar olduğu düşünülenler yükselen dumanlarla tütsülenir.⁴¹¹

Garnett, yoksul kesimde banyo merasiminin genelde çocuk doğduktan sonra üçüncü ve dördüncü gün yapıldığını ancak varlıklı kesimde genelde sekizinci güne kadar ertelendiğini bahseder. Neden ertelendiği konusunda bir bilgi vermez. Günümüzde de doğumdan sonra birçok misafir anneyi tebrik etmek ve bebeği görmek için ziyarete gider ve hediyeler getirir. Sağlık açısından bebeğin göbek bağı düşene kadar yıkanılması önerilmez. Ayrıca hamam kültürü Osmanlılarda çok önemli bir olgudur. Garnett, merasimin haremlige bağlı kısımda ise, birçok arkadaşın yıkanma işlemine çağrıldığına ve öğle yemeği yiyip, içtiklerine değinir. Eğer halk hamamında yapılırsa, banyo malzemelerini bohçalar içinde taşıyan hizmetçileri ile merasime davet edilen kadınlar gelir, evde toplanılır ve bebeği taşıyan bilge kadının önderliğinde hamama doğru gidildiğini söyler.

Diğer önemli bir olay da erkeğin sünnet edilmesidir. Garnett, sünnet düğünün tüm hafta sürdüğünden ve Türklerin her duruma gösterdiği misafirperverlik ve dini görev olarak görülen fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine gösterilen özel ilgi ve alakanın, bu düğünde öne çıktığından bahseder. Diğer bir ayrıntı sünnet düğünün masraflarını karşılayamayan yoksul kesim civardaki bazı asilzadelerinin oğullarının sünnet edileceğini duyduklarında kendi törenlerini ertelemeleri ve

⁴¹¹ Garnett, **Turkish People**, s. 227-232

kendi oğullarının da törene katılmalarını rica etmeleridir. Garnett’a göre, eğer bu zengin kişi iyi bir Müslümansa fakir komşularının çocuklarına izin verir ve bunun Allah’ı memnun edeceğine inanır. Garnett ayrıca, sünnetin imparatorluk sarayında olması halinde, geleneklere göre padişahın herhangi bir katılım sayısı koymadığına değinir. Sünnet düğününün, diğer düğünlerde olduğu gibi temizlik, güzel giyinme ve fakirlerin karnını doyurma gibi önemli işlevleri olduğunu belirtir.

Törenler pazartesi başlar. Çocuklar halk hamamlarına yollanır. Saçları tıraş edilir, saçlarının tepesinden bir perçem bırakılır ve örülür. Asilzadenin oğlu çok güzel giydirilir, elbise ve fesi incilerle süslenir. Bu önemli günde gerekli süslerin sayısı o kadar fazladır ki bazıları akraba ve dostlardan ödünç alınır. En sıradan çocuk bile altın ve mücevherlerle donatılır. Öğleden sonra ve ertesi gün konağın selamlık kısmında eğlenceler düzenlenir. Çarşamba ve perşembe günü müzikli çeşitli eğlenceler haremlikte yapılır. Perşembe sabahı kadınlar çocuklar için yataklar hazırlar bu esnada çocuklar hocanın, berberin ve kalabalık erkek akrabalarıyla seyislerin liderliğinde süslü atlarla neşeyle atın üzerinde mahallelerin sokaklarını gezerler. Eve geldiklerinde selamlığın kapısında babaları onları karşılar. Küçük beyin atı binek taşına getirilir. Babası inmesine yardım ederken, Hoca elini tutar ve sorar. “Beyim oğluna ne hediyeler ihsan eyledin?” Baba önceden servetine göre belirlediği mülk ya da değerli eşyaları söyleyerek oğlunu attan indirir. Diğer çocuklar da yakın akrabalarından ya da yokluğunda babasının yerine geçen kişilerden hediyelerini alırlar. Sünnet töreni cuma sabahı selamlıkta yapılır ve sonrasında çocuklar kadınlara emanet edilir. Kadınlar çocukları önceden hazırladıkları yataklara yerleştirir ve onları eğlendirip dikkatlerini dağıtmak için her şeyi yaparlar. Ayrıca bayan akrabaları gün boyu ziyarete gelir, para ve diğer hediyeler getirirler. Sadece çocuklara değil berber ve kutsal törenin bittiğini haber veren müjdeleyicilere de para ve başka hediyeler getirilir. Bir sonraki sabah çocuklar kendi evlerine götürülür, ancak diğer yirmi iki günde de eğlenceler sürer ve fakirlere cömert misafirperverlik gösterilir.⁴¹²

Garnett, tüm Müslümanlar gibi Türklerin de evliliğe saygı duyduğundan bahseder ve Hz. Muhammed’in şu hadisine örnek verir. “Allah’ın kulu evlenirse dini görevinin yarısını yerine getirmiştir.”⁴¹³ Garnett, evlenme yaşının değiştiğinden de bahseder. Önceden on sekiz yaşındaki gençler on ikiden on beş yaşına kadar olan kızlarla evlenebildiğini ancak şu anda böyle çiftlerin hemen hemen hiç kalmadığını belirtir. Garnett, eş seçiminde görücü usulünü tarif eder.

Aile gencin evlenmesine karar verdiğinde anne, önceden bir gelin seçmemişse arkadaşlara ve kılavuz görevi yapan yaşlı kadınlara evlilik yaşına gelmiş güzel kızlar olup olmadığını sorar. Kişiler belirlendiğinde yakın akraba ve kılavuzla her bir harem gezilir. Evin hanımı bunu haber aldığı anda konuklarını onurlandırmak için acele eder. Eğer birden fazla kızı varsa en büyüğü

⁴¹² Garnett, **Turkish People**, s. 233-236

⁴¹³ Garnett, **Turkish People**, s. 237

güzelce giyinip süslenir. Yunan komşularında olduğu gibi Türklerde de yaşça büyük olan evlenir. Kapı perdesi açılana kadar iki anne karşılıklı birbirlerine komplimanlar yaparlar. Kız gelince yabancıları selamlayıp ellerini öper, hizmetçinin getirdiği kahve tepsisini alıp herkese sırayla verir. Bittiğinde alçakgönüllü bir tavırla yerinden kalkar, boş bardakları alıp herkesi selamlar ve odadan çıkar.⁴¹⁴

1550-1560 yılları arasında İstanbul'da bulunan Habsburg sefir ve sefaret mensuplarının gözlemleri ve raporlarına dayalı belgelerde de bu tip evlenme biçiminden bahsedilir.⁴¹⁵ Garnett, erkeğin ve kızın birbirlerini görmemesine rağmen, kız ve erkeğin arkadaşlığının aradan geçen yıllarda ayrılıkla değil daha derin duygular ve mutlu bir evlilikle ilerlediğine değinir. Garnett'a göre gençler için aşk toplumsal ve dini geleneklerden de önemlidir ve harem baskılarının bile üstesinden gelir. Eğer görüşmeler memnuniyet verici olursa gümüş mücevher kutusu, ayna ve diğer makyaj malzemeleri gibi geleneksel nişan hediyeleri geline yollanır. Karşılığında damada mücevherli enfiye kutusu, kaşmir atkı gibi hediyeler gönderilir. Günümüzde de bu tür gelenekler mevcuttur. Garnett'ın kitabındaki, İslam hukukuna göre evliliğin dini değil medeni bir antlaşma olduğu ve evliliğin geçerliliğinin en az iki şahitle yapıldığı ve boşanma halinde geline ödenecek para miktarı olan nikâh bedelinin önceden selamlıkta tartışılıp belirlendiği kısmı önemlidir. Çünkü bu cümle kadının İslam da hakkı ve yeri olmadığına inanan Batılı yazarların ve oryantalistlerin ön yargılı düşüncelerini göstermesi açısından önem taşır. İslam da kadının da boşanmaya hakkı vardır ve boşanma halinde ödenecek para nikâhtan önce belirlenir. Batılı gözlemcilerin 1550 yıllarından itibaren belirledikleri tespitlere göre, boşanmada erkeğin daha fazla söz hakkı olmasına rağmen, kadın da bu yasal haklarını kullanabilmektedir.⁴¹⁶ İslam hukukuna göre, mehirin mutlaka verilmesi gerekir ve Mehir'in miktarı tespit edilemediği takdirde veya üzerinde şüpheye düşüldüğünde kızın emsal ve akranına bakarak mehirin tespit edilmesi gerekir.⁴¹⁷ Yani İslam hukuku mehir konusunu evlenen kız lehine düzenlemiştir ve para veya mal üzerinde kız babası, erkek kardeş veya vasi yakın akrabaların tasarrufunu engelleyecek hükümler getirilmiştir.⁴¹⁸ İslam toplumlarında boşanan kadına kendini idame ettirmesi için verilen mehir, İngiltere'de kadınlara ancak 1857 yılında verilmiştir.⁴¹⁹ Garnett, toplumu birleştiren ve önemli olan düğün merasimini de detaylıca anlatır.

---

⁴¹⁴ Garnett, **Turkish People**, s. 238

⁴¹⁵ Orhan Türkdoğan, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005, s. 599

⁴¹⁶ Türkdoğan, a.g.e., s. 598

⁴¹⁷ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 56, 57

⁴¹⁸ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 56,57

⁴¹⁹ Filiz Barın Akman, **Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını**, 1. Baskı, Kopernik Kitap, İstanbul, 2017, s. 111

Antlaşma sağlanınca damat ayağa kalkıp Selim Efendi veya Ali Bey veya falancanın kızıyla evlenmek istediğini üç kez beyan eder. Yasal yetkisi için çağrılan imam kızın babasıyla haremın kapısına gider. Arkasında gelin ve arkadaşları bulunur. Teklif edilen nikâh bedelini söyledikten sonra geline evlenmek isteyip, istemediği sorulur. Üç kere sorar ve üç kere olumlu cevap alan imam selamlığa doğru döner ve antlaşma imzalanır. Şahitler şahitlik eder, çift artık yasal olarak karı kocadır. Düğün yapılmadan önce aylar geçer. Çünkü sosyal konum ve anlaşılan ailelerin refah durumuna göre, ayrıntılı hazırlıklar yapılmalıdır. Damadın tedarik etmesinin zorunlu olduğu gelinlik ve bir takım aksesuarlar düğünden bir hafta önce gelinin evine yollanır. Düğün bir hafta kadar sürer. Babanın maddi durumu kötü olsa da geleneklere göre bunu karşılamalıdır. Tüm Osmanlı kadınları böyle merasimlerden memnun olur. Anneye göre kızının düğününün mümkün olduğunca şanlı olması bir onurdur. Sünnet düğününde olduğu gibi düğün pazartesi başlar. Akraba ve arkadaşlar çeyiz ve bazı eşyaları damadın evine götürmek için toplanır. Salı günü gelini büyük bir merasimle halk hamamına götürürler. Şenliğin tüm masraflarını damat karşılar. Sıcak odadan ayrılmaya hazır olduğunda gelin banyo havlusunu giyerek annesi tarafından üç kez ana platformun ya da misafirlerin oturduğu yerlerin etrafında dolaştırılır. İyi dilek ve tebrikleri kabul etmek için hanımların ellerini öper. Çarşamba öğle vakitlerinde damadın bayan akrabaları gelinin evinin önüne gider, gelişleri törenle duyurulur. Gelinin annesi ve orda olanlar aceleyle merdivenlerden iner ve çift sıra hâlinde girişe dizilir. İlk çift damadın annesinin koluna girerek merdivenleri çıkmasına yardım eder, diğerleri de aynı şeyi diğer misafirlere yapar. Bir saat sonra kahveler içildikten sonra gelin ödünç kıyafetleriyle sadece bir kez evlenmiş bir kadının eşliğinde odaya gelir. Kayınvalidesinden başlayarak en genç kişileri bile atlamadan herkesin elini öper. Daha sonra gelinin sandalyesi kayınvalidesinin yanına konur ve orada birkaç dakika oturur. Bu esnada kayınvalide ağzından çıkardığı şekeri gelinin ağzına verir, diğer yarısı damada gönderilir. Bu yemek paylaşımı çok eski ve yaygın bir evlilik geleneğidir. Müzisyenlerin ve dansçı kızların yaptığı eğlenceden sonra damadın annesi ve yakınları evden ayrılır. Bu esnada akşamki kına için davetiyelerini alırlar. Topluluk akşam tekrar toplanır. Gençlere ince mum verilir. Gelinin önderliği ve müzisyenlerin eşliğinde bahçeye inerler. Eve dönen gelin süslü kıyafetini çıkarır ve misafir odasına girer. Sol elini yüzünün üstüne kaldırır ve odanın ortasında bulunan tabureye oturur. Sağ eline kalın bir kına sürülür, damadın annesi kınaya altın akçeği yapıştırır. Misafirler onu takip eder. Bu el ipek bir keseyle örtülür sol eli ise gelinin annesi ve arkadaşları tarafından aynı şekilde kınalanıp süslenir. Gelini yeni evine kalabalık eşliğinde Perşembe sabahı götürürler. Kadınlar at arabalarında erkekler atlarında önde ise çalgıcılar vardır. Ancak baba ocağından ayrılmadan önce gelinin babası, anne ve kızları arasında küçük bir merasim gerçekleşir. Baba kızına “evlilik kuşağı” bağlar. Bu geleneksel vedada baba çok etkilenir ve çocukları ve karısıyla ağlar. Gelin babasının el ve ayaklarını öpmek için yere kapanır. Baba kızını kaldırıp bağrına basar ve kuşağı bağladıktan sonra kızına iyi dileklerini sunar. Eve vardığında haremliğin girişinde gelini damat karşılar, toplanan kalabalığın arasından gelini üst kattaki odasına çıkarır. Kadınlar bu esnada onları görebilecek tek erkeğin onlara bakmaktan daha önemli işi olduğunu düşünüp fırsattan istifade peçelerini çıkarırlar. Daha sonra selamlıktaki erkek misafirlerinin arasına döner. Artık gelinin peçesi yoktur. O ve çeyizi sadece davetli misafirler tarafından değil çevreden akın eden tüm kadınlar tarafından uzun süre incelenir. Her iki bölümde de şenlikler akşama kadar devam eder.

Selamlıktaki geleneksel akşam namazından sonra, imam genç çifte hayır duaları eder. Sonunda ise damat arkadaşlarının eşliğinde haremlğin kapısına doğru yol alır. Arkadaşları sırtına çok sert yumruklar atar ve ayrıca girişte bulunan ayakkabıları hızlıca fırlatır. Kapı mutlu adamın üstüne kapanır. Yaşlı bir kılavuz eşliğinde yatak odasına götürülür. Gelin kalkıp ilerler ve damadın elini öper. Gelinin kırmızı duvağı yere serilir ve damat arkasında duran karısıyla üstünde kısa bir namaz kılar. Gelin ve damat divanda yan yana oturur, kılavuz aynada onlara birleşen yüzlerinin yansımaları gösterir ve şimdiki uyumlu birlikteliklerinin devam etmesi için iyi dileklerini sunar. Ertesi sabah çift el ele içeri girer. Aile büyüklerinin ellerini öperler ve karşılığında geleneksel hediyelerini alırlar. Öğleyin “koyun paçası ziyafeti” hem haremlık hem de selamlıkta servis edilir. Dul ya da boşanmış olma durumunda bu formaliteler yapılmaz ve daha önce belirtildiği gibi bir halayın evliliğinde de düğün gerekli değildir.⁴²⁰

Bu bölümü okuyan günümüz okuyucusu, evlenmeden önce ve evlilik esnasında yerine getirdiği adetlerin nasıl değişmeden günümüze kadar geldiğine tanık olur. Çeyizlerin merasim eşliğinde eve gönderilmesi ve her iki tarafın kadınlarının bunları beraber açmaları, düğün için yapılan hazırlıklar, resmi nikâhtan önce dini nikahın yapılması, kına gecesi, babanın dualar eşliğinde kuşağı bağlaması, eğlenceli düğünler yapılması, düğün sonu iki rekat namaz kılınması ve hatta damadın, arkadaşlarının yumruğu eşliğinde eve gönderilmesi günümüz toplumunda da görülen yaygın adetlerdendir. Garnett’da birçok ince ve keyifli detayı okuyucudan esirgemez ve ayrıntılı biçimde anlatır.

Doğum ve düğünlerden sonra Garnett, hayatın en gerçek olayına yani “ölüme” değinir. Cemaati harekete geçiren ölüm bireyin son yolculuğudur ve cenaze evinin örgütlenmesi, misafirlerin ağırlanması, tören ve duaların örgütlenmesi, cenaze yemeği Osmanlı toplumunun önemli adetlerindedir.⁴²¹ Günümüzde de bu adetlerin hepsi geçerlidir.

Allah’ın iradesine tam itaat etmeye dayanan Müslümanlığın ilahi sükûneti Osmanlılarda ölüm karşısında sergiledikleri tavır kadar güçlü değildir. Dindar bir Müslümanın bu dünyadaki varoluşunun geçici olduğunu ve bunun ötesinde bir yaşamı olduğunu her zaman aklında olduğunu bildiği söylenilebilir. İnsanın hayatını belirleyen Kısmet ve “kararlaştırılan zaman” ecel Allah’ın takdiridir. Allah bunları görünmez bir yazıyla insanoğlunun alnına yazmıştır. Böyle bir kaderci yaşam ve ölüm görüşüne sahip Osmanlı halkı tıp bilimine çok az saygı duyar. Eğer ölen kişinin bilinci açıksa ve konuşabiliyorsa iki tarafta karşılıklı zararları için helalleşir. Dindar kimseler ölüm döşeğinde vasiyetlerini verirler ve Peygamberin emri doğrultusunda köleleri serbest bırakırlar. Son nefesini vermesiyle kadınların feryatları başlar. Olaydan en çok etkilenenler göğüslerini yumruklayıp tarifsiz acıyla saçlarını yolarlar. Bu üzüntünün ilk etkisi

⁴²⁰ Garnett, **Turkish People**, s. 240-257

⁴²¹ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 69

geçtikten sonra ölüye karşı son dini törenler yerine getirilmeye başlanır. Aynı gün veya bir sonraki gün kaldırılacak cenaze için insanlara haber verilir. Ölünün gözleri kapatıldığında çenesi bağlanır vücudu bir çarşafıla örtülür ve bir çeşit sedye olan “rahat yatağa” konulur. Ölen kişi erkekse evin avlusuna götürülür ve imam ve ona bağlı kişiler tarafından yıkanır ama kadınsa kendi hemcinsleri olan özel “yıkayıcılar” tarafından başkaları yokken yıkanır. Kutsal görülen bu törende her detay büyük bir saygıyla yapılır. Naaş olabildiğince örtülüdür. Büyük bir ilgi ve nezaketle tutulur. Herhangi bir kabalığın ve saygısızlığın yıkayıcıların üzerine “ölünün gazabını” getireceğine inanılır. Hadislere ve Müslüman doktorların çalışmalarına göre ölü vücut acıya duyarlıdır ve vücudu yıkarken acıdan kaçınmak için özel ilgi gösterilmelidir. Yedi top ham pamuk bir patiskaya sarılır üstüne sıcak su dökülür ve bu amaçla sırayla kullanılır. Ölü Müslüman böylece son kez abdest almış olur ve “kanuni temizlikle” gömülür. Bu işlemler tamamlandıktan sonra cenaze saati geldiğinde ölüm odasının kapısı açılır ve imamlarla beraber insanlar içeri girer. İmam orda bulunanlara şöyle söyler “ Ey cemaat bu adamı (ya da kadını) nasıl bilirdiniz?” Hep bir ağızdan “iyi” karşılığı gelir. İmam “O zaman hakkınızı ona helal edin” der. Helaller verildikten sonra tabut zengin örtü ve kumaşlarla örtülür. Erkek için baş tarafa sarık ya da fes, kadın için çember konulur. Dört ya da daha fazla erkek tabutu omuzlarının üstüne alarak yas tutan erkeklerin eşliğinde mezarlığa taşılır sıradan giysilerini giyerler. Ölüyü kısa mesafe de olsa taşımak ki, kırk adım bile günahlarından temizlenmesini sağladığı düşünüldüğünden, bu dini görevi yerine getirerek kısa bir rahatlama için Müslümanlar cenazeyi taşır. Son dinlenme yerine giderken Doğu da, Hıristiyan ve Yahudi cenaze törenlerindeki gibi acıklı ilahiler ve yaygaracı üzüntü gösterilere yer yoktur. Saygı dolu bir sessizlikle tören alayı cenaze töreninin ilk kısmı olan camiye doğru ilerler. Bu çok güzel ve etkileyicidir. Toprağa gömme Türklerde adettir. Kutsal yerleri cami gibi Mekke’deki Kâbe’ye doğru bakar. Kur’an’dan bölümler ve dualar okunduktan sonra naaşın yukarısına iki ya da üç tahta oturtulur, mezar doldurulur ve yas tutanlar evlerine dönerler. Ancak imam bir süre daha mezarda durur, söylenilenlere göre bunun nedeni İslam’a göre ölen kişinin inancını sorgulayan melekler Münkir ne Nekir ‘e kişinin vereceği cevapları hatırlatmaktır.⁴²² Eğer kişi inançlı bir Müslümansa “Tanrım Allah, peygamberim Muhammed, dinim İslam, kıblem Kâbe’dir.” der Ancak Peygamberin umursamaz bir takipçisi ise imanın kaidelerini hatırlamaz. İlk durumda melekler cennetin sınırsız nimetlerini ölen kişiye verirken, ikincisinde ona çeşitli işkenceler çektirir. Başkent ve büyük şehirlerin civarındaki büyük mezarların görüntüsü doğüstü korkuyu aşlamak için yapılmıştır. İyi bir aileye mensup kişi ölmüşse fakirlere, onun kişisel eşyaları arasından hediyeler ya da komşuların ihtiyacı için sadaka gibi para verilir. Üç gün sonra arkadaşlarının evlerine donut benzeri büyük lokma tabakları dağıtılır. Ölen kişinin ruhuna dua etmek karşılığında fakirlere de cenaze yemeğinden yer. Bu merasim cenazeden sonra on yedinci ve kırkıncı günlerde tekrarlanır. İkincisinde fakirlere ekmek somonları da dağıtılır. Ölüye dua etmek Müslümanlara göre en önemli dini görevdir. Türk mezarlarının üzerinde, yoldan geçenlere orda yatanların ruhları için

⁴²² Birçok doğu topluluklarının ortak inancına göre, ruh öldükten sonra gizemli bir biçimde vücutla bağımlı sürdürür. Beden ruh olmadan gömülmez. Bu inanış aşağıdaki küçük bir derviş hikâyesiyle örneklendirilebilir. Mevlevî Derviş tarikatının kurucusunun kutsal eşi Kera kadının naaşı kardeşlik üyesine ait cemaatin eşliğinde mezara götürülürken taşıyıcılar birden bir süre ilerleyemediler. Aynı gece tarikat üyelerinden olan kutsal bir kişi rüyasında bunun açıklamasını görür durdukları yerde bir önceki gün bir kadın ve bir erkek zinadan dolayı taşlanmıştı. Kadının ruhu onlar adına merhamet dilemek için bedeninden ayrılır. Bağışlandıktan sonra ruhu dünyaya döner ve tabutu taşıyanlar ilerlemeyi başarır. Mesnevideki “Üstatların amelleri kısmından”

Fatiha ya da Kur'an'ın giriş kısmındaki duanın okunması çağrısı vardır. Müslümanlarca kabul gören bu dua Hıristiyanlıktaki Paternasteraya eşittir. Tüm gerçek inananlar için ölen arkadaşlarının mezarlarını veya azizlerin türbelerini ziyaret etmek gelenektir. Başka yerde belirtildiği gibi Müslümanlar dua ve sadakanın ölünün ruhuna çok faydalı olduğuna inanır. Ayrıca onlar için Kurandan her gün dualar okumak gelenektir. Cuma günleri her büyük camideki hutbe sonunda, Peygamberin kızı Fatima ve onun soyundan gelen Hatice ve Ayşe gibi tüm mütevekkil ve inanan, yaşayan, ölen kadınların üzerinde ilahi merhametin ve lütfun olması için bir dua okunur. Ayrıca namazdan sonra Müslümanlar dua edenlerin ve ebeveynlerinin günahlarının bağışlanması için dua etmektedir.⁴²³

2.3.2. Türklerin Evi, Ev Yaşantıları ve Osmanlı Kadını

Garnett, bu bölümde Türklerin yaşadıkları evleri anlatır. Birçok gezgin Türkiye'deki evlerin genellikle ahşap olduğundan dolayı büyük yangınların çıkmasına neden olduklarına değinir.⁴²⁴ Gezginler, genellikle Türk evlerini basit inşa edilmiş, içinde pek eşyası olmayan ancak kendine has özellikleri olan mekânlar olarak tarif eder.⁴²⁵

Her Türkün evi, fakirlerin bile, avluyla çevrilidir ve bahçelerinde dut, akasya, selvi ve çınar ağaçlarının gölgeleri vardır. Her ev oldukça birbirine yakındır. Bu yüzden evler her boşluğu kaplar. Zenginlerin ve fakirlerin evleri birbirine benzerdir. Genelde ahşap ya da yarı keresteden oluşan binalardır. Bundan dolayı bazen tahrip edici yangınlarda Ege şehirlerinin çoğu yıkılır. Boyasız ahşap panjurlar haremliğin sokağa bakan kısmını örter. Böylece Müslümanların evleri Hıristiyan komşularından ayrılır. Sokaktan ayrı bir girişe ait olan zemin kattaki iki oda selamlıktır. Türk konakları sahibinin rütbesine, zenginliğine ve zevkine, başkentin içinde ya da yakınında, eyaletlerde ve inşa edildiği zamana göre çeşitlilik gösterir. Ancak hepsinin çatısı kırmızıyla kaplıdır ya bahçelerin ortasında ya da boğazın kıyısında bulunur. Çıkıntılı üst katı, asimetrik çerçevesi, şık kulübe ve terasları muhteşem boyası ve yemyeşil ortamıyla canlı bir görünüm verir. Çok geniş olan mutfak genelde ayrı bir bina biçimindedir. Geniş, halısı olan ve çok iyi ovalanmış merdivenler girişten üst kata doğru çıkar. Üst katın ortasında diğer odalara açılan geniş bir salon vardır. Bazı evlerde divanhanenin (ya da misafir odası) bir ucunda girinti bulunur. Buradaki zemin diğer dairelerin seviyesinden daha yüksektedir. Böyle bir girinti yoksa bir ucu ve yan yana bitişik iki alanın yarısı kanepeyle döşenir. Duvarlar genelde badanalıdır. Bitki hayvan ya da insan figürleri ile duvarları süslemek Kur'an tarafından yasaklanmıştır. Türkler karyola kullanmaz. Gündüz yataklar büyük bir dolaba koyulur ve akşamları yataklar ya divanların üstüne ya da her odada bulunan halı kaplı zemine serilir. Lavabo, makyaj masası ve gardirop gibi bazı yatak odası eşyalarının yerine eski moda mobilyalar vardır. Türkler musluk

⁴²³ Garnett, **Turkish People**, s. 249-258

⁴²⁴ Şahin, a.g.e., s. 331

⁴²⁵ Şahin, a.g.e., s. 340

suyuyla yıkanmayı tercih ederler ve suyun mermer zemindeki delikten akıp gittiği küçük bir banyoları vardır. Evin hanımı sadece elini ve yüzünü yıkamak istediğinde hizmetçisi testi ve leğen getirir ve suyu ellerine döker. Ancak banyo yapmak için ya özel ya da halk hamamına giderler. Küçük ölçekli de olsa banyo Müslüman evlerin vazgeçilmez bir yardımcısıdır. En çok kullanılan ısınma aracı odun kömürlü bakır ya da pirinçten yapılan mangallardır. Avrupa vilayetlerinde artık kullanılmamasına rağmen eski usul tandıra Anadolu’da sık sık rastlanır. Ancak Amerikan sobası kullanmak günden güne artmaktadır ve birçok eski konak ve daha basit evlerin görüntüsü camlardan ya da duvarlardan çıkan, saçaklara kadar tırmanan ve göz zevkini bozan siyah borular yüzünden mahvolmuştur. Osmanlılar aydınlığa ve açık havaya düşkün olduğu için evlerinin inşasında bolca cam kullanmıştır. Üst kat ve pencere gözü arasındaki boşluk çok azdır. Kötü yapıldığı için güneş, rüzgâr ve yağmur her yönden içeri girer. Yukarıda örnek olarak bahsettiğim, iyi bir mevkide olan Türk ailesinin yaşadığı evlere sadece İstanbul’da değil vilayetlerin banliyölerinde de rastlanır.⁴²⁶

Garnett, bu evlerin özelliklerinin Avrupa davranış ve kültürlerini taklit ederek alafranga hastalığına yakalananları ve bazı zenginleri kapsamadığını belirtir. Garnett, bu kişilerin evlerinin Osmanlı geleneklerine ve Doğu-Batı stilinde mobilyalara göre düzenlendiğini ancak Doğu zihniyetinin kendi zevk ve ihtişam fikrini, Batı uygarlığının anlayışına uydurmaya çalışınca kafa karışıklığı yaşandığına değinir. Burada Garnett’ın söylemi oryantalist izler taşımaz. Aksine Doğu’nun zevk ve ihtişam sahibi olduğunu, bu zevk ve ihtişamı Batı özentisiyle karıştırınca ortaya gülünç bir durum çıktığını söylemeye çalışır.

Oryantalizm söylemlerinin çoğunda, İslam’da çok eşliliğin yaygın olduğu ve kadına değer verilmediği vardır. Batı, en çok kadın konusunda Doğu’ya eleştirilerini yöneltmiştir. Aslına bakılırsa uygar görünen Batı toplumunda da o dönemlerde kadının söz hakkı yoktur. Osmanlı’da kadın seyahatnamelerde aktarıldığı gibi kapalı, dış yaşantısı olmayan köle konumunda bir varlık değil, ailede çocukların eğitimi dâhil birçok şeyde söz sahibidir.⁴²⁷ Johnstone kitabında bu konudan şöyle bahsetmektedir: “Avrupa’da diğer birçok kanaat gibi, İslam dininin kadın haklarını reddettiği şeklindeki saplantı yanlıştır; ikincisi, her ne kadar İslam dini, Yahudilikte olduğu gibi birden fazla evliliği yasaklamamışsa da Türkiye’de iki kadınla evlilik bile başka yerlerden çok daha az rastlanan bir durumdur.”⁴²⁸ Okuyucunun aklına Doğu denilince egotizm, şehvet, kadınların sadece cariye olarak eve kapatılması imgeleri geldiğinden, kitaplarını daha ilginç hale getirmek isteyen birçok yazar ve seyyah, gerçeklerden ziyade okuyucunun istediğini yazmayı tercih etmiştir.

⁴²⁶ Garnett, **Turkish People**, s. 258-264

⁴²⁷ Türkdoğan, a.g.e., s. 607

⁴²⁸ Garnett, **Turkish People**, s. 48

Batılıların çok yanlış aksettiği Harem kelimesinin (Arapçada haram) “kutsal mekân” anlamına geldiğini ve İslam ibadethaneleri için de aynı terimin kullanıldığını belirten Garnett, haremlüğün *sanctum sanctorum* olduğunu yani izinsiz girilemediğini söyler.⁴²⁹ Kadın ailede önemlidir ve Batı’nın gözündeki kadın imajından oldukça farklıdır. Kadın kocasının kölesi değil, aksine saygı duyduğu bir bireydir. Bunun kanıtı da divanhanenin önünde karısının misafirleri olduğunu belirten bir ya da daha fazla ayakkabı olması durumunda kocasının bile içeri giremediğini vurgulayan seyyahımızın verdiği bilgilerdir. Bu kurala sadece Garnett değil, Lady Montagu, Sophia Poole ve Julia Pardoe gibi kadın seyyahlar da değinirler ve bu adet kadının meşgul olduğunun, müsait olmadığına ya da misafiri olduğunun, kocasının müdahalesi olmadan yalnız kalmak istediğinin işaretidir.⁴³⁰ Bu durum Batı’nın aksine Doğu’da, kadınların kişisel alanları olduğunun, özgür oldukları zamanları olduğunun ve eşlerin kişisel alanlara saygı gösterdiğinin kanıtıdır. Yine Doğu uluslarında annenin, bir erkeğin kadın akrabaları arasında en yüce konumda olduğunu belirten seyyah, Osmanlı kadınlarının en hoşgörülü anneler olduklarını söyler. Garnett’a göre anneler oğullarına çok düşkündürler ve oğulları annelerin bu fedakârlıklarını özellikle gençliklerinde avantaj olarak kullanırlar, ancak yıllar geçip akıllandıklarında Peygamberlerinin “Cennet annelerin ayaklarının altındadır” sözünün önemini anlayarak annesinin sadık hizmetçisine dönüştüklerini belirtir. Geleneklere göre yakın kan bağı olmayan kadınlarla ilişkisi olmadığı için erkeğin annesi ve büyük annesi, kız kardeşleri ve teyzeleri onun kadın arkadaşlarıdır ve bu durum anne oğul ve abi kız kardeş arasındaki güçlü bağı açıklar.⁴³¹ O dönemde de şu anda olduğu gibi kadına söz hakkı vermeyen, hakir gören, saygı duymayan insanlar da vardır. Seyyahların bunları görmüş ve tanımış olması muhtemeldir. Ancak yanlış olan bu insanları bütün bir topluma mal ederek, toplumu barbar, vahşi ve kaba olarak yargulamalarıdır.

Batının günümüzde bile belki de anlayamadığı el öpme ya da küçüklerin büyüklere duyması gereken saygı ve görgü kuralları eskiden kalan en güzel miraslardan biridir. İnsana, büyüklere değer verildiğinin gösterildiği bu kurallar eleştirilecek değil takdir edilecek özelliklerdir. Johnstone da kitabında şu ifadeleri kullanır: “Hürmet, Türk ailesinin temel karakterini oluşturur. Her sabah hane halkı aile reisinin etrafında toplanır ve saygıyla elini öper. Bu onlar için lüzumsuz bir formalite değil aksine gerekli ve kaçınılmaz bir saygı ve sadakat ifadesidir.”⁴³² Johnstone, kitabının ön sözünde “Herkes Türkler hakkında düşünmeden peşin hükümle taraflı olur olmaz konuşmayı adet haline getirmiştir. Ancak bu milletin karakteri ve müesseseleri ile ilgili mevcut yanlış anlamalar, bana öyle geliyor ki, şark meselesinin de püf noktası” diye başlar.⁴³³ Türkleri doğru tanıtmak amacı güden Johnstone, Türklerin nezaketine ve yanlış aksedilen harem yaşamına

⁴²⁹ Garnett, *Turkish People*, s. 266

⁴³⁰ Akman, a.g.e., s. 60

⁴³¹ Garnett, *Turkish People*, s. 266

⁴³² Johnstone, a.g.e., s. 49

⁴³³ Johnstone, a.g.e., s. 39

değindir. Avrupa yaşayış biçimi ile Türk yaşayış biçimini kıyaslar. Çok çarpıcı tespitler yapar. Mesela çocukların saygılı olması konusuna değinir ve şöyle der: “Türk çocukları ile Avrupalı çocuklar arasında çok rahatça gözlenen büyük bir fark vardır. Doğuda şiddet yanlısı gürültücü, kendini zorla kabul ettirmeye çalışan çocuğa rastlanmaz. Böyle bir çocuk kötü huylu olarak nitelenir. Avrupalı çocuklara ortalıkta görünebilecekleri, ancak büyüklerin huzurunda fazla konuşmamaları yolunda sürekli temkinlerde bulunulur. Ne var ki, bu arzunun gerçekleştiği yer Doğu’dur. Büyüklere saygı ve bu saygıya uygun davranış biçimi bir Türk çocuğunun öğrenmesi gereken ilk büyük derstir.”⁴³⁴ Garnett da kitabında bu durumdan söz eder.

Harem “aile mutluluğunun mabedi” olarak tarif edilebilir. Kadın ve kızlarının dışarıya ilgileri yoktur azami çabaları erkek akrabaları için evi hoş tutmaktır. Osmanlı ev halkının üyeleri arasındaki ilişki ve görgü kurallarına göre gençlerin büyüklerine karşı duyduğu saygı Avrupalılarda merak uyandırır. El öpme saygı göstergesidir, gelin aile merasimlerinde ya da yıl dönümlerinde ayrıca Müslümanların özel bayramlarında kayınvalide ve kocasının elini öper. Eş kocasının annesinden önce masaya oturmaz, ilk tabağı kendine alamaz ya da kayınvalidesi tarafından davet edilmedikçe onun karşısında sigara içemez.⁴³⁵

Garnett kitabında, İslam hukukunda yoksul anne ve babalara, özellikle anne ve büyükannelerle ilgilenmenin ve bakmanın Müslümanların görevi olduğunu belirtir ve bu durumu İngiltere ile karşılaştırır. Garnett’a göre İngiltere’de elli yaşından yüz yaşına kadar olan ailenin büyüğü geçimini sürdürmek için devletin hayırsever kuruluşlarına bağlıdır, İslamiyet’te ise İngiltere’de yaygın olan bu durumla karşılaşmanın zor olduğuna değinir. İster ailede isterse toplumsal yaşamda olsun görgü kurallarına göre önceliğin büyüklere ait olduğunu vurgular.

Çoğu Batılı ressam Doğu’daki kadınları farklı resmetmiş, batılı seyyahlar, yazarlar İslam devletlerinde yaşayan kadınları çok farklı göstermeye çalışmıştır. Oryantalizmin diğer söylemlerinden biri de Osmanlı kadının hiçbir şey yapmadığı ve köle hayatı yaşadığıdır. Yine diğer bir söyleme göre kadınlar vakitlerinin çoğunu tembellik yaparak geçirir ve hiçbir işle uğraşmazlar.⁴³⁶ Ancak Batılı kadın seyahatname yazarlarının anlatımları, oryantalist söylemle şekillenen erkek yazarların kurguladığı fantezi varsayımlar üzerinde temellenen harem ve doğu kadını konularında hâkim söylemin dışına çıkan bir alternatif sunar.⁴³⁷ Birçok kadın Batılı seyyahın yanında, bazı erkek seyyahlar da daha az ön yargısız bakmayı başararak Osmanlı kadının köle konumunda olmadığını, aslında Avrupalı kadınlardan çok daha fazla hakları olduğunu göstermeye

⁴³⁴ Johnstone, a.g.e., s. 52-53

⁴³⁵ Garnett, **Turkish People**, s. 267

⁴³⁶ Akman, a.g.e., s. 62

⁴³⁷ Akman, a.g.e., s. 47

çalışmıştır. Garnett kitabında bu konuyu oldukça fazla vurgular. Garnett, haremdeki günlük yaşamın kuşkusuz biraz sıkıcı olduğunu ancak iyi mevkie ait olan Osmanlı kadınının “mavi sakal” kocasına hizmet ettiği ve gününü divana yaslanıp, şeker yiyip, mücevheriyle onayarak geçirdiği ve hiçbir işle meşgul olmadığı varsayımının oldukça yanlış olduğunu söyler.⁴³⁸ Burada Garnett ‘ın Mavi Sakal benzetmesinden kastettiği, 1697’de Charles Perrault’un yazdığı masal kahramanıdır. Masalda tüm kadınlar kötü ve zalim Mavi Sakal’dan korkarlar. Bu terimi vermesinin nedeni, Batı’da Osmanlı erkeğinin mavi sakal olarak görülüp kadınlara eziyet ettiği imajının yanlış olduğunu göstermektir.

Garnett ev dışında ilgi alanları çok az olduğu için kadının evine oldukça bağlı olduğundan ve bütün Doğulular gibi Osmanlı kadınının da erkenden kalkıp, bir fincan kahve ve sigarasını içtikten sonra kocasına hizmet etmeye hazır olduğundan bahseder. Garnett’a göre kadın, mal varlığı gibi zamanının da efendisidir ve ilk iş olarak genellikle Ermeni olan ayvaz’ın getirdiği ve haremlikteki dolaba yerleştirdiği yiyecekleri zenci kadınla inceler. Turşu kurma, kek yapma ya da reçel yapma gibi özel yetenek gerektiren işlerde evin hanımı bunları kontrol etmek ya da yardım etmek için mutfakta kalır ve hizmetçilerin çamaşır ve ütü işlerine kızlarıyla az çok katılır. Garnett’ın eleştirel biçimde başkentte gittikçe bu tür ev işleriyle daha genç ve modaya düşkün hanımların uğraşmamakta olduğundan ve tanıştıkları yabancı kadınlara özenerek vakitlerini yeni bir dil öğrenmeye ya da yabancı şeyler yapmaya harcadıklarından bahseder. Garnett’ın burada sözünü ettiği evin durumu iyi olan bir Osmanlı’ya ait olduğu açıktır. Davet etmek ve edilmek, düğünlere katılmak, deniz kenarında gezmek, araba ile dolaşmak, alışveriş yapmak ve halk hamamına gitmek Osmanlı kadınının başlıca eğlenceleri olduğuna değinen Garnett, bunları yapmadan önce kocasından formalite icabı izin aldığından bahseder.⁴³⁹

Garnett bir sonraki bölümde kadınların giyim kuşamından bahseder ve Paris modasını taklit eden kadınları eleştirir. Osmanlı’ya gelen birçok seyyah da, Garnett gibi kadınların giyim kuşamına değinmiştir. Kimi eleştirirken kimi de beğenmiştir. Osmanlının kendi milli kıyafetlerinin daha güzel olduğuna değinen Garnett, uzak vilayetlerde kadınların ne giydiklerinden ayrıntılı biçimde bahseder ve bu kıyafetleri daha çok beğendiği açıktır.

Mahrama, zengin sırma ipek işlemeli sade veya ekoseli basma gibi çeşitli materyallerden oluşan, üst kısmının başın üstünden geçirilerek çenenin altında bağlandığı, koyu renk ipek ya da muslin bir başörtüyle yüzün tamamının örtüldüğü bir örtüdür. Ev içinde giydikleri kıyafete gelince şu anda üst ve oldukça varlıklı kesime ait Osmanlı kadınlarının ne giyip ne giymediklerini

⁴³⁸ Garnett, **Turkish People**, s. 269

⁴³⁹ Garnett, **Turkish People**, s. 272-273

söylemek zordur. Son 30 yıldır kendi zarif ve güzel milli kıyafetlerini bırakarak, Paris modasını taklit ederek aşırı gülünç ve içler acısı elbiseleri tercih etmektedirler. Daha uzak vilayetlerde bir Osmanlı kadınının hâlâ daha görülebilen ev içi kıyafeti oldukça güzeldir. Beyaz ipek tülbenkten yapılmış, kenarlarına iğne oyasıyla süslenmiş kırmızı eski bir ipekten yapılmış şalvardan oluşur. Yelek belin üstünden bedene sıkıca oturan bir çeşit uzun ceket gibidir. Göğüsten kemerin altına kadar düğmelidir. Ancak her tarafı kalçadan aşağı doğru açıktır ve bir iki santim yere sürünür. Tam bir kıyafet olması için yine kenardan açık ve yere sürünen daha geniş ve bol bir yelek daha vardır. Her iki giysinin kolları oldukça dardır ancak bunda toynak biçimli kol bileğinden altı cm daha açıktır. Orta ve alt sınıfa ait kadınların ve çocukların günlük elbiseleri genellikle renkli pamuklu basmalardır. Kışın aynı malzemeden yapılmış kapitoneli mantolar ve diğer kıyafetler giyerler. Türk kadını dışarı çıkmadan önce etekliğini mümkün olduğunca belinin içine kıvrır ve ona birçok konuda yardımcı olan kare büyük bir tülbentle belini bağlar. Şekilsiz bir pakete dönüşerek mahramasını üstüne atar, sarı ayakkabılarını ve siyah lastiklerini giyerek evden çıkar.⁴⁴⁰

Yukarıda Oryantalist söylemlerle yaklaşan yazarların, seyyahların Osmanlı kadını hakkında neler düşündüğüne değinmiştik. Garnett'ın bu bölümü bitirirken yaptığı tespitten anlaşıldığı kadarıyla Garnett, Osmanlı kadınları için düşünülen olumsuz imgelerin hepsinden haberdardır. Yazdığı şu cümle bunu kanıtlar niteliktedir. Garnett kadınların giydiği feracenin baskıdan değil kozmopolit toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'ndeki karışık toplulukların bakışlarından onları koruduğuna değinir. Ayrıca ferace veya peçenin sadece Osmanlı da değil diğer yabancı topluluğun kadınlarında da görüldüğüne de değinir.

Osmanlı kadınının sosyal konumunu ve ev yaşantısını verdiğim bu kısa çalışmada şunu belirtmeliyim ki, kadınların harem sistemine göre gözlerden uzak yaşaması sanıldığı gibi 'alçaltıcı konumundan' değil, tam aksine kendi toplumundaki erkeklerin gösterdiği saygının sonucudur. Kadınlar yabancı ırk ve dine mensup milletlerle çevrili olduklarından, kadınları dokunulmaz haremlikle sınırlamak ve dışarı çıkarken çekiciliklerini halkın bakışlarından gizlemek için ferace ve peçe giymekten başka seçenekleri yoktur. Böylece şehir ve kasabaları dolduran Yahudi, Müslüman, Hıristiyan ve diğer karışık toplulukların münasebetsiz meraklarından onları koruyacaktır. Aynı nedenlerden benzer gelenekler eskide de vardır ve imparatorluğun bazı yerlerinde Hıristiyan, Ermeni ve Yunan topluluklarının kadınlarında da bu gelenekler görülebilir. Aslında ister sokakta yürüsün, ister tramvay veya trende olsun ya da Boğaziçi vapurunun güvertesinde olsun tahrikle karşılaşsa da Türk kadının kıyafeti onu hakaretlerden ya da tacizlerden korur.⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Garnett, **Turkish People**, s. 279

⁴⁴¹ Garnett, **Turkish People**, s. 280

Değişim Batı toplumunda olduğu gibi Doğu toplumunda da kaçınılmazdır. Nasıl Batı da kadının hakkı yokken zaman içerisinde oluştuysa, Osmanlı toplumunda da bu böyledir. Ancak kendi gelişiminden övgüyle bahseden oryantalist söylem, Doğudaki gelişmelere gözlerini kapatarak gördüğünü değil, görmek istediğini kaleme alır. Osmanlı toplumu belki çok köklü bir değişim geçirmemiştir, ama modernleşme toplumun her kesimine ve kurumuna sıçramış, Osmanlı aile yapısı ve Osmanlı kadını da bu değişimlerin dışında kalmamıştır.⁴⁴² Tanzimat döneminin getirdiği sosyo-kültürel değişim üst ve orta tabaka kadınının toplumsal hayata girişini hazırlayan altın bir dönem olmuştur.⁴⁴³

Garnett da bu değişimlere değinir ve son zamanlarda özellikle Türk parlamentosu açılışında ve üyelerin seçilmesinde kadınların ilgisinin oldukça fazla olduğunu ve bu olayın üst sınıfa mensup kadınların düşünsel anlamda ne kadar ilerlediğini vurgular.⁴⁴⁴ Örtülü ve peçeli kadınların sokakta Sultanın tören alayı için toplanmasının önemine değinir. Garnett bu kısımda çarpıcı bir gözlem yapar. Yazara göre çok az yabancı 1908 Temmuz'da gerçekleşen kansız devrimin hazırlanmasında Osmanlı kadınlarının oynadığı rolü bilir. Kadınlara özel taciz ya da saygısızlıklara karşı bağışıklık kazanmayı avantaj hâline getiren kadınlar, peçe ve örtüleriyle kendilerini sakladıklarından ve harekâtın liderlerinin anneleri, eşleri ve kız kardeşleri imparatorluğun farklı bölgelerinde haremden hareme, şehirden şehire geçerek bir erkeğin taşınması hâlinde hayatını tehlikeye atacağı belgelerle onların postaları gibi özgürce dolaşmayı başardıklarını vurgular. Nitekim II. Abdülhamid(1876-1908) kara çarşafı yasaklamıştır. Tarihçilere göre 1892'de Sultan II. Abdülhamit bir Cuma namazından sonra yolda siyah çarşafı ve çok ince siyah peçeli bazı kadınlar görüp, bu kadınları Hristiyan kadınlara benzeterek, Müslüman olduklarından tereddüde düşmüş ve bazı erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve benzeri türlü maksatla bazı yerlere girildiğini işitmiş olduğundan çarşafı yasaklatmıştır.⁴⁴⁵ Ancak Garnett'ın sözünü ettiği gibi kadınların peçe giyerek Abdülhamid'e karşı olan belgeleri taşıdıkları gibi nedenler de bu kararda etkili olmuştur. Üçüncü bölümde görüleceği gibi Garnett Osmanlıların geleceğinin "Genç Türklerde" yattığına inandığı için, kadının Batı'yla eşit olma durumunu bu yeni partide görür ve kadınların da bunu istediğini dile getirir.

Üst mevkideki Osmanlı kadınları en azından onları engelleyen bezdirici sosyal kısıtlamaların, yeni reform partisi tarafından kaldırılmasını talep etmektedirler. Harem kısıtlamalarından kurtulmak için yaptıkları itiraz dini yasadan ziyade gelenek ve ön yargının sonucudur. İnzivaya çekilme ve örtünme Müslüman kurumlardan değil Doğu'ya ait diğer ırklardan ödünç aldıkları çok eski bir sosyal uygulamadır. Bu nedenle, sadece sosyal

⁴⁴² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 283

⁴⁴³ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 284

⁴⁴⁴ Garnett, *Turkish People*, s. 281

⁴⁴⁵ Fatma Koç-Emine Koca, "Osmanlı Kanunlarında Giyim- Kuşam Yasakları", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:10, Konya-2010, s. 47

geleneklerle meydana gelen bir değişlikle hiçbir dini kanun ihlal edilemez. Kadınların kurtulması ileriki zamanlarda Türk hükümetinin karşılaşmak zorunda olduğu bir sorundur ve “Genç Türklerin” bazı üyeleri kendi ülkesindeki kadınlarında Hristiyan kardeşlerinin elde ettiği sosyal ve endüstriyel özgürlüğü elde etmesi taraftarıdır. Aslında çok az Türk kadını kendi erkeklerinde olduğu gibi eğitim almaktadır.⁴⁴⁶

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla kadın daha çok dışarı çıkmak istemiştir. Namık Kemal II. Meşrutiyet’in ilanından çok daha önce 1867 yılında yayımladığı “Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha” isimli makalesinde Osmanlı İmparatorluğunun yalnızca yarısı olan erkeklerin üretim sürecine katıldığını öteki yarısı olan kadınların ise tüketici olduklarını belirtmiştir.⁴⁴⁷ Garnett da bu konuya değinerek Osmanlıda kadınların Batılı kadınlar gibi dışarda çalışmasının zor olduğunu ve eskiden diğer milletlerdeki kadınların daha az haklara sahipken değişen düşüncelerden dolayı daha fazla kişisel özgürlüğe sahip olduklarını vurgulamıştır. Ancak sanayileşen Avrupa’da kadın, özgürlüğünün bedelini çok pahalıya ödemiş, toplumsal hayatta yeni güçlüklerle karşılaşmıştır.⁴⁴⁸ Koşullar farklı olduğundan Türkiye’de kadının özgürlük için ödediği bedelin Avrupalı kadınıki kadar ağır olduğu söylenemez.⁴⁴⁹ Ancak Garnett’a göre Batı da her yerde çalışma özgürlüğüne sahip kadınlar vardır ve bunun Türklerde olması çok zordur. Batı da evde çalışmak gibi bir köle sisteminin olmadığını söyleyen Garnett, bu bölümde Batı kadınına özgür, her şeyi yapmayı muktedir olarak gösterirken, Doğu kadınına köle gibi lanse eder.

Bazı “Genç Türklerin” coşkuyla savunduğu ama bana gerçekleşmesi zor ve gereksiz yere karmaşık görünen şey kadınları Batı da kendi geçimlerini sağlayan hemcinsleri gibi fabrikalarda, mağazalarda ve benzeri yerlerde işe koymaktır. Ancak “acele işe şeytan karışır.” Şu anda birçok endüstriyel alanda ve mesleklerde çalışma özgürlüğüne sahip Türkiye’deki Ermeni ve Yunan kadınlar son yüzyılın başında Müslüman hemcinslerinden daha az kişisel özgürlüğe sahiptir. Ancak bu Hristiyan milletlerin erkekleri arasında son yüzyılda eğitim ve liberal düşüncelerin yaygınlaşmasıyla pozisyonları değişmiştir. Batı da ve Doğu daki ekonomik durumlar da oldukça farklıdır. Eğer ev köleliği kaldırılırsa, ev işleri alt tabakaya ait Türk kadınları için yeterli istihdam sağlar, eğitilmiş kesime gelince, öğretmen olarak evi geçindirenlere daha az ihtiyaç duyabilirler. 1876’da Mithat Paşa tarafından tasarlanan Türk anayasası köleliği kaldırmayı savunsa da, Sultan bu ve diğer maddeleri onaylamayı reddetmiştir. Ancak eğer kölelik Türkiye’de illegal olursa, ev köleliğinin şimdiki konumu gittikçe azalacaktır. Kaldırılmasa bile harem sisteminin düzenlemesiyle kadın köleler bir süre ev hizmetçileri olarak çalışacaktır ve gittikçe işçi sınıfın kızları onların yerini alacak ve bu şimdiki kadarki kısıtlı olan para kazanma

⁴⁴⁶ Garnett, *Turkish People*, s. 282-283

⁴⁴⁷ Şahika Karaca, “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı. 31, 2011, s. 104

⁴⁴⁸ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 286

⁴⁴⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 286

olanaklarına çok büyük yararı olacaktır. Bu olası ve arzu edilen ekonomik sonuç neticesinde kızların evlilik yaşı da yükselecektir.⁴⁵⁰

---

⁴⁵⁰ Garnett, **Turkish People**, s. 284-285

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. “TÜRK HALKI” KİTABINDA OSMANLI TÜRKLERİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

3.1. Osmanlı Türklerinin Geleceği

Garnett’ın ele alınan kitabında çok fazla siyasi unsurlara yer verilmez. Ancak Osmanlı Devleti’nin en karışık döneminde uzun yıllar yaşaması ve seyyahımızın anavatanı İngiltere’nin bu dönemdeki devletlerarası ilişki ve bölünmelerde başrol oynaması sebebiyle Garnett, son bölümde siyasi olaylara değinir. İlk olarak Osmanlı Devleti’nin uzun yıllar egemenliği altına aldığı ancak birçok nedenden ötürü tek tek kaybettiği Balkan topraklarından başlar.

Büyük güçler ve Rusya yıllar boyunca Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarını karıştırarak, hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Avrupa’da istikrar Avusturya ve Rusya’nın iyi geçinmesine bağlı olmuştur ve Alman Şansölyesi Bismarck bu iki devletin arasını yapıp sonra da onlarla ittifaka girince Balkan devletlerinin artık Büyük Güçler arasındaki rekabetten faydalanamayacağı anlaşılmıştır.⁴⁵¹ Avusturya gözünü Güney Slav topraklarına çevirmiş, “kaynamakta olan Balkan toprakları üzerinde Avrupa barışını tehdit edecek herhangi bir rekabet ortamı doğmaması” için 1897 yılında Rusya’yla bir antlaşma imzalamıştır.⁴⁵² Dış siyasetini Uzakdoğu’ya yönelten Rusya, 1905 yılında Japonya’ya yenilince tekrar Güneydoğu Avrupa’ya dönerek ve Avusturya Macaristan’la rekabete girer ve Osmanlı’nın son Balkan toprağı olan Makedonya’da çatışır.⁴⁵³ Garnett, ilk başta siyasi bir değerlendirme yapar.

Belirttiğim ekonomik ve sosyal değişimlerin, siyasi değişimler olmadan gerçekleşmesi imkânsızdır. Gerçekten de Osmanlı ulusunun tamamıyla yeniden yapılandırılmasında az değişiklik yapılmaktadır. 1879 yılında Mr Stuart Glennie Avrupa ve Asya kitabını yayınladığında, Doğu sorunu İngiltere ve Avrupa’da görülen gibiydi, yani Türk– Rus sorunu. İnsanlar Türk-sever ve Rus-sever olarak ikiye ayrılıyordu. Kitabın ana noktası şuydu “Doğu sorunu yeterli biçimde ele alınmamaktadır. Avrupa ve Asya’nın birbiriyle ve her ikisinin de

⁴⁵¹ Mazower, **Balkanlar**, s. 144

⁴⁵² Mazower, **Balkanlar**, s. 144

⁴⁵³ Mazower, **Balkanlar**, s. 144, 145

Afrika'yla olan ilişkilerinin düzenlenmesinin yanı sıra Avrupalı devletler birbirleriyle, Asya devletleri de birbirleriyle ilişkileri düzenlemelidir.”⁴⁵⁴ Ancak 1904' teki Rus-Japon savaşından beri şu andaki Doğu sorunu Türk-Sırp ve Türk-Rus savaşları zamanındaki gibidir. Avrupa ve Asya ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesinde böyle bir sorun politikacıların, ya Türklerin ya da Rusların tarafında olmalarına neden olacaktır. Bu yüzden otuz yıl önce Avrupa ve Asya kitabında belirtildiği gibi, Osmanlı Türklerinin geleceği şu anda hem Asya hem de Avrupa'da gerçekleşen tüm büyük hareketler ile ayrılmaz bir biçimde tanınmalıdır. Şu anda çeşitli Balkan uluslarının milliyetçi arzularının ne kadar güçlü olduğunu tam manasıyla bilen kişiler, muhtemelen Osmanlı Türklerinin geleceğine ilişkin en net şeyin Türklerin Avrupa vilayetlerinden geri çekilmek olduğunun farkındadır. Bu geri çekilmenin gerçekleşeceğini zaten Rus –Türk savaşından sonra ileri görüşlü komutanlar kendi içlerinde kabul etmiştir. ⁴⁵⁵

Garnett, Osmanlıların Balkanlardan geri çekilme savını son bölümde destekler ve tanıdığı bir paşayla bu konuyu konuşur.

Tanıdığım ve oldukça saygı duyduğum bir paşa şunları söylemiştir: “Sultanın yerinde olsaydım, tüm Avrupa eyaletlerinden çekilmenin kademeli olmasına gayret ederdim. Bizim için en tatmin edici sonuç Avusturya, Rusya ve en sonunda tüm Avrupalı güçlerin birbirleriyle arasını bozmaktır. Bu esnada elimizde olamayacak ya da kan ve hazine masraflarını karşılayamayacak olan velayetleri boşuna koruma çabası içinde olup Anadolu'daki Osmanlı gençlerini harcamak yerine, Asya'daki Kafkasları birleştirmeli ve belki de Kafkasya'daki doğal sınırlarımızı iyileştirmeliyiz. Böylece ulusum kuvvetlenecek Avrupalı sömürge devletlerinin Suriye, Arabistan ve Afrika velayetleri üzerindeki emelleri boş olacaktır. Şu anki hilafetin geçici egemenliği tam bitmek yerine gittikçe güçlenecektir”⁴⁵⁶

Garnett'a göre, Balkan Yarımadasındaki çeşitli milletler güçlü bir coşkuyla yeni Osmanlı vatandaşı olarak birbirlerini kucaklayabilirler ancak bu sahne Fransız Devrimi'nin sloganı Fraternite ou la mort (özgür yaşa ya da ö) sahnesini hatırlatır. Yani Garnett'a göre Balkan ulusları Osmanlı Devleti altında birleşmektense, bağımsız olmayı ve ölmeyi tercih etmelidirler. Osmanlı tebaası olarak Balkan yarımadasında kısmi birleşme umudunun diplomatik bir yalandan ibaret olduğunu vurgulayan Garnett, Anadolu'daki duruma değinir. Ermeniler gibi ulusal klişeye sahip Yunanlıların zaten özgür bir millet olduğuna değinen Garnett, Yunanlıların Osmanlı vatandaşlığına geçmekle ilgilenmezlerse Helen olarak kalacaklarını vurgular ve son kısımda Anadolu'ya yönelir. Ermenilerin sayıca Anadolu'nun Doğu bölgesinde fazla olmalarına rağmen, hiçbir vilayette

⁴⁵⁴ Bknz: Stuart Glennie, **Europe and Asia: Discussions of the Eastern Question in Travels Through Independent, Turkish, and Austrian Illyria. with a Politico-Ethnographical Map**, 1879

⁴⁵⁵ Garnett, **Turkish People**, s. 286-288

⁴⁵⁶ Garnett, **Turkish People**, s. 288-289

nüfusun çoğunluğunu oluşturmadıklarını ancak Osmanlılar gibi Asya'ya ait olduklarını ve adeta "vaftiz edilmiş Türk" gibi olduklarını söyler. Ermenilerin şimdiki konumlarına eskiden beri sahip olduklarına, Türkler' in Anadolu'ya bu yeni evlerine 13. yüzyılda geldiklerine değinir ve güneydeki İngilizlerin, Kuzey Britanya'nın İskoçlarıyla olduğu gibi, bu iki halkın da bağımsızlık için birbirine gerekli olduğunu belirtir. Ancak, Garnett'ın ülkesi Büyük Britanya'ya baktığımızda çok mutlu bir imparatorluk karşımıza çıkmaz. Beş yüz yıllık dönem boyunca İngiliz yöneticiler arka arkaya İrlanda'ya boyun eğdirmeye çalışmış, Dublin, Londra karşısında bağımsızlığından hiçbir zaman tümüyle vazgeçmemiştir.⁴⁵⁷ İrlanda, Galler ve İskoçya ile yoğun devrimci savaflara giren İngiltere, farklı yöntemlerle bu isyanları bastırmaya çalışmıştır. 1750-1900 yılları arasında devletin askeri gücü genişlerken, sıradan halkla girilen pazarlıklar, sistemde örgütlenme hakkı, oy hakkının genişletilmesi, refah yasalarının çıkartılması gibi demokratik ve popüler unsurlar İngiltere, Galler ve İskoçya'da ciddi devrimci durumları ortadan kaldırırken, İrlanda'da devam etmiştir.⁴⁵⁸ 1492-1992 yılları arasında kimi İrlandalılar, hemen hemen her noktada İngiliz hükümetine karşı mücadele vermiştir.⁴⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin son elli yılına damgasını vuran en önemli sorunlardan biri olan Ermeni meselesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında İngiltere ile Rusya arasındaki rekabetin yarattığı emperyalizm sorunu olarak ortaya çıkmış, Ermeniler bundan sonra Osmanlı Devleti'nin bütün Hristiyan unsurları gibi bağımsız bir devlet kurma çabasına girmişlerdir.⁴⁶⁰ Osmanlı Devleti, Ermenilerle ilgili ıslahat yapmayı kabul etmesine rağmen, Ermeni sorunu uluslararası antlaşmalara girmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin kendi egemenlik hakları çerçevesinde çözebileceği bir iç sorun olmaktan çıkmış, Rusya ve İngiltere'nin müdahale aracı olarak kullanacakları bir sorun haline dönüşmüştür.⁴⁶¹ Aslında asırlardır Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yaşayan Ermeniler İmparatorluğun her tarafına dağılmışlar, korkusuzca, asayiş içinde, mal, can, ırz ve namusları emniyet altında, mezhep açısından da tamamen serbest, huzurlu, ekonomik açıdan ise Müslüman tebaadan daha rahat yaşamışlardır.⁴⁶² Ticaret ve sanatla uğraşmışlar, sarraflık ve kuyumculuk yapmışlar, öteden beri Osmanlı Devleti'nce özel hizmetlerde ve emniyet gerektirecek işlerde kullanılmışlar, devletin Darphane ve Baruthane gibi önemli müesseselerinin başına geçmişler ve "millet-i sâdıka" olarak adlandırılmışlardır.⁴⁶³ Osmanlı Devleti, Hristiyan tebaasına karşı eşit

⁴⁵⁷ Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, 1. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.117

⁴⁵⁸ Tilly, a.g.e., s.157

⁴⁵⁹ Tilly, a.g.e., s.155

⁴⁶⁰ Münir Süreyya Bey, "Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)", Yayına Hazırlayanlar: Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel ve Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmihani Ünemlioğlu, **T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları**, Ankara, 2001, s. x1

⁴⁶¹ BOA, s. x1

⁴⁶² BOA, s. x1

⁴⁶³ BOA, s. x1

muamele etmiş, bunlardan birini diğerine tercih etmemiş ve birbirlerinin işlerine karıştırmamıştır.⁴⁶⁴ Bunlarla birlikte dilde, edebiyatta, musikide ve sanatın hemen hemen her dalında Türkler ve Ermeniler yakın ilişkiler içerisinde bulunmuşlar, bazen devlet hizmetlerinde, matbaacılıkta, basın-yayın alanında Ermeniler Türk toplumuna faydalı olmuşlardır.⁴⁶⁵ Ancak seyyahımızın Osmanlı yandaşı olarak düşündüğü İngiltere, Balkan çatışmalarında oynadığı rolü burada da oynayarak, Ermenileri kışkırtmış ve elinde koz olarak Ermenileri kullanmıştır. Aydınlanmış bir 20'nci yüzyıl demokrasinin bile savaş zamanında algıladığı tehditlere aşırı tepkide bulunabileceği, İkinci Dünya Savaşı'nda Japon asıllı Amerikalıların başka yere nakli olayı ile sabittir.⁴⁶⁶ 1940'ta Japon asıllı tek bir Amerikalının ihaneti görülmezken, 1915 yılında Doğu Anadolu'da ülkeyi istila eden düşmanların kanlı eylemleri işbirliğine girmiş birçok Ermeni olmuştur.⁴⁶⁷

Garnett, Osmanlı Türklerinin geleceği için 1879 yılından itibaren iki noktanın önemli olduğu tespitini yapar; Avrupa'ya ait vilayetlerden geri çekilmek ve bölgeleri sağlamlaştırmak ve 700 yıldan daha fazladır topraklarında olan Osmanlılara, Çerkezlere, Kürtlere ve Ermeniler gibi bileşenlere uluslarına anayasal geliştirme sağlamak. Garnett'a göre eğer bunlar sağlanırsa diğer bir unsur imparatorluğun geleceğini etkileyecektir. İmparatorluğun hâkim olduğu topraklardaki yenilik Kafkaslardan, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'ne kadar genişleyen imparatorluk ellerinde kalacaktır. Bunu II. Abdülhamid'in devlet adamlığına yakışır biçimde İstanbul'dan Mekke'ye demiryolu yapmaya çalışarak güvence altına aldığına değinen Garnett bunu Büyük Britanya'nın desteğiyle yaptığını vurgular. Bu konu birinci bölümde Osmanlı-İngiltere münasebetleri kısmında da ele alınmıştır. Yazar her ne kadar kendi ülkesinin bu konuda destek olduğunun altını çizse de, demiryolu projesi Almanya'ya yaramış ve İngiltere'yi oldukça fazla kızdırmıştır. Dönemin siyasi olaylarının ve çıkar dengesinin farkında olan İngiliz seyyahımız, Osmanlı Türklerinin geleceğini adeta İngilizlerin elinde görür. Garnett'a göre, Rusya ve Almanya'nın emelleri Anadolu'daki Osmanlı uluslarının güçlendirilmesi ve geliştirilmesiyle, Afrika ve Asya'daki hükümetlerin daha fazla aydınlatılmasıyla engellenebilir ve bu sadece büyük Britanya'nın emelleri için değil imparatorluğun doğusunun kalması için de gereklidir. Halifenin ruhani ve geçici hâkimiyetini tanıyan Müslümanların oluşturduğu kendi tebaasına daha fazla özgürlüğün sağlanması gerektiğinin altını çizen Garnett, bu yenileşmenin ve iyileştirmelerin olması durumunda zaten Türkleri tanıyan ve seven İngilizlerle, dayanıklı bir ittifak kurulacağına inanmaktadır. Ayrıca Garnett'a göre, yeni Anayasal Parti'nin yolunun açılmasında Büyük Britanya'nın yardımı dokunabilir ve bu dostluk sadece II. Abdülhamid'in mutlakiyetinin tekrar geri

---

⁴⁶⁴ BOA, s. x1

⁴⁶⁵ Nejat Göyünç, "Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No.94, 1. Baskı, Ankara 2002, s. 37

⁴⁶⁶ Ömer İzgi, "Türkler ve Ermeniler: Osmanlı Deneyimi", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, s. 19

⁴⁶⁷ İzgi, a.g.m., s. 19

gelmesiyle bozulabilir. Garnett “Genç Türkleri” destekleyerek üstlendikleri görevlerin bu yardımla yerine getirilip 1908 Temmuz devriminin gerçekleştiğini vurgular. Abdülhamid ve yeni partinin geleceklerinin ne olacaklarına değinen Garnett, kitabında anlattığı Türklerin durumlarındaki değişimlerin gerçekleşmesinin uzun bir yolculuk olduğunu söyler.

XIX. yüzyılda bağımsız Balkan Devletlerinin kurulmuş olması, Balkanlar’daki Hristiyan tebaada Osmanlı yönetimine karşı kitlesel bir hoşnutsuzluktan ziyade, bu devletlerin ortaya çıkması, ayrılıkçıların kararlılığına, örgütlenme becerilerine ve zamanın büyük devletlerinin onlara verdiği yardımın sayesinde olmuştur.⁴⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğu topraklarını kaybederken, II. Abdülhamid halifelik aracını ilk kez 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında kullanmıştır.⁴⁶⁹ Ancak halifelik makamı işe yaramamıştır. 1914’te Osmanlı halifesi Fransız, İngiliz ve Rus düşmanlarına karşı cihat çağrısı yaparak, bu devletlerin Müslüman tebaasını ayaklanmaya çağırmış, ancak otuz yıl boyunca yapılan onca propagandaya karşın ayaklanmamışlardır.⁴⁷⁰ Berlin Kongresi’nden sonra, İngiltere’de Gladstone başkanlığında liberaller iş başına gelince, muhafazakâr Disraeli hükümetinin “Türk taraftarı” olmakla suçladıkları dış politikasını terk etmiş ve Gladstone, Karadağ’ın kesin bağımsızlığı için Eylül 1880’de İngiliz donanmasına Arnavutluk kıyılarında gövde gösterisi yaptırmış, Kıbrıs’ı Yunanistan’a vermeye kalkmıştır.⁴⁷¹ Ancak İngiliz kamuoyunun baskısı ile ada Britanya himayesinde kalmış ve bu andan itibaren Bismarck İngiliz politikasına sırt çevirmiştir.⁴⁷² İngiliz politikası Rusya’ya karşı takındığı Osmanlı taraftarı tutumdan vazgeçmiş, Osmanlı sultanı ve yöneticileri de Alman desteğine yüzlerini dönmüştür.⁴⁷³ Almanya her alanda Osmanlı İmparatorluğunun içine nüfuz etmiştir.

Garnett’ın Türklerin geleceğini elinde tuttuğunu düşündüğü İttihat ve Terakki Partisi milliyetçi fikirlere kapılarak padişahı tahtan indirmişlerdir. Ancak Temmuz 1908’de insanların kalbini coşturan olaylar karşısında Avrupa ve Hristiyanların verdikleri ilk tepkiler Türkler nazarında saldırı ve ihanetten başka bir şey değildir.⁴⁷⁴ Avusturya bunu Bosna ve Hersek’in işgalini ilan etme fırsatı olarak kullanmış, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Girit Yunanistan’la birleştiğini duyurmuş ve bu gelişmelerin ardından da İtalya’nın Eylül 1911’de Osmanlı Trablusgarp’ına saldırısı ve Ekim 1912’de Balkan Devletlerinin topyekûn saldırısı izlemiştir.⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ Quataert, a.g.e., s. 273

⁴⁶⁹ Quataert, a.g.e., s. 135

⁴⁷⁰ Quataert, a.g.e., s. 136

⁴⁷¹ İlber Ortaylı, “İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları**, No: 479, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi: 24, Ankara, 1981, s. 26

⁴⁷² Ortaylı, a.g.m., s. 26

⁴⁷³ Ortaylı, a.g.m., s. 26

⁴⁷⁴ Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 290

⁴⁷⁵ Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 290

1908 ile 1918 yılları arasındaki on yıllık dönemde, devrimin getirdiği büyük umutlar kısa sürede hayal kırıklığıyla sonuçlanmış ve meşrutî hükümetin düzenli biçimde gelişimi bir tertip ve karşı-tertîp, baskı ve sindirme, zorbalık, aşâğılama ve mağlûbiyet döngüsü içerisinde sona ermiştir.⁴⁷⁶

1908 Devrimi ülkemizin ve yakın-doğunun siyasal modernleşmesinde bir dönüm noktası olmuş, Meşrutîyet hareketi büyük devletler için beklenmedik bir anda başlamış ve bunlar arasında Osmanlı İmparatorluğu'na gün geçtikçe yerleşen Almanya ilk anda Sultan Abdülhamit'i mi yoksa Genç Türkleri mi tutması gerektiğinin hesabını yapmak zorunda kalmıştır.⁴⁷⁷ Garnett kitabında, "Genç Türkler hareketini İngiliz etkisi olarak göstermiş ve İngiltere'ye karşı düşmanca tutumlar gösteren Abdülhamid'in indirilmesini sağlayan bu "Genç Türkleri" İngilizlerin desteklemeleri gerektiğini savunmuştur. Nitekim Berlin kabinesi de Genç Türk hareketini ilk anda İngiliz etkisinde bir olay olarak değerlendirmiş fakat zamanla gerek iş çevreleri gerek liberal çevreler ve basın yeni yönetime sempatisini göstermiş ve Genç Türklerin başını çeken grubun Almanya'ya karşı olmadıkları, hatta zamanla artacak bir yakınlık duydukları görülmüştür.⁴⁷⁸ Jön Türkler Meşrutîyet rejiminin yeniden tesisinin Batı Avrupa'nın liberal devletleri içinde itibar ve destek kazandıracağını ummuşlar ve devrimin hemen ardından Jön Türkleri destekleyen halk, İngiliz büyükelçisini destekleyen gösteriler yapmıştır.⁴⁷⁹ Ancak sonunda Abdülhamid rejiminin en yakın bağılağı olan Almanya, yeni iktidarı, herkesten önce desteklemiş ve 28 Temmuz 1908'de, Almanya'nın İstanbul'daki büyükelçisi Von Kiderlen Berlin'e çektiğı telgrafta; Alman basınının Genç Türk iktidarını desteklemesinin şart olduğunu ve bunun sağlanmasını tavsiye etmiştir.⁴⁸⁰

1909 ve 1914 yılları arasında hızla gelişen olaylar, İmparatorluğun aydınları arasındaki Alman muhaliflerine rağmen, iktidarı, Almanya'nın güdümüne daha fazla sokmuş, Genç Türk iktidarının karşılaştığı dış siyasal sorunlar ve ekonomik güçlükler, onları II. Abdülhamid'den daha koyu bir Alman dostu olmak zorunda bırakmıştır.⁴⁸¹ Kurulan bu dostlukla İttihat ve Terakki Partisi Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmiş ve ağır yenilgiler alarak yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır.

---

⁴⁷⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 308

⁴⁷⁷ Ortaylı, a.g.m., s. 117

⁴⁷⁸ Ortaylı, a.g.m., s. 117

⁴⁷⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 154

⁴⁸⁰ Ortaylı, a.g.m., s. 117

⁴⁸¹ Ortaylı, a.g.m., s. 118

SONUÇ

Tarih boyunca her insanın kafasında bir Doğu imajı olmuştur. Kimine göre Doğu barbar, vahşi, yobaz; kimine göreyse ulaşılmaz, egzotik, mistik, sömürülmeye aday zengin bir dünya; kimine göre ise eskiden medeniyetler beşiği olan Doğu, günümüzün kanayan yarası, çatışmaların yaşandığı ve her zamanda yaşanacağı topraklardır. Kısacası herkesin kafasındaki Doğu imgesi farklılık göstermiştir. Görünen o ki, bu imgelemeler her zaman da farklı olacaktır. Doğu'yla ilgili belki de en gerçek şey, Batı'nın tarih boyunca eleştirdiği Doğu'dan etkilenerek, araştırarak, ondan vazgeçmeyerek ve her anlamda yararlanarak muazzam bir gelişme gösterdiğiidir. Batı insanı akıl ve bilime önem verip, aklın önderliğinde dini geri plana atınca adeta bir patlama yaşamış, kendini para kazanmaya, ticarete, sanata, bilime, farklı kültürleri tanımaya, keşfetmeye adanmıştır. Bunları yapabilmek için de gözünü yanı başında bulunan ve yüzyıllardır Doğu'ya hâkim olan Osmanlı İmparatorluğuna çevirmiştir. Dünyanın kavşağı olan sancılı Doğu toprakları, ülkemiz içinde önem arz etmektedir. Osmanlılar, Batı'dan Doğu'ya birçok milleti egemenliği altına alıp, yabancıları hoş karşılayıp, kapitülasyonlar verirken, Balkanlardaki tebaayı millet sistemi altında yönetirken, bilime yüzünü çevirip yeniliklere kendini kapatırken, sömürmeden sömürüleceğinin ve yıkılacağıının farkına varamamıştır. Uğradığı yenilgiler neticesinde Batı ile yaptığı yarışı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, Doğu sorununun kilit noktasını oluşturmuştur. Şark meselesi adı altında sömürgeye ağırlık veren devletler, Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki sayısız emellerini gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur. Osmanlılar zaman zaman bu durumun farkına varsalar da, emperyalizm için her şeyi yapabilecek mukteditde olan bu imparatorluklarla baş etmekte zorlanmıştır. Tabi ki geniş bir alana hükmeden Osmanlı Devleti'nin, toplumsal yapısı da çok farklılık arz etmiş ve herkesin ilgisini ve dikkatini çekmiştir. Kimi zaman halkbilimciler, kimi zaman edebiyatçılar, kimi zaman da seyyahlar bu ilginin baş aktörleri olmuştur. Ancak çalışmamızda sömürge imparatorlukların başını çeken İngiltere'den, topraklarımıza gelen seyyah ele alındığı için, bizi ilgilendiren en çok seyyahlar olmuştur. Batı'nın, Doğu'yu nasıl merak ettiğini bilen seyyahlar, koşulların olgunlaşmasıyla fırsatı kaçırmamış, Doğuya birçok seyahat düzenlemiş ve Osmanlı toplumunu incelemeye ve yazmaya çalışmıştır. Ancak çoğu insanoğlu gibi seyyahlar da, kendinden farklı olana karşı ön yargılı olmuş, empati yapmak yerine eleştirmeyi seçmiştir. Dinin, dilin, gelenek ve göreneklerin, inançların kültür mozaği oluşturduğunun bilincine varmadan kendisini doğru, karşısındakini ise yanlış göstermiştir. Doğuya hareket eden birçok seyyah da kafasındaki bir ön yargıyla yola çıkmıştır. Kimisi ön yargılarını bir nebze de olsa kenara koyarak, kimisi de bitmez bir kin ve nefretle sadece kötüyü görmek için gelmiştir. Ancak bu yargılar artık günümüzde Batıya karşı daha fazladır. Emperyalizmi, sömürgeciliği, ötekileştirmeyi adeta kendine görev eden Batı,

bu düşünceleri Doğuya da aşılıyarak şu anki Batı-Doğu farklılığına neden olmuş, insanların her konuda birbirinden ayrılmasına çanak tutmuştur.

Batı kendinde olan kötülükleri kenara koyarak, Doğu'yu yaftalarken günümüzün sorunlarının başında gelen çatışmalara da zemin hazırlamış, insanların bölünmesine yol açmış ve ırkçılığa kadar olayları götürmüştür. Açılan bu uçurumun empati yapılarak kapanması mümkün müdür? Tartışılır. Ünlü mistik şair Hallacı Mansur'un dediği gibi “ Ötekini anlamak için ötekini kendine katmak değil, ona gitmek gerekir”. Maalesef görünen o ki, Mansur'un çağrısı cevapsız kalacak ve öteki kavramı farklılaştırılıp, karşıdakine önyargılı biçimde indirgendiği müddetçe hiçbir zaman olmayacaktır.

Çalışmada ortaya çıktığı üzere Garnett, Osmanlı'nın geleceğini Batılılaşmada görmektedir. Zira kitabı Mithat Paşa'ya adamıştır ve onun temsil ettiği kimlik herkesin malumudur. Dolayısıyla eser, okuyucuya daha başlangıçta Batı'nın üstünlüğünü onaylamasını salık vermektedir. Elbette Batı üstündür. Bu açıkça görünen bir durumdur. Ancak burada bahsedilen üstünlük o anki güç mukayesesine dayanarak yapılan bir üstünlük vurgusu değildir. Çok daha ötesinde tarihsel ve hatta ırksal bir üstünlük iddiasına atıf yapılmaktadır. Bu ise eserin girişin de Osmanlı Devleti'ni kuranların Türkler olmadığı düşüncesinin, üzerine iyice basılarak söylenmesi ile kendini göstermektedir. Böylece eserin ana fikrini belirleyen ve Avrupa'da o zaman hâkim olan düşüncelerle bütünlük oluşturan büyük anlatı belirlendikten sonra Osmanlı toplumsal yapısının detaylı anlatımına geçilmektedir. Sonuçta üstün ve hâkim olanın Batı olduğu belirlendikten sonra periferiyi temsil etmesi muhakkak olanın hayatının renklerini tarafsız gözükken bir dille anlatmak çok daha kolay olacaktır. Ama bu durum kitabın ruhuna sinen ve bazen de açıkça dile getirilen Türklerin Avrupa'ya mecburiyeti ve mahkûmiyeti düşüncesini ortadan kaldırmayacaktır. Bu suretle Osmanlı yaşayışı; siyasi, askeri, idari yapısı, gelenek, görenek ve dini ile Batı'nın kendine tuttuğu aynada öteki ile olan farkı gösteren bir araç haline gelecektir. Bu betimlemeyi yaparken yazar bazen kendisine otantik ve egzotik görünenin büyümesine kapılmış olsa bile, metnin satır aralarına sinen öteki karşısındaki rahatlık ve dürüstlük iddiası üstünlük duygusundan kaynaklanan tarafsızlık gösterisine dönüşecektir. Zira öteki, egzotik ve otantik bir coğrafya ve toplum algısı içine yerleştirildiğinde, yazar şimdi olmayan ve Batı'da şu anda asla bulunamayacak olan başka, geçmiş bir zamandan konuşma olanağına kavuşmaktadır. Açıktır ki onun Türk toplumunu ve özellikle kadınları anlatırken, Doğu'yu olduğu gibi aktarmaya çalışan dürüst bir yazar kimliğine bürünmesinde, gözüne tarih dışı görünen bu toplumun Batı'ya zarar verebilme gücünün bulunmadığına duyduğu aşırı güven etkili olmaktadır. Başka bir deyişle o, Osmanlı topraklarında, aradığı müzelik malzemeyi bulmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Batı'dan güçlü olduğu dönemlerde bir yandan nefret öznesi ama öbür yandan da bir model olarak merak edilme özelliği artık tehdit olma özelliğini yitirmiş olana karşı gösterilen hoşgörüyü, hatta bazı durumlarda merhamete dönüşmüştür. Ama şimdi Avrupa karar vermek zorundadır. Bu güçsüz olan ve kendisi destek vermediği sürece varlığını sürdürme gücü bulunmayan devleti mi tercih edecek? Yoksa Rusya'yı mı? Sonuçta Garnett'in ülkesi Rusya'yı tercih etti ve son kertede Doğu Sorununu Rusya lehine çözmeye yöneldi. Ama tarih gösterdi ki Rusya'nın durumu da Osmanlı Devleti'nden farklı değildi ve yine tarihin garip bir cilvesi olsa gerek İngiltere ve müttefiklerinin ayağa kaldırmak ve savaşta tutmak için milyonlarca sterlin harcadığı Rusya, Osmanlı Devleti'nden bir yıl önce çökerek I. Dünya Savaşı'ndan çekildi (1917).

Lucy Garnett gibi seyyahların kitapları Doğu'nun, Batı için ne ifade ettiğini anlamak açısından oldukça önemlidir. Burada yazılanların salt gerçeklik olarak kabul edilmesi, bu topraklarda yaşamış halka haksızlık yapılmasıyla eşdeğerdir. Çünkü bir toplumu toplum yapan mihenk taşları vardır ve kültür süzgeci içinde yoğrularak günümüze kadar gelirler. Bu nedenle bu tür kaynakların doğruluğu ve yanlışları dönemin koşullarına göre tespit edilmeli, tarihin önemli kaynakları açısından incelenmelidir. Irkçılığı, ötekiliği yaratan Batı'ya karşı, empati olgusunun varlığı gösterilmeye çalışılmalı, yanlışla yanlışla değil, doğrularla ve gerçeklerle cevap verilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akman, Filiz Barın (2017), **Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını**, 1. Baskı, Kopernik Kitap, İstanbul.
- Aksoy, Hasan (2013), “Zeyneb Hatun”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 44 (360-361), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Yıldız (2016), **XVIII. Yüzyıl İngiliz Tiyatrosunda Türkler**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- Altıntaş Betül-Çolak Cihan (2012), “Türkiye’nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi”, **Lokman Hekim Journal**, 2 (1): 11-14.
- Aysal, Necdet (2013), “Kırım Savaşı’ndan Lozan Barış Antlaşması’na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 1-28.
- Bulut, Yücel (2016), **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, 6. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Burian, Orhan (1951), “Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, cilt, IX, sayı: 1-2, 1-41.
- Cambridge Scholars Publishing, **The Balkans in Travel Writing**, Edited by Marija Krivokapic, 2015, U.K.
- Cochran, Peter (2006), **Byron and Orientalism**, Cambridge Scholar Press, Newcastle.
- Curtis, Michael (2015), Şarkiyatçılık ve İslam, Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan’daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri, (Çev. Mehtap Çakır), 1. Baskı, Matbu Kitap, İstanbul.
- Çalışkan Nihat, Aydın, Mehmet ve Aslandere, Mustafa (2014), “Empati ve Hayvanlarla İletişim”, **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (1), 29-42.
- Demirci, Kürşat (1997), “Hafta Tatili”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 15 (128-130), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Derin, Süleyman (2017), **İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf**, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Dönmez, Ahmet (2014), **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi, Diplomasi ve Reform (1833-1841)**, 1. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Emecen, Feridun M. (2017), “Batı’nın Doğu’su-Doğu’nun Batısı”, Ed. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, 2. Baskı içinde (301-306), Doğu Kitapevi, İstanbul.

- Ergenç, Özer (1984), “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle” nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları IV**, Neşir Heyeti: Halil İnalçık-Nejat Göyünç -Heath W. Lowry, Enderun Kitapevi, İstanbul, 69-78.
- Erünsal, İsmail E. (2005), **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 30 (37-38), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya (2017), **Osmanlı İmparatorluğu Ve Etrafındaki Dünya**, (Çev. Ayşe Berktaş), 1.Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Garnett, Lucy M.J (1909), **The Turkish People-Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life**, Methuen&Co. 36 Essex Street W.S, London.
- Garnett, Lucy M.J (2009), **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, (Çev. Nurettin El Hüseyini), 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Garnett, Lucy M.J (2010), **Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar**, (Çev. Hanife Öz), 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Gibbon, H.A, (1998). “**Osmanlı Devletinin Kuruluşu**”, Çeviren Ragıp Özdem, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.
- Glennie , Stuart (1879), **Europe and Asia: Discussions of the Eastern Question in Travels Through Independent, Turkish, and Austrian Illyria with a Politico-Ethnographical Map**, 1879.
- Göyünç, Nejat (2002), “Türk-Ermeni Kültür İlişkileri”, **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No.94, 1. Baskı içinde (1-20), Ankara.
- Güler, Ali (2017), **Atatürk'ün Soy: Kızıloğuzlar ve Konyarlar**, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Günay, Nejla (2013), “Atatürk Döneminde Türkiye’de Beden eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi ATAM Dergisi**, cilt XXIX, sayı: 85, 73-99.
- Hentsch, Thierry (2016), **Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, (Çev. Aysel Bora), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hızlı, Mefail(2014), “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performansına Dair”, **Tesam Akademi Dergisi**, 1(1), 41-51.
- İnalçık, Halil (2005), “Türkler ve Balkanlar”, **Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Bal-tam Türklük Bilgisi 3**, 20-43.
- _____ (2010), **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1**, 47. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- _____ (2014), “The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, **Cedrus the Journal of Mırcı Cedrus** , Cedrus II, 467-495.
- _____ (2017), **Osmanlı ve Avrupa-Osmanlı Devletinin Avrupa Tarihindeki Yeri**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.
- _____ (2017) **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 12. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017) **Osmanlıda Devlet, Hukuk ve Adalet**, 6. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul.
- İnan, Dilek (2017) “Montagu, Craven ve Barkley’in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (37), 1-11.
- İzgi, Ömer(2002), “Türkler ve Ermeniler, Osmanlı Deneyimi”, **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, 1.Baskı içinde (21-40).
- Johnstone, H.A. Munro Butler (2009), **Türkler Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri**, (Çev. Hüseyin Çelik), 1. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Kabbani, Rana (1993), **Avrupa'nın Doğu İmajı**, (Çev. Serpil Tuncer), 1. Baskı, Bağlam Yayınları, Ankara.
- Kalın, İbrahim (2017), **Ben, Öteki ve Ötesi, İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, 13. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Şahika (2011) Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları, **Karadeniz Araştırmaları**, 31, 93-100.
- Karakuş, Erdoğan (2006), **İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri**, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Karpat, Kemal (2017), **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, 3.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kazıcı, Ziya (2014), **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, 1.Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Keyman, Fuat (2002), “Globalleşme Oryantalizm ve Öteki sorunu, 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet”, **Doğu- Batı Oryantalizm II**, 1.Baskı içinde (11-32), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Kınık, Mustafa (2003), “İbrahim Müteferrika ve Yayımladığı İlk Kitaplar”, **Kalem İş Dergisi**, 2(4), 23-40.
- Kızılçelik, Sezgin (2017), “XIX. Yüzyılda Batı Yayılmacılığı, Devrimler ve Batı İçi Çekişmeler”, Ed. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, 2. Baskı içinde (465-485), Doğu Kitapevi, İstanbul.

- Kia, Mehrdad (2013), **Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat**, (Çev. Özgür Özel, 1.Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Koç, Fatma- Koca, Emine (2010), “Osmanlı Kanunlarında Giyim- Kuşam Yasaklar”, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Ed. Prof. Dr. Mehmet Aydın, 10, 31-50.
- Konrad, Felix (2016), “Türk Tehlikesi” Söyleminden Egzotizm ve Oryantalizme(1453-1914): İslamiyet Avrupalının Antitezi Mi?”, Ed. Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir-Dr. Yunus Emre Tekinsoy, **Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye**, 1.Baskı içinde(43-70), Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M.Fuat(1986), **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1986.
- Kula, Onur Bilge(2011), **Batı Edebiyatında Oryantalizm I**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011b), **Batı Edebiyatında Oryantalizm I**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kur’an 113. Felak Süresi.
- Kurnaz, Cemal (1998), Hilal, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 18(11-13), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2013), **Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı- İngiliz İktisadi Mnasebetleri (1580-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Laidlaw, Christine (2010), **The British in the Levant Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century**, I.B Tauris Publishers, London.
- Lewis, Bernard (1968), Some English Travellers in the East, **Middle Eastern Studies**, 4(3) 296-315, London.
- _____ (1996), **Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**,(Çev. Nurettin Elhüseyni), 3.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), “Oryantalizm Sorunu”, Ed. Aytaç Yıldız, **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, 1. Baskı içinde (217-245),Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- _____ (2017), **İslam ve Batı**, (Çev. Çağdaş Sümer), 2. Baskı, Akılçelen Kitaplar, Ankara.
- _____ (2017), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 9. Baskı, (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- _____ (2017), **Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, (Çev. Selen Y. Kölay), 13. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara.

- Lewis, Reina(2006), **Oryantalizmi Yeniden Düşünmek Kadınlar, Seyahat ve Osmanlı Haremi**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Makdisi, Ussama (2014), “Osmanlı Oryantalizmi”, Ed. Aytaç Yıldız, **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, 1. Baskı içinde (271-315), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Marchetti, Silvia (2005), “Avrupalıların Gözüyle Türkler: Mitos ve Yanlış Anlaşılma”, **Dünyada Türk İmgesi**, 1. Baskı içinde (9-13), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Mazower, Mark (2002), “Travellers And The Oriental city 1840-1920”, **Transactions of the Royal Historocal Society**, Vol.12, 59-111.
- _____ (2013), **Selanik Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, (Çev. Ayşe Ozil), 1. Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Münir Süreyya Bey (2001), “Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)”, Yay. Haz. Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel ve Seher Dilber ve diğerleri, **T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları**, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2017), **Selçuklular Osmanlılar ve İslam**, 1. Baskı, Timaş yayınları, İstanbul.
- Onay, Ahmet (2009), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Camilerin Finansmanı”, **Merkezi Değerler Eğitimi Dergisi**, 7(18), 43-80.
- Ortaylı, İlber (1981), “İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları**, No: 479, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi: 24, Ankara.
- _____ (2007), **Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **Osmanlı Toplumunda Aile**, 9. Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2010), **Üç Kıtada Osmanlılar**, 3. Baskı, Timaş yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı**, 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 33. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek-1**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Osmanlı Sarayında Hayat**, 2. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- _____ (2017), **Avrupa ve Biz**, 14. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Öngeren, Reşat (2011), “Tasavvuf”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 40 (119-126), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Urgan, Mina (2004), **İngiliz Edebiyatı ve Tarihi**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Üçel Gülgün ve Aybet(2010), **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (1987), **The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913 Trade, Investment and Production**, Cambridge University Press, UK.
- Parla, Jale (2015), **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Quataert, Donald (2016), **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev. Ayşe Berktaş), 10.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özbaran, Salih (2004) “Bir Tarihçinin Oluşumu: Richard Knolles ve Türk Tarihi” **Osmanlı Araştırmaları XXIV**, Neşir Heyeti -Halil İnalıcık- İsmail E. Erünsal, Heath W. Lowry-Feridun Emecen, Klaus Kreiser, İstanbul, 307-319.
- Roberts, J.M (2010), **Avrupa Tarihi**, (Çev. Fethi Aytuna), 1. Baskı, İnkılap, İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (2017), **Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 yıl**,(Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), 2. Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Said, Edward (2016), **Şarkiyatçılık, Batı’nın Şark Anlayışları**, (Çev. Bennu Yıldırım) 9.baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Seber, Hande (2015), “Lord Byron’ın The Giaour (Gâvur) Adlı Hikâyesinde Türk Kültüründen İzler”, **Bilig**,74, 199-218.
- Sertoğlu, Midhat (2011), **Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı VI. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Servantie, Alain (2005), “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler Cehennem Teolojisinden Demokrasi Derslerine”, **Dünyada Türk İmgesi**, 1. Baskı *çinde* (27-87).
- Şahin, Gürsoy(2017), **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, 1. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Şan, Mustafa Kemal (2017), “Tek Tanrılı Evrensel Dinlerin Doğuşu ve Doğu-Batı Çatışması”, Ed. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, 2. Baskı *çinde* (259-268), Doğu Kitapevi, İstanbul.
- Şanal, Mustafa (2003), “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(1), 149-168.

- Şahin, Hasan (2006), “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı’na Kadar)”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 29, 213-237.
- Şenel, Şennur (2016), “19. Yüzyılda İngiltere’nin Basra Körfezindeki Faaliyetleri”, **Akademik Bakış**, 9 (18), 187-207.
- Shakespeare, William (2005), **Othello the Moor of Venice**, The Emc Masterpiece Series Access Editions, EMC/Paradigm Publishing St. Paul, Minnesota.
- Şirin, İbrahim (2017), “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, **Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye**, 1.Baskı içinde (9-21).
- Talbot, Michael (2017), **British-Ottoman Relations, 1661-1807, Commerce and Diplomatic Practice in Eighteenth Century Istanbul**, The Boydell Press, U.K.
- Thackeray, William Makepeace (1846), **Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo**, Chapman And Hall, London.
- Tilly, Charles(2005), **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, (Çev. Özden Arıkan), 1. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Tural, Nilgün (2002), “Edward Said’in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?”, **Doğu- Batı Oryantalizm II**, 1. Baskı içinde (115-134), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Türkdoğan, Orhan (2005), **Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, 1.Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Umunç, Himmet (2013), “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)”, **Bilig**, 66, 297-314.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ürekli, Fatma (2002), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 382-406.
- Voltaire, François-Marie Arouet (2015), **Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler**, (Çev. Egenur Ay), 1. Baskı, Zepros Yayınları, İstanbul.
- Wittman, William (2011), **Osmanlı’ ya Yolculuk 1799-1800-1801**, (Türk Ordusu ve İngiliz askeri heyeti ile birlikte küçük Asya, Suriye ve çöl yoluyla Mısır’a yolculuk), (Çev. Belkis Dişbudak), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara.
- Yakut, Esra (2005), **Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin (2008), “Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)” , **Osmanlı Araştırmaları XXXI**, Neşir Heyeti- Halil İnalçık, İsmail E. Erünsal, Heath W. Lowry, Feridun Emecen, Klaus Kreiser, Bilgin Aydın, 127-159.
- Yetim, Fahri (2011), “Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 25, 285-296.
- Yıldırım, Ergün (2017), “Herodot Tarihi'nde Doğu'yu Okumak”, Ed. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, 2. Baskı içinde (223-229), Doğu Kitapevi, İstanbul.
- Yıldırım, İsmail (2001), “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(2), 313-326, Elazığ.
- Yıldız, Abdullah (2017), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, 70 (3), 127-134.
- Yılmaz, Özgür (2016) “Mahalli Tarihin Kaynağı Olarak Seyahatnameler: Örnek Çalışmalar, Yöntem ve Yaklaşımlar”, **Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye**, 1.Baskı içinde (21-41).
- Zürcher, Erik Jan (2005), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen) 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Lucy M.J Garnett, The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs And Institutions And Domestic Life Adlı Kitabın Kapağı

THE
TURKISH PEOPLE

THEIR SOCIAL LIFE, RELIGIOUS
BELIEFS AND INSTITUTIONS
AND DOMESTIC LIFE

BY
LUCY M. J. GARNETT

WITH TWENTY-ONE ILLUSTRATIONS

METHUEN & CO.
36 ESSEX STREET W.C.
LONDON

Kaynak: Lucy M.J Garnett, The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

Ek 2: Lucy M.J Garnett, The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life Adlı Kitaptan Bazı Tanımlamalar

GLOSSARY OF TURKISH WORDS USED
IN THE TEXT

<i>Agha</i> , a title.	<i>Hadis</i> , the Moslem traditions.
<i>Alâik</i> , a young slave.	<i>Hadji</i> , a pilgrim.
<i>Bakshîsh</i> , a bribe.	<i>Hafiz</i> , one who knows the <i>Koran</i> by heart.
<i>Bektchi</i> , a watchman.	<i>Hamal</i> , a porter.
<i>Beshlik</i> , a coin of 5 piastres, value about 1d.	<i>Hamam</i> , a Turkish bath.
<i>Bey</i> , a title of rank.	<i>Hanum</i> , a Turkish lady.
<i>Bismillah</i> , "In the Name of Allah."	<i>Haremlik</i> , the women's apartments.
<i>Boktcha</i> , a bundle-wrap.	<i>Hodja</i> , a tutor.
<i>Daira</i> , an establishment.	<i>Hoshaf</i> , stewed fruit.
<i>Divan-khané</i> , reception-room.	<i>Ihram</i> , the sacred habit worn by pilgrims.
<i>Djami</i> , a mosque.	<i>Imâm</i> , a priest.
<i>Djemist</i> , period of festivity.	<i>Imaret</i> , an almshouse.
<i>Djereed</i> , a spear.	<i>Inshallah</i> , "God willing."
<i>Djin</i> , a demon.	<i>Intarie</i> , a house-dress.
<i>Dughun</i> , wedding or other festivities.	<i>Kadi</i> , a judge.
<i>Effendi</i> , a title of courtesy.	<i>Kahvedji</i> , a coffee-maker.
<i>Emir</i> , a prince.	<i>Kaisf</i> , ease, enjoyment.
<i>Eskedji</i> , a dealer in cast-off clothing.	<i>Kaïkdji</i> , a boatman.
<i>Esnaf</i> , a trade guild.	<i>Kalfa</i> , a head servant.
<i>Evan</i> , the call to prayer.	<i>Khan</i> , a hostelry, a royal title.
<i>Fatiha</i> , the Moslem "Lord's Prayer."	<i>Khasida</i> , a verse-form.
<i>Fena guez</i> , the "Evil Eye."	<i>Khotba</i> , the Friday sermon.
<i>Feradjeht</i> , Turkish lady's cloak.	<i>Kibla</i> or <i>Kibleh</i> , the direction of Mekka.
<i>Fetva</i> , a legal decree.	<i>Kiler</i> , a storeroom.
<i>Ghazel</i> , a sonnet.	<i>Kismet</i> , fate, destiny.
<i>Groosh</i> , piastres, a coin worth about 2½d.	<i>Konak</i> , a mansion.
	<i>Leyen</i> and <i>ibrik</i> , basin and jug.

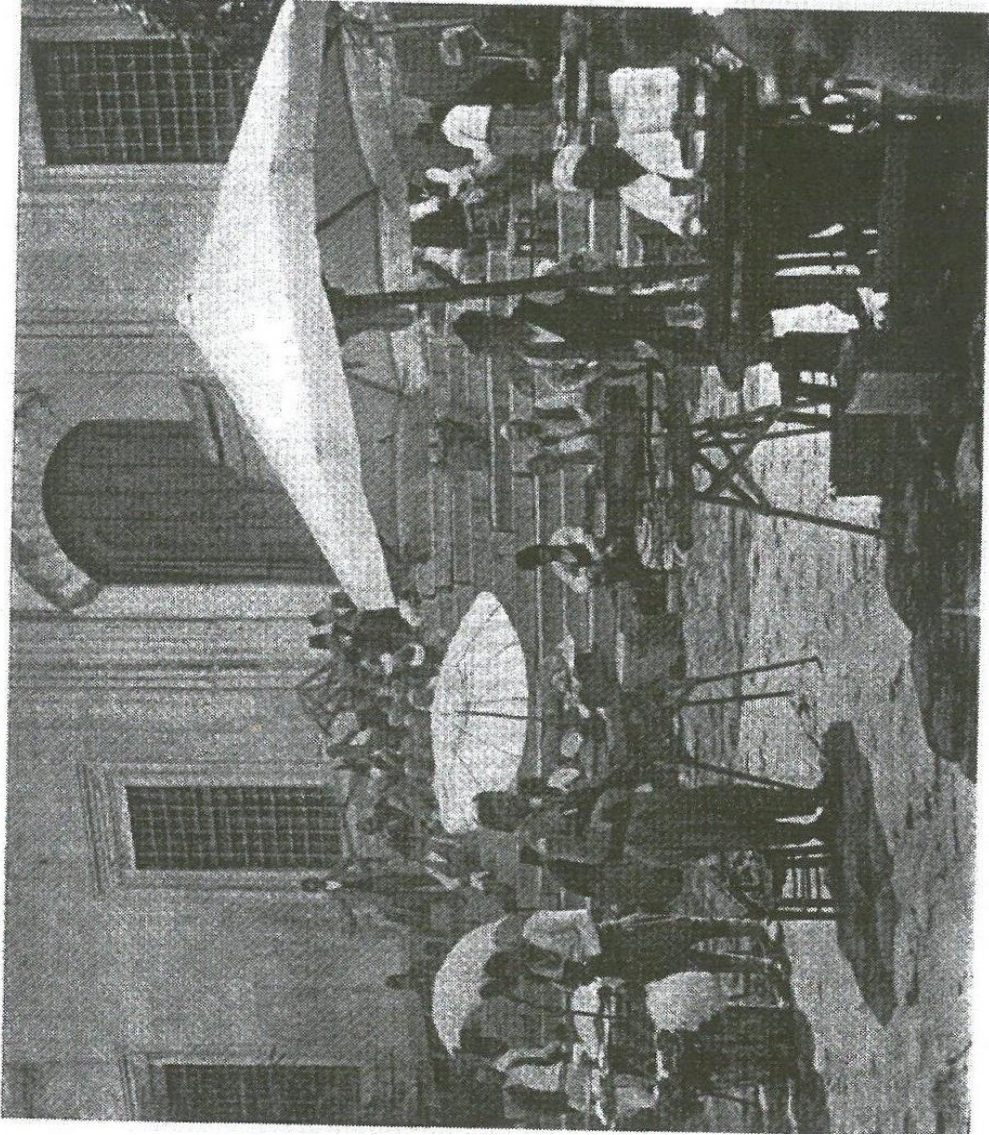
Ek 3: Lucy M.J Garnett, The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life Adh Kitaptan Bazı Tanımlamalar

294 GLOSSARY OF TURKISH WORDS

- Mahalla*, a street, a quarter.
Mangal, a warming apparatus.
Medjidieh, a dollar.
Medjliss, a town council.
Madresseh, a theological college.
Mekteb, a parish school.
Menzlik, *hors d'œuvres*.
Mihrab, alcove in a mosque indicating the direction of Mekka.
Mimber, pulpit in a mosque.
Mollah, a dean.
Musadji, a "news-bringer."

Namas, daily prayers.
Narghileh, a water-pipe.

Para, the fortieth part of a piastre.
Pasha, a title of rank.
Peri, a supernal being.
Pir, the founder of a Dervish Order.

Raki, a kind of spirit.
Raif, a Reservist.
Rutbe, social rank.

Saka, a water-carrier.
Saraf, a money-changer.
Sebil, a fountain.

Selamlık, a ceremony, the men's apartments.
Serai, a palace.
Seraili, slave belonging to a palace.
Sheik, a prior.
Sheri or *Sheriat*, the Holy Law of Islam.
Shia, a Mohammedan schismatic.
Sofra, a tray-stand.
Softa, a theological student.
Sunni, an orthodox Moslem.

Tandıir, a warming apparatus.
Tcharshi, a bazar or market.
Tchelebi, "gentleman."
Tchibouk, a Turkish pipe.
Tchiboukçji, a pipe-bearer.
Tchiftlik, a country estate.
Turbeh, a mausoleum.

Ulema, Moslem Legists.
Vakouf, Church property.
Vurkulak, a vampire.

Yahli, a villa.
Yashmak, veil of a Turkish lady.
Zaptieh, armed policeman.

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

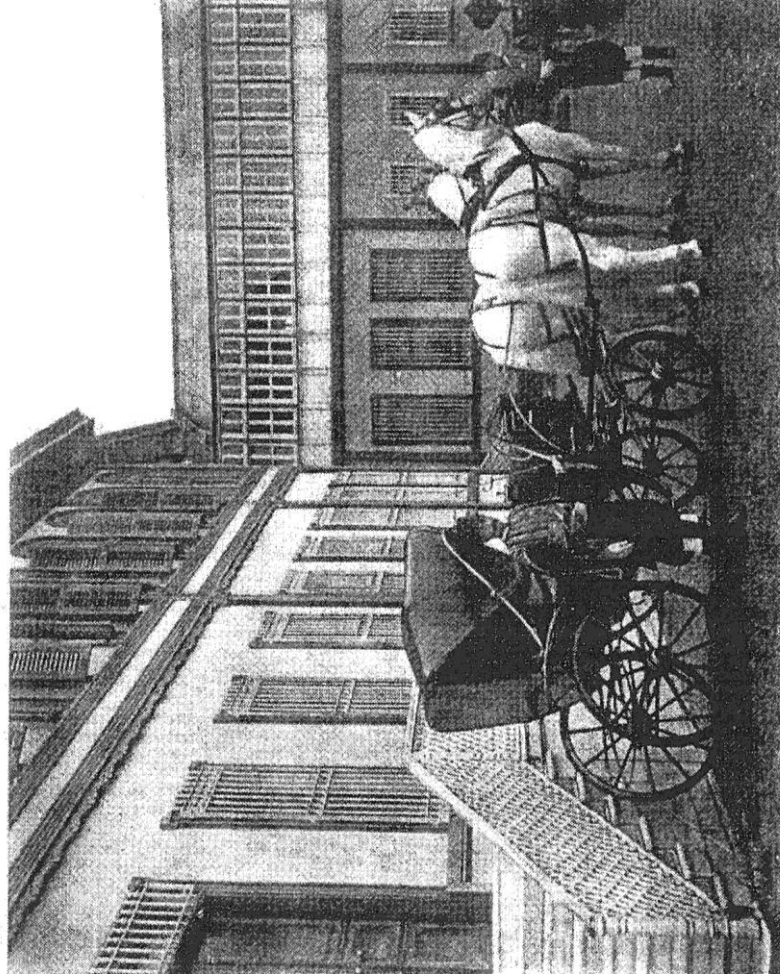
Ek 4: İstanbul Valide Camisini Önü

ITINERANT VENDORS—COURTYARD OF VALIDÉ MOSQUE, STAMBOUL

Kaynak: Lucy M.J Garnett, The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

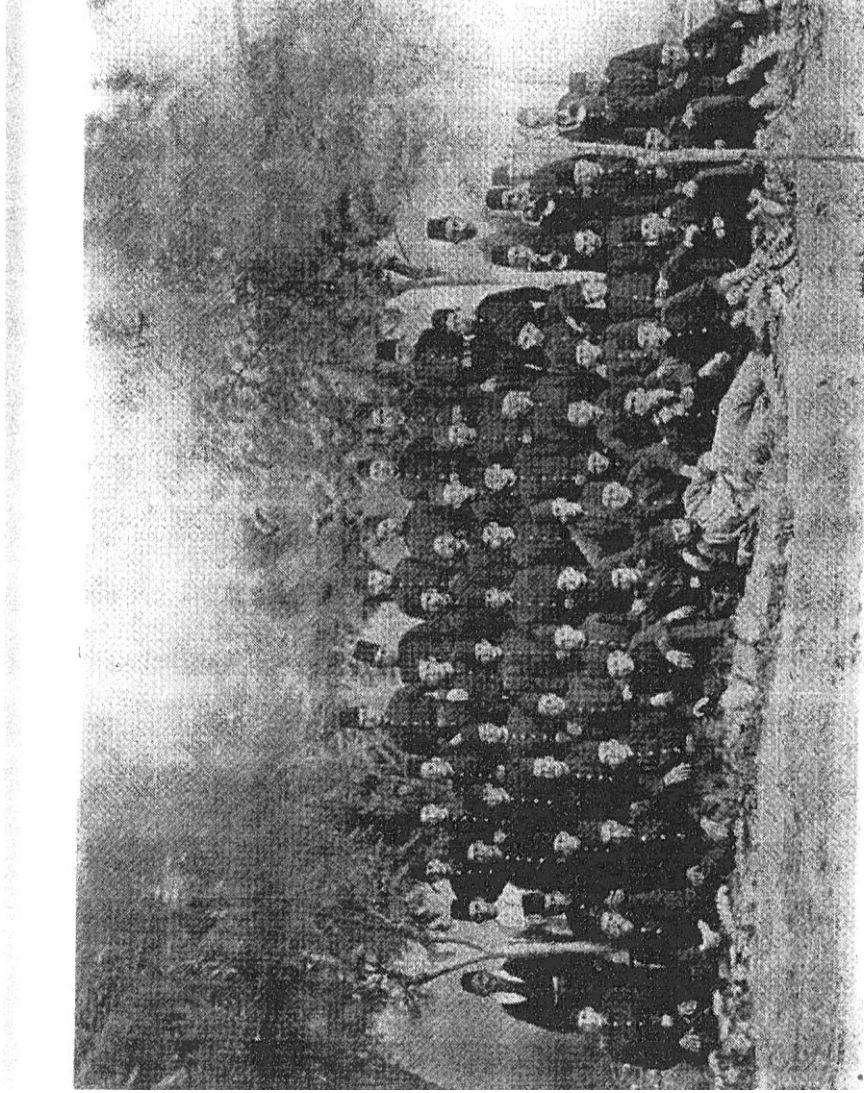
Ek 5: Sultanların Körüklü Arabası

THE SULTAN'S VICTORIA

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

Ek 6: Selanik Türk Ziraat Okulu Öğrencileri

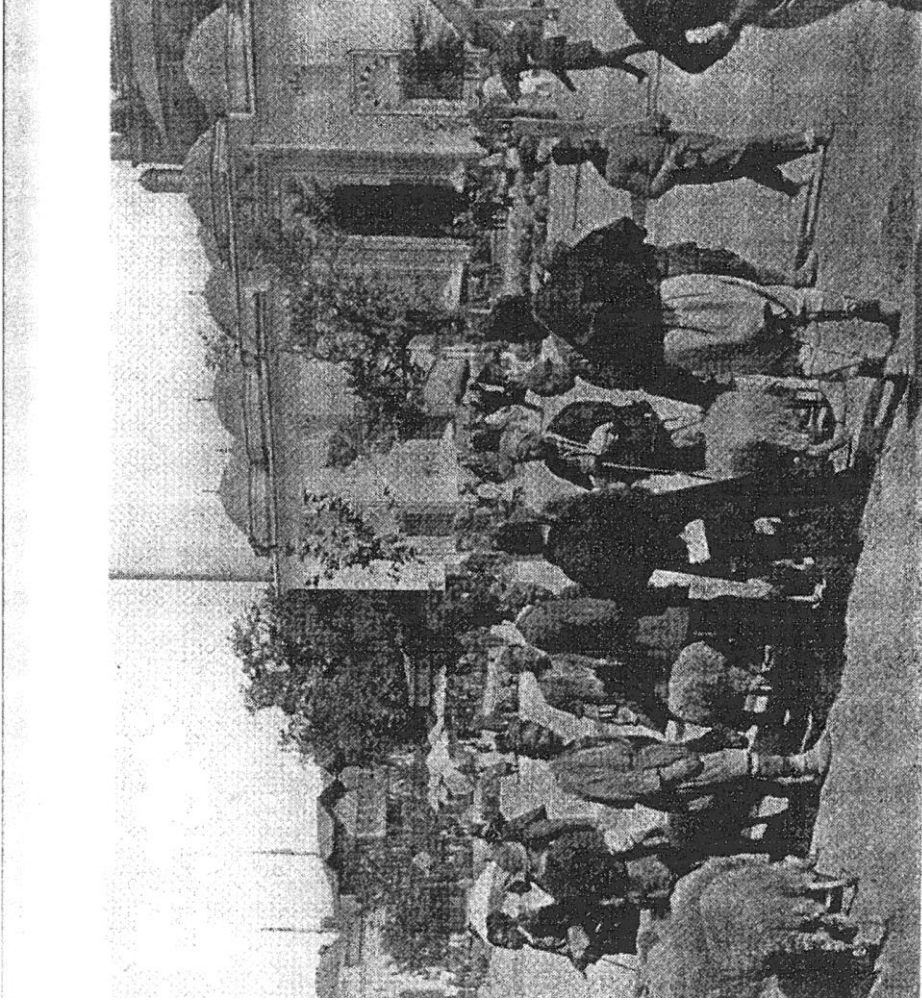

STUDENTS AT THE TURKISH AGRICULTURAL SCHOOL, SALONICA

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

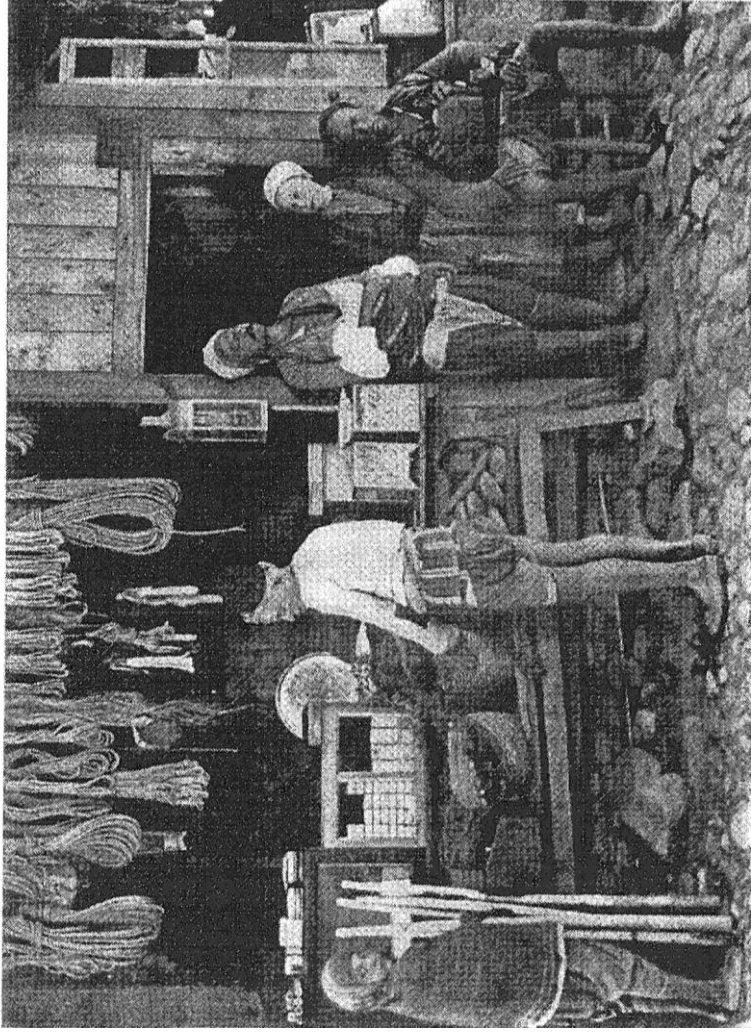
Ek 7: Kurban Pazarı

LAMBS FOR THE SACRIFICE

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

Ek 8: Anadolu'da Bir Alış Veriş Dükkanı

A CHANDLER'S SHOP AT AIDIN (ASIA MINOR)

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

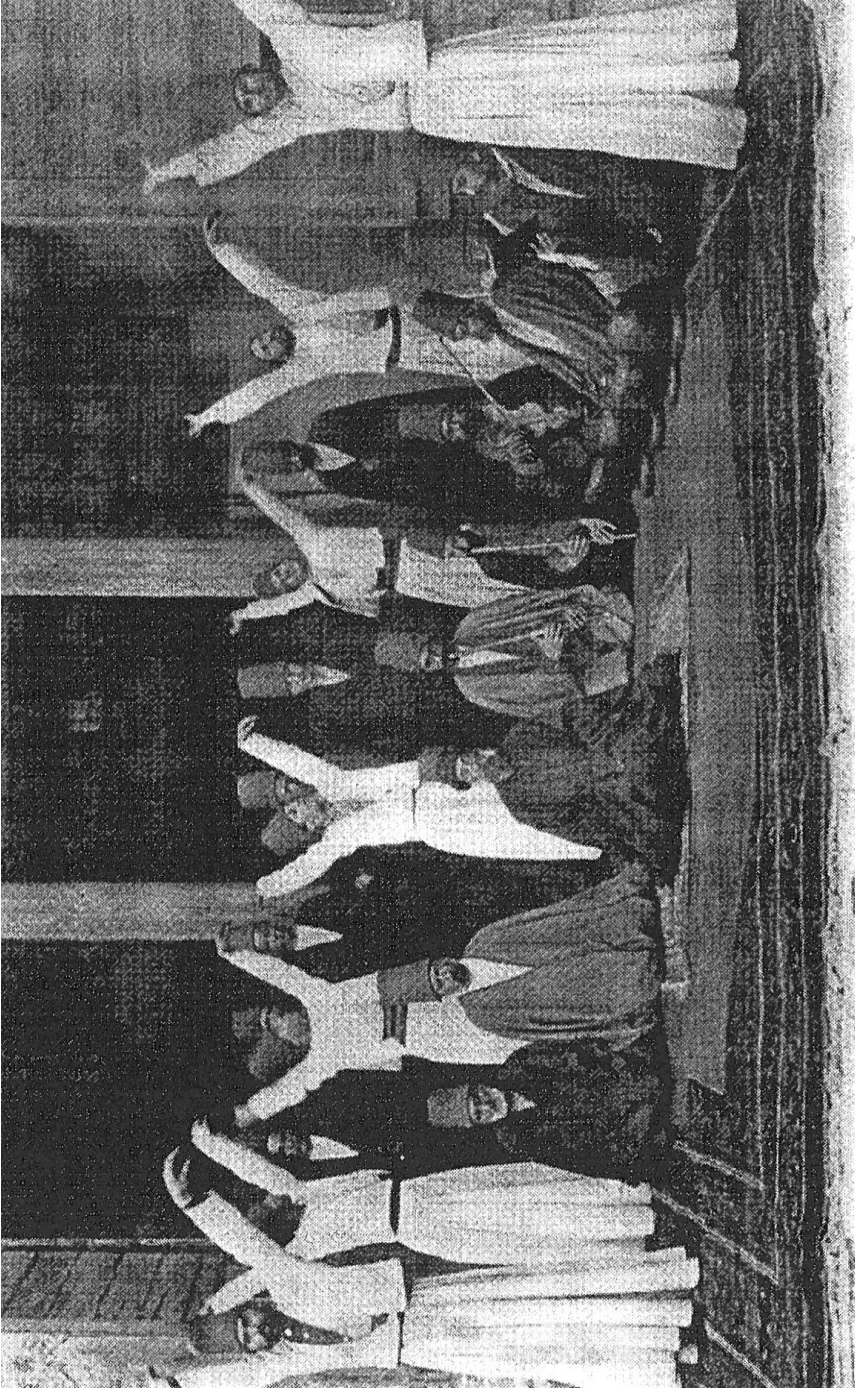
Ek 9: Türk Köylüleri

TURKISH PEASANTS

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

Ek 10: Mevlevi Dervişleri

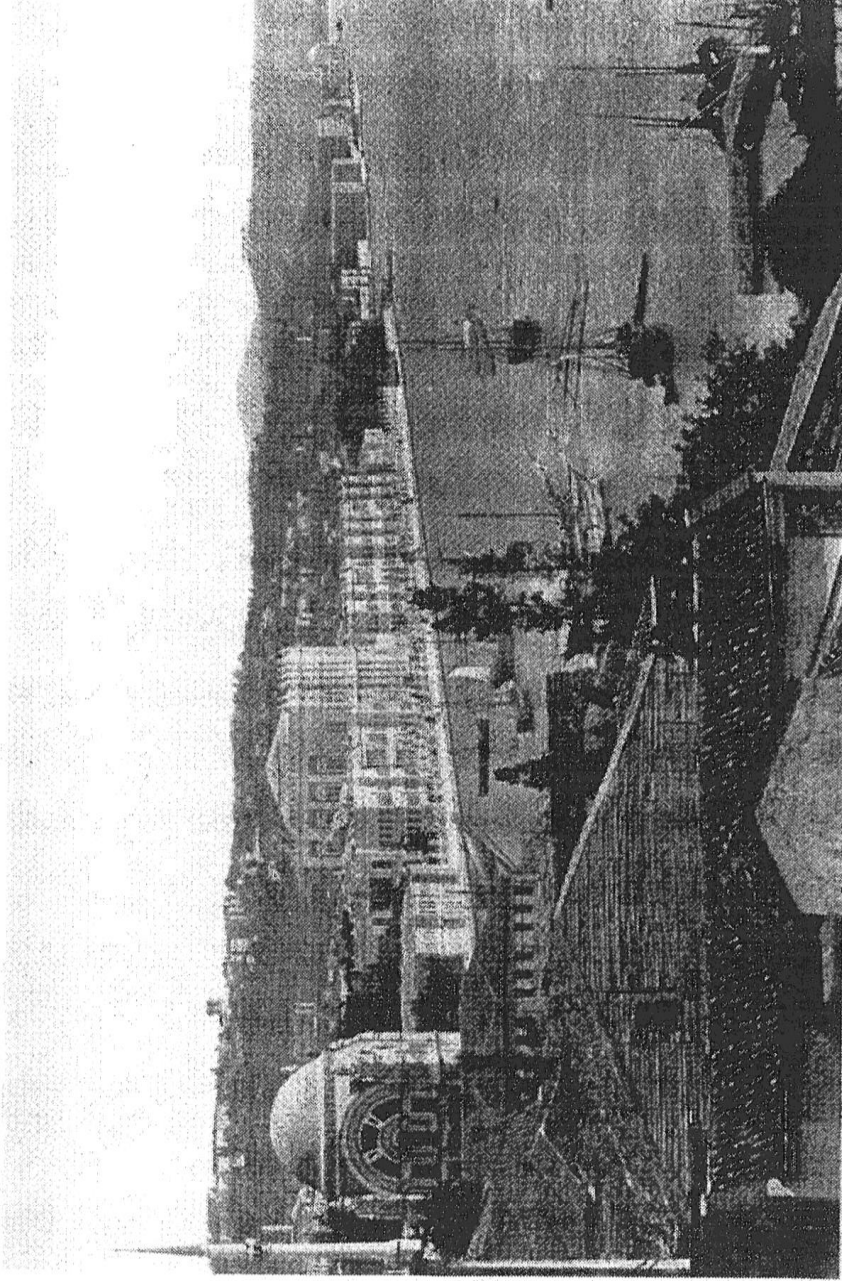

DERVISHES OF THE MEVLEVI ORDER

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

Ek 11: Dolmabahçe Sarayı

PALACE OF DOLMA-BAKTCHÉ

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

Ek 12: Türk Kadını Kıyafeti

A TURKISH LADY IN *VASHMAK* AND *FERADJEH*

Kaynak: Lucy M.J Garnett , The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life

ÖZGEÇMİŞ

Bahar Karataş, 29.11.1984 tarihinde Trabzon'da doğdu. 1994 yılında Mimar Sinan İlkokulunu; 2002 yılında Kanuni Anadolu Lisesini; 2008 yılında da Ankara Üniversitesi-Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Pedagojik Formasyon Programını tamamladı. 2008-2011 yılları arasında Özel Eğitim Kurumlarında çalıştı. 2011 Kasım ayında Karadeniz Teknik Üniversitesi Vakıfkebir Meslek Yüksekokuluna Okutman olarak atandı ve Yabancı Diller Yüksekokulunda görevlendirildi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında yüksek lisansını yapmaya 2012 yılında başladı.

KARATAŞ, evli ve bir erkek annesi olup çok iyi düzeyde İngilizce, orta düzeyde Almanca ve Latince bilmektedir.